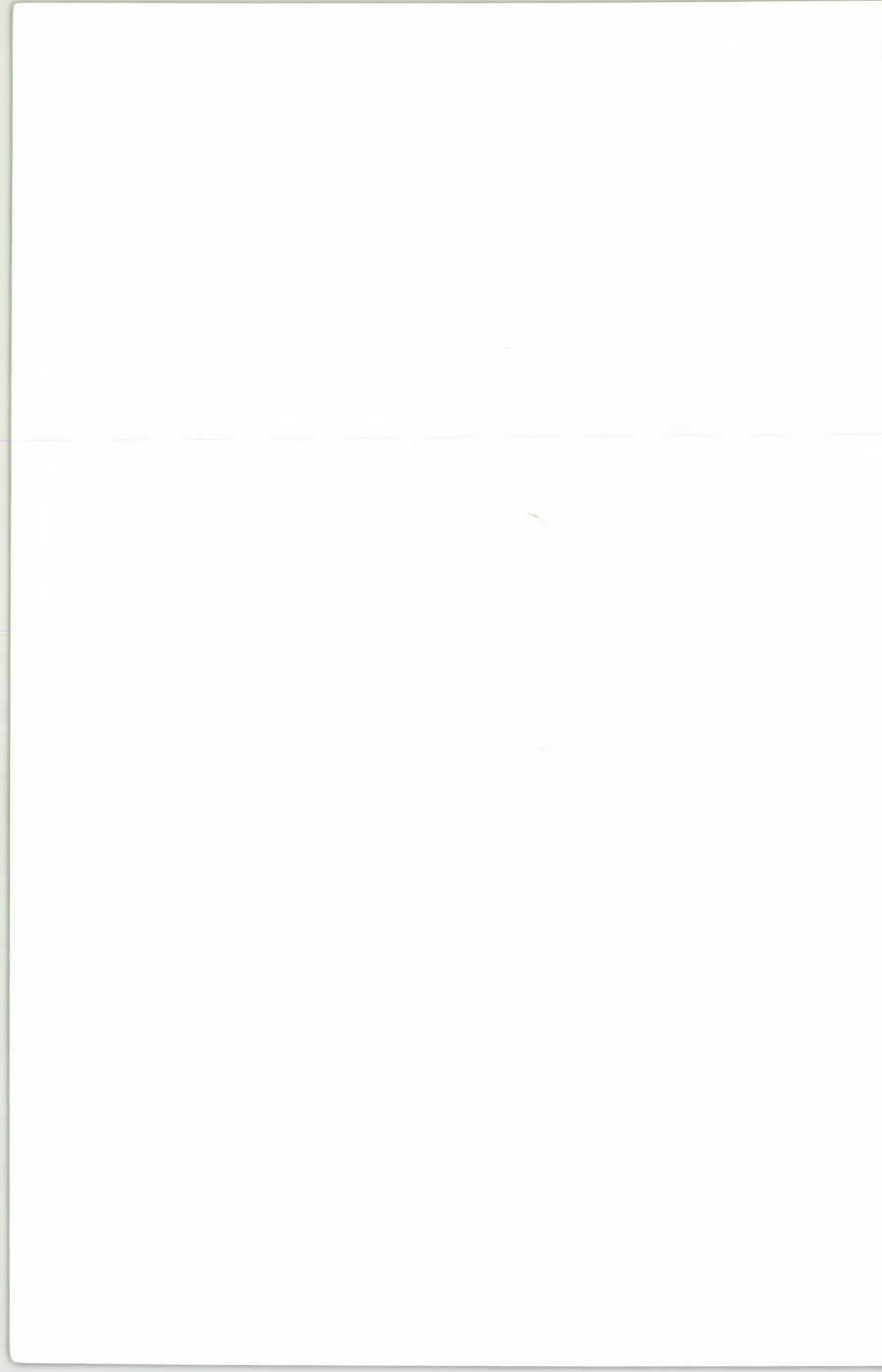


Indulatos
RÖPIRAT
*a gazdasági
átmenet
ügyében*

ÍRTA KORNAI JÁNOS

hvg^{RT}



KORNAI JÁNOS

*INDULATOS RÖPIRAT
A GAZDASÁGI ÁTMENET
ÜGYÉBEN*

KORNAI JÁNOS

Indulatos
RÖPIRAT
*a gazdasági
átmenet
ügyében*

hvgRT

HETI VILÁGGAZDASÁG KIADÓI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

© Kornai János, 1989

ISBN 963 02 7425 6

Kiadja a HVG Rt., Budapest
Felelős kiadó: Szauer Péter

Felelős szerkesztő: Erényi Ágnes
Tipográfia, címlapterv: Török András
Formátum: Fr/5
Terjedelem: 6,5 A/5-ös ív

Az elektronikus tördelés a HVG fényszedő üzemében készült.
Vezető: Erdélyi István

A kézirat lezárva: 1989. október 11-én.

BEVEZETÉS

TANULMÁNYOM nem a magyar gazdasági fejlődés távolabbi céljaihoz szól hozzá, hanem kizárólag a következő évek időszerű teendőihez. Három tárgykörrel foglalkozik: 1. a tulajdonnal, 2. a makroökonómiai stabilizációval és 3. a gazdaság és a politika összefüggéseivel. E három nagy témával kapcsolatban sem lép fel a teljesség igényével. Tisztában vagyok azzal, hogy a fenti három tárgykörön kívül esik több más nagyon fontos probléma, de ezek tárgyalásától kénytelen vagyok eltekinteni.

Nem szorítokozom arra, hogy csak olyan gondolatokat adjak elő, amelyek új, eredeti hozzájárulást jelentenének. Évek óta széles körű vita folyik, sok fontos gondolat vetődött fel a szaksajtóban, a pártok programjaiban és a politikai vitákban. Mondanivalóm különböző tételei csatlakoznak meghatározott jól ismert álláspontokhoz, más tételek pedig elhatárolódnak azoktól, vagy vitába szállnak velük.¹

Tanulmányomnak azért adtam a „röpirat” címet, hogy ezzel is felhívjam az olvasó figyelmét: amit itt kézbe vesz, azt nem minősítem a szó szigorú értelmében vett tudományos műnek. A tudományosság legfontosabb kritériuma az, hogy a szerző állításai igazolhatóak. Elvont elméleti munka esetén egzakt módon megfogalmazott feltevésekből indulunk ki, amelyekből szigorú logikai úton bizonyítható tételek vezethetők le. Más esetekben valamilyen lezárt időszak tényanyagát elemezzük, és ezekből vonunk le általánosítható következtetéseket. Ilyenkor a kutatóval szemben azt a követelményt szokás felállítani, hogy ismertesse az olvasóval a tényanyagot, valamint a gondolkodásnak azt az útját, amely a tények értelmezéséhez elvezetett. De ezek a szigorú kritériumok csak addig tarthatóak, amíg megmaradunk a tiszta elmélet szférájában, illetve a múlt és a jelen tényeit dolgozzuk fel. Aki azonban arra vállalkozik, hogy a *teendőkre* tegyen javaslatot, annak elkerülhetetlenül ki kell lépnie a szigorúan és szűken értelmezett tudományosság köréből. A gazdaságpolitikai javaslat, még ha történetesen olyan személy teszi is, akinek „főfoglalkozása” tudományos

1 Több kitűnő tanulmány foglalkozik a témakörrel folyó viták áttekintésével. Kiemelem Hankiss Elemér (1989) művét, Lengyel László (1989) könyvét, amely hosszabb időszakra visszanyúlva tekinti át a magyar társadalomtudományi irodalmat, valamint Laki Mihály (1989) tanulmányát, amely az ellenzéki pártok gazdaságpolitikai programjáról ad összefoglaló ismertést. Az átalakulás rohamos üteme és a politikai élet élénksége természetesen lehetetlenné teszi, hogy az összefoglalók lépést tartsanak a legújabb fejleményekkel. Az említett összefoglalók részletesen hivatkoznak különböző álláspontokra, és megadják a bibliográfiai adatokat. A jelen tanulmány nem közli tételtől tételre az irodalmi előzményeket.

kutató, mindenképpen *állásfoglalás*. Keverednek benne az objektív és a szubjektív elemek. Igaz, ebben az írásban is élni szeretnék a tudományos kutatásban megszokott eszközökkel, a logikai érveléssel, a tényekre történő hivatkozással. De nyilvánvaló számomra, hogy írásomból kiviláglanak az általam vallott politikai és erkölcsi értékek, személyes csalódásaim, reményeim és hiteim. Olyannyira nem akarom ezt véka alá rejteni, hogy még a tanulmány címe is hangsúlyozza: ez *indulatos* röpirat.

Elgondolásaimat kellő szerénységgel szeretném előadni. Bizonyára sokan vannak, akik nálam jobban ismerik például a magyar gazdaság pillanatnyi adósságtörlesztési problémáit vagy a pártok között folyó tárgyalások időszerű vitakérdéseit. A vita sokszínűségéhez azonban hozzájárulhat az is, ha olyasvalaki szól hozzá, aki távolabb áll a részletektől, a mindennapos gazdasági és politikai gondoktól. Magamat a szocialista gazdaság (és nemcsak a magyar, hanem általában a szocialista rendszer) elméleti kutatójának tartom, aki ennek a rendszernek a tulajdonságait, szabályszerűségeit igyekszik megismerni és elméletileg vizsgálni. Korábbi munkáimban sokat foglalkoztam azzal, hogy a szocialista rendszert más társadalmi-gazdasági formációkkal, elsősorban a modern kapitalizmussal hasonlítsam össze. Ennek az előismeretnek a hasznosítására teszek kísérletet.

Tanulmányom nem vállalkozik előrejelzésre. Nem vázolja fel, hogy milyen alternatív utak állnak nyitva Magyarország előtt, és milyen esélyek vannak arra, hogy az ország egyik vagy másik útra lép. Azt írom le, hogy milyen feladatok elvégzését tartanám kívánatosnak, és állást foglalok abban is, hogy milyen utaktól lenne célszerű elzárkózni. A tanulmány 3. fejezete foglalkozik majd azzal, hogy az általam kívánatosnak tartott teendők végrehajtásának melyek a politikai feltételei.

Végül még egy előzetes megjegyzésre van szükség, mégpedig a tanulmányban vizsgált változások *időbeni lezajlásával, dinamikájával* kapcsolatban. Számos olyan folyamat megy végbe, amely szükségképpen fokozatos jellegű. Vannak azonban olyan intézkedések is, amelyek *egy csapásra*, hirtelen megrázkódtatással vezetnek be bizonyos változtatásokat. A tanulmány 2. fejezete egy ilyen nagy „operációt” javasol. Érvelni fogok emellett, hogy szükség lenne, alkalmas feltételek mellett, egy drasztikus, egyszeri „műtéti beavatkozásra”.

Kiemelkedő jelentősége van annak, hogy egy-egy részteendőről helyesen állapítsuk meg: melyik típusba tartozik. Nevezetesen a fokozatos, kis

lépésekből álló folyamatba, vagy pedig az egy csapásra végrehajtandó rendszabály-, „csomagba”. Az is baj, ha valamilyen szükséges intézkedés-sorozatot elnyújtanak, holott bátran bele kellene vágni és túl kellene esni rajta. Ám rossz a fordítottja is: ha valamit hirtelen akarnak megoldani, holott csak fokozatosan lehet és kell. Erre a megkülönböztetésre ismételtén visszatér majd a tanulmány.

1.

A TULAJDON

AZ ALÁBBIKBAN FŐKÉPPEN KÉT SZEKTORRAL foglalkozom, mégpedig a magánés az állami szektorral. Röviden kitérek majd arra is, hogy van-e legyen-e harmadik, negyedik stb. szektor.

1.1 A magánszektor

Az egyértelműség kedvéért tisztázni kell, hogy mit sorolok a magánszektor körébe.

a) A háztartás, mint gazdasági egység; a háztartáson belül folyó termelés és szolgáltatás saját szükségletre.

b) A formális, a törvényes rendelkezéseknek megfelelően működő magánüzem, tetszőleges méretben, az egyszemélyes vállalkozástól a nagyvállalatig.

c) Az informális magánüzem, azaz az „árnyékgazdaság” egysége. Ide tartozik minden termelő vagy szolgáltató tevékenység, amelyet magánszemélyek külön hatósági engedély nélkül egymás számára, továbbá a formális magánüzemek számára végeznek.

d) A magánvagyon és magánmegtakarítás bárminemű hasznosítása, a magántulajdonú lakás bérbeadásától a magánszemélyek közötti pénzkölcsönzésig.

A fenti négy kategória részben átfedi egymást. Külön is felhívom a figyelmet arra, hogy a tanulmány a továbbiakban rendszerint nem szól külön a lakosságról vagy az egyénről, mint gazdálkodóról. A háztartást, mint gazdasági egységet a magánszektor részeként tárgyalja.

Azt szokták mondani, hogy Magyarországon gazdasági válság van. Nézetem szerint ez csak félig igaz. Súlyos makroökonómiai feszültségek és egyensúlyzavarok mutatkoznak, és ezek kihatnak a gazdaság minden folyamatára, valamennyi állampolgár életére. A legnagyobb szektor, az állami vállalatok szektora, rosszul működik. De ugyanakkor van a gazdaságnak egy egészséges része: a magánszektor. Ez is nagy gondokkal küszködik; ezekről mindjárt szólni fogok. Mégis elmondható, ez az a része a magyar gazdaságnak, amely *nincsen* válságban. Tulajdonképpen az ország gazdasági helyzete jobb annál, mint amit az állami statisztika mutat. Mégpedig azért jobb, mert a magántermelés és a magántulajdon sokat fejlődött az elmúlt egy-két évtizedben. Ez a gazdaság legfontosabb „beépített stabilizátora”. Megítélésem szerint a magánszektor kifejlődése az eddig

végbement gazdasági reformfolyamat legfontosabb (hajlok arra is, hogy azt mondjam: egyedüli igazán fontos) vívmánya.

A magánszektor életerejét igazolja, hogy ebben a „testidegen” környezetben egyáltalán ki tudott fejlődni. Örkény István egyik sokszor idézett „Egypercesében”, a „Budapest”-ben leírja az atomtámadás utáni állapotot, amelyben egerek árasztják el a várost. De ezután – idézem Örkényt – „...egy romház kövein megjelent egy cédula: 'Hozott szalonnával egéirtást vállal doktor Varsányiné.’” Valami hasonlóan lehettünk tanúi az elmúlt két évtizedben. Az államosítások, kollektivizálások és konfiskálások sorozata szinte elpusztította a magánszektor, a magánkezdeményezést, a magántulajdont. És lám, elég volt néhány korlátozás lazítása, és máris gombamódra megjelentek a magán-tevékenységek. Elég volt szemet hunyni afelett, hogy sokan nem tartják be betű szerint a különböző tiltó rendelkezéseket, és tömegesen elterjedt mindaz a tevékenység, amit a második gazdaság szférájába szoktak sorolni.

A magánszektor életerejének legfontosabb bizonyítéka terjeszkedésének ez a *spontaneitása*. Az állami szektor szervezeteit, azok irányítását és összehangolását *mesterségesen* kellett megszervezni, fölülről, központi intézkedésekkel. Ezzel szemben a magánszektor *magától* nő, alulról, központi instrukciók nélkül. A magánszektor egységeit nem kell biztatni, agitálni, vagy utasítani arra, hogy *piaci módon* viselkedjenek, mert ez a természetes létformájuk (ellentétben az állami vállalattal, amelyet örökösen biztatnak, sőt utasítanak arra, hogy piaci módra viselkedjék, és mégis képtelen erre rászokni).

Tulajdonképpen senki sem tudja pontosan, hogy mi a magánszektor nagysága a mai Magyarországon. Annyi mindenről készül statisztika, de ezt sohasem mérték fel rendesen. Különböző megközelítésekkel becslések készültek néhány évvel ezelőtt. Az egyik számítás szerint a magyar lakosság összes munkaidejének egyharmadát tölti el olyan tevékenységgel, amelyet a fenti definíció a magánszektorba sorol.² Valószínű, hogy azóta tovább erősödött ez a szektor. Mindenesetre annyi elmondható, hogy a magánszektor már most is számottevő, és az ország gazdasági fejlődésének egyik kulcskérdése, hogyan sikerül előmozdítani további növekedését.

A mai Magyarországon minden közgazdasági irányzat és minden politi-

2 Lásd Timár János (1985), valamint Belyó Pál és Dexler Béla (1985) tanulmányait.

kai áramlat elismeri a magánszektor létjogosultságát, de a megfogalmazások számottevő része eléggé általános vagy éppenséggel homályos. Ez lehetővé teszi, hogy a témával foglalkozó közgazdász, politikus vagy párt ne foglaljon egyértelműen állást a kérdésben. Az alábbiakban hat követelményt írok le a magánszektor fejlődésére vonatkozóan. Szándékosan éles megfogalmazást használok, hogy ezzel is elkerüljem az igazi problémák elkenését. A sarkított formula vitája során könnyebben kiderül: kik miben értenek egyet és miben különböznek az álláspontok.

Még egy előzetes magyarázat szükséges, mielőtt a hat ponthoz hozzákeденék. Amennyiben e követelmények gyakorlati teljesítésére sor kerülne, természetesen számos összefüggésben gondos mérlegelések alapján kivételtet kell alkalmazni, esetleg ideiglenes kompromisszumokat kell kötni. Nem ennek a tanulmánynak a feladata ezek részleteire kitérni. Inkább vállalnám ezen a helyen azt a kockázatot, hogy a megszövegezés némi egyszerűsítést is alkalmaz, mintsem azt, hogy a követelmények éles megfogalmazását százféle óvatos fenntartással tompítsam.

1. *Valósuljon meg a magánszektor igazi, teljes liberalizálása.* Nincs szükség százféle új rendelkezésre, amelyek egyenként azt dekázgatják, hogy mi változzék a magánszektor eddigi bürokratikus korlátozásán; miben engedjenek egy kicsivel többet, és miben tartsák meg az eddigi tiltást vagy korlátozást. A fordított irányból célszerű elindulni. Világosan és nyomatékosan törvényerőre kell emelni azt az elvet, hogy a magánszektor a gazdasági életben *bármit* megtehet³, kivéve azt, amit gazdaságon kívüli megfontolások miatt hozott törvények tiltanak. (Például tilos a csalás, erőszak alkalmazása és így tovább.) Szükség van persze néhány további gazdasági jellegű törvényes korlátozásra. A magánszektornak adót kell fizetnie, köteles betartani a környezetvédelmi előírásokat stb. Ez a fajta korlátozás nyilvánvaló, és ezért itt most nem is szükséges beszélni róla. A lényeges maga az alapelv: általában ne álljon semmiféle tiltás a magánszektor elé.⁴

3 Tanulmányom nem tesz jogi megkülönböztetéseket abban a tekintetben, vajon egy-egy törvényes előírás az alkotmányban szerepeljen-e vagy parlament által jóváhagyott törvényben. Itt csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy egy fundamentális jelentőségű alapelv törvénybe iktatására van szükség.

4 Ezzel megszűnik a megkülönböztetés a magánszektor b) és c) kategóriája között. Minden magánüzem törvényes és külön engedély nélkül végezhető, kivéve azt, amit a törvények kifejezetten tiltanak, rendszerint gazdaságon kívüli megfontolások alapján. (Például kábítószere-

Nem magától értetődő, hogy mit jelent a magánszektor liberalizálásának követelménye. Igen sok elemből álló posztulátum, és itt a teljesség igénye nélkül csupán a legfontosabb összetevőit soroljuk fel.

- Szabad üzemalapítás; szabad belépés a termelésbe.
- Szabad ár, amely az eladó és a vevő szabad megegyezésén alapul.
- A magántulajdonban lévő vagyontárgy szabad bérbeadása, a bérbeadó és a bérlő szabad megegyezése alapján. Ehhez tartozik többek között a magántulajdonban lévő lakás vagy ingatlan szabad bérbeadása, a bérbeadó és a bérlő által szabadon meghatározott lakbér, illetve bérleti díj alapján.
- Szabad foglalkoztatás minden olyan esetben, amelyben a munkaadó a magánszektor tagja (háztartás és magánüzem). A munkaadó és a munkavállaló szabadon egyezik meg a munkabérben.
- Bármilyen értéktárgy (például nemesfém) szabad felhalmozása, eladása és vétele.
- Szabad devizafelhalmozás; deviza szabad eladása és vétele, a magánszektoron belül és külföldi személlyel folytatott ügyletben.
- A hazai pénz, illetve deviza szabad kivitele az országból és szabad behozatala az országba.
- Szabad külkereskedelmi tevékenység; tehát a magánszektor tagja szabadon folytathat mind export-, mind pedig importtevékenységet.⁵
- Szabad pénzkölcsönzés, a hitelező és az adós szabad megegyezésén alapuló kamat mellett.
- Szabad pénzbefektetés más magánvállalkozásába.
- Magántulajdonban lévő lakás, ingatlan vagy bármilyen egyéb vagyontárgy szabad eladása és vétele szabad árakon.

Érdeemes összevetni a fenti felsorolás konkrét szabadságkövetelményeit a mai helyzettel. A jelen tanulmány nem végzi el tételről tételre ezt az összevetést. De bármely követelményt vennénk is elő, egyszeriben kiderül-

rel való üzérkedés vagy gyermekkereskedelem.) Meghatározott tevékenységek folytatása bejelentéshez vagy hatósági engedélyhez köthető, ha ezt például honvédelmi, közbiztonsági szempontok vagy egyéb externális hatások indokolják.

A törvénynek azokat a kivételeket kell megszabnia, amelyben engedélyre van szükség, nyomatékos indokok alapján. Minden egyéb tevékenység legálisan folytatható külön engedély nélkül is. Ez éles eltérés az eddigi gyakorlattól, amelyik az ellenkezőjéből indul ki: semmit sem szabad tenni bejelentés vagy engedély nélkül. Legjobb esetben arra lehet számítani, hogy a hatóság szemet huny és eltúri az engedély nélküli tevékenységet.

5 Természetesen az állam előírhatja vámok fizetését. Ez nem mond ellent a fenti követelményeknek. A kérdésre még visszatérünk.

ne, hogy százféle korlátozás áll a magánszektor igazi liberalizálásának útjában. Azért van informális második gazdaság, árnyékgazdaság, szürke és fekete piac, láthatatlan jövedelem stb., mert százféle korlát akadályozza a magántevékenységet, a magántulajdon használatát. Talán úgy is tekinthetjük ezt, mint sajátos fajta „polgári engedetlenségi mozgalmat”, amely tiltakozik az értelmetlen jogszabályok, adminisztratív korlátozások ellen. Eddig is az volt a kisebbik rossz, hogy a magánszektor bürokratikus korlátozásainak egy részét legalább nem kényszerítették ki, vagyis az állam belenyugodott abba, hogy ezek a tevékenységek szűrőkék legyenek, nem pedig feketék. Itt az ideje, hogy mindez egyértelműen fehérré váljék.

A félreértések elkerülésére le kell szögezni: valamennyi felsorolt szabadságjog azokra az ügyletekre vonatkozik, amelyekben a magánszektor tagja áll szemben a magánszektor egy másik tagjával, eladó–vevő, bérbeadó–bérlő, hitelező–adós stb. viszonylatban. A tanulmánynak egy későbbi szakasza foglalkozik majd azokkal a kapcsolatokkal, amelyekben az egyik oldalon az állam vagy annak valamilyen intézménye, a másik oldalon pedig a magánszektor valamilyen tagja áll.

Lássuk például a *devizaforgalom* ügyét. Kizárólag a szemléltetés kedvéért hozom fel ezt példának, nem pedig azért, mert a felsorolt szabadságkövetelmények közül ezt tartanám a legfontosabbnak. Azt is világossá szeretném tenni már előljáróban: eszem ágában sincs azt ajánlani, hogy az alábbiakban ismertetésre kerülő rendszabályokat holnaptól fogva vezessék be, tekintet nélkül arra, hogy milyen egyéb intézkedések születnek. A magánszektor devizagazdálkodásának liberalizálása akkor járhat sikerrel, ha szerves része a magánszektor általános liberalizálásának. Feltételezi azt is, hogy napirendre kerül annak a stabilizációs programnak a megvalósítása, amelyet majd a 2. fejezet fog leírni. És most térjünk rá a példára.

Az 1. követelmény nem kötelezi az állami bankot arra, hogy nekem, mint magyar állampolgárnak, szabadon adjon tetszőleges mennyiségű forintért devizát. A követelménytől teljesen különválasztandó kérdés az, hogy milyen feltételek mellett, mennyi forintot váltson át az állami bank devizára. A fenti szabadságkövetelmény azt foglalja magában, hogy én a rendőr szeme láttára eladhassam az utcán bárkinek a dolláromat, és ugyancsak a rendőr szeme láttára bárkitől vásárolhassak dollárt. Otthon nyugodt lélekkel tarthassak akármennyi devizát; legfeljebb a betörőktől kelljen félnem, ne a rendőrségtől vagy a devizahatóságtól. Jogom legyen

dolláromat felajánlani az állami banknak megvételre anélkül, hogy köteles lennék a pénz eredetéről beszámolni. De ha nem tetszik nekem az állami bank által felajánlott árfolyam, jogom legyen bárki másnak eladni, aki nekem kedvezőbb árfolyamot ígér. Jogom legyen a forintomat Bécsben eladni egy ottani magánbanknak vagy bármilyen magánszemélynek osztrák schillingért. Legyen jogom ahhoz is, hogy a magyar forintomat kivigyem Bécsbe, és ott annyi konvertibilis valutát vegyek érte, amennyit csak kaphatok.⁶

Mindez az ügyletek, amelyekről a fenti felsorolásban szó esett, ma is igen gyakoriak, noha a legtöbb a törvény betűje szerint tilos. Tömegesen folyik, de lehetőleg úgy, hogy a rendőr ne lássa. Ha pedig véletlenül oda esik a tekintete, rendszerint inkább behunyja szemét. A jelen pillanatban fennálló felemás helyzetből két irányba lehet elmozdulni. Az egyik: komolyan venni a törvény szavát és kikényszeríteni az érvényesítését, a másik: feloldani a korlátozásokat. A magam részéről a másodikat ajánlom.

Maradjunk még egy percre a devizaforgalom példájánál. Mit jelent ez a forint konvertibilitása szempontjából? Azt jelenti, hogy kialakul a forint és a konvertibilis devizák egy valóságos piaci árfolyama, mégpedig a magánpiacon. Egy olyan piacon, amelyben az ügyfél a saját zsebére gazdálkodik. A követelmény tulajdonképpen az, hogy engedjünk utat egy

6 A magán devizagazdálkodás felszabadtításának követelésével szemben fel szokták hozni a következő ellenérvet: ez azzal a veszéllyel jár, hogy az emberek igyekeznek majd forint helyett kemény devizában tartani a pénzkészletüket, sőt arra törekcszenek majd, hogy azt kivigyék az országból és inkább külföldön helyezték el.

Nézetem szerint ez hibás érvelés, és feje tetejére állítja a valóságos összefüggéseket. Az emberek akkor menekülnek a forinttól, ha annak vásárlóereje nem szilárd. Ez esetben megpróbálják értékálló formában megőrizni vagyonukat: ingatlanban, műtárgyakban, nemesfémekben és természetesen kemény devizában is. Ezt semmilyen adminisztratív korlátozás nem képes kiküszöbölni. Itt csak egyetlen megoldás van: a hazai pénznem vásárlóerejének stabilitása. Ezzel részletesen foglalkozik majd a 2. fejezet.

Ami pedig a deviza külföldre való kimenekítését illeti, ezzel hasonlóképpen áll a helyzet, mint az emigrációval; akkor érdemes leginkább megtenni, ha tilos. Ha a határ nyitva áll és bármikor ki lehet menni vagy visszajönni, akkor a legtöbben úgy döntenek: itt maradnak. Ha minden magyar állampolgár bármikor kiviheti külföldre saját devizáját és bármikor visszahozhatja, továbbá idehaza a magánpiacon bármikor beválthatja forintra és bármikor visszaválthatja devizára, s mindezt legálisan teheti, akkor nincs különösebb késztetése arra, hogy külföldön elrejtse.

nem fekete, nem is szürke, hanem *teljesen fehér magánárfolyamok*⁷. Más szóval, a *magánpiacon* legyen a forint konvertibilis. Ez nem olyasféle árfolyam lenne, amelyet hivatalnokok alakítanak ki, hanem a konvertibilis deviza igazi piaci ára magyar forintban mérve: azt fejezné ki, hogy mennyit ér a schilling, a dollár annak a magyar állampolgárnak, aki a *saját zsebéből* fizet. A normális tranzakciós költségektől eltekintve a budapesti és a bécsi forint–schilling árfolyam lényegében megegyeznének.

A felsorolt szabadságjog-követelmények kielégítése nem minősül nagyvonalú kegynek az állam részéről. Ezek elemi állampolgári jogok, amelyek-től hosszú időn át jóformán teljesen meg volt fosztva a magyar állampolgár. Noha gazdasági szabadságának mértéke a reformfolyamat nyomán nőtt, az még mindig igen szűkre szabott. Ehhez képest van szükség igazi liberalizálásra.⁸

7 A javasolt rendszer ahhoz vezet, hogy párhuzamosan kétféle legális árfolyam érvényesül a gazdaságban. Közülük az egyik, a magánárfolyam igazi *piaci* árfolyam, amely a deviza vevőjének és eladójának önkéntes megegyezésén alapul. A másik az állami bankrendszer által számított hivatalos árfolyam, amely nem piaci jellegű, mert azt az egyik fél (devizaeladás esetén az eladó, devizavétel esetén a vevő) *adminisztratív hatalmára* támaszkodva diktálja a másiknak. Abban a gazdasági mechanizmusban, amelyet a jelen tanulmány ezen a helyen, valamint a 2. fejezetben ajánl, az állami bankok által alkalmazott árfolyam előbb-utóbb igazodni fog a magánárfolyamhoz. Persze a magánárfolyamra is hatni fog az állami bank árfolyama. Végeredményben előbb-utóbb kialakulhat egy egységes árfolyam.

A kettős árfolyam létében nincsen semmi meglepő. Most is létezik magánárfolyam, hiszen tömegesen folytatnak szürke és fekete devizaügyleteket. Struccpolitika ezt észre nem venni. Sőt, ehhez hozzátehetjük, hogy a mai magyar gazdaságban igen széles körben van kettős árrendszer: egy hivatalos ár, amelyet az állami szektor számít fel és egy magánár, amely a formális és informális magángazdaságban létezik. Javaslatom egyszerűen tudomásul veszi ezt a tényt, és legalizálja a magánárakat. Mivel ily módon kiesik az illegálitással járó kockázati prémium, a legalizálás a magánárak, s köztük a magán devizaárfolyamok csökkentése irányában hat.

8 Tisztában vagyok azzal, hogy az 1. követelmény számos kapitalista országban sem érvényesül teljes következetességgel. Gyakori, hogy erre a nyugati vagy távol-keleti tapasztalatra hivatkoznak azoknak a jogszabályoknak a védelmezői vagy megalkotói, amelyek e szabadságjogokat megnyirbálják.

Nézetem szerint ez az érvelés két szempontból is hibás. Az egyik szempont a történelmi: a szőben forgó kapitalista országok hosszú történelmi fejlődés után jutottak el mai állapotukig. Ezzel szemben Magyarország a magánvállalkozás szinte teljes felszámolása után éppen csak hogy elindult a polgárosodás útján. Más az állam szerepe ennek az útnak a kezdetén, mint a jóval későbbi szakaszán.

A másik szempont a mai kapitalizmus értékelésére vonatkozik. Miért kellene bármely fejlett kapitalista ország jelenlegi gyakorlatát másolandó példaképnek tekinteni? Gyakorlatukat több oldalról kritizálják. A magam részéről azokhoz a bírálókhoz csatlakozom, akik többek között kifogásolják: több fejlett kapitalista országban feleslegesen sok a beavatkozás az egyén életébe és a magántulajdon gazdasági tevékenységébe. A mai kapitalizmuson belül találni olyan országot,

2. *Jogilag garantálni kell a magánszerződés érvényesítését.* Magánszerződés megszegése esetén a károsult állampolgár fordulhasson bírósághoz. A szerződés teljesítése legyen valóban kikényszeríthető. Ehhez kellő méretű bírósági apparátus kell, továbbá elegendő számú ügyvéd, korszerű és kellően részletes magánjog stb. Ennek a „jogi infrastruktúrának” a fenntartását a magánszektor fizesse meg. Fizessen tehát annyi illetéket, amennyi fedezi a polgári bíróság költségét. Alapuljon az ügyvédi honorárium az ügyvéd és az ügyfél szabad megegyezésén. Viszont ne húzódjék egy magánper oly hosszú ideig, hogy végül is egy magánszerződésbe lépő fél eleve úgy érezze: a szerződés nem komoly dolog, hiszen jogait amúgy sem kényszerítheti ki.

Sok szó esik arról, mi legyen az állam szerepe. Íme, itt az egyik szerep, amit el kellene látnia: ha két állampolgár megegyezik és konfliktus támad közöttük, akkor tegyen igazságot, de ne szóljon bele abba, hogy az állampolgár mit csinál.

A következő négy követelmény mindegyikén vezérfonalként húzódik végig az a cél, hogy a magánszektort beruházásra kell ösztönözni. Ennek azonban nem a rábeszélés a módja, hanem meg kell teremteni azokat a körülményeket, amelyek között a magánvállalkozóknak kedvük van önként beruházni.

3. *Nyomatékosan deklarálni kell a magántulajdon teljes biztonságát.* Nem ennek a tanulmánynak a feladata annak tisztázása, hogy ez milyen formában valósítható meg. Ehhez hozzátartoznak nagy súlyú törvények, pártprogramok, államférfiak megnyilatkozásai, és így tovább.

Nem a magántulajdon konfiskálásának visszamenőleges hatálytalanítása a leglényegesebb ebből a szempontból. Erre általában nem kerülhet sor, meghatározott, bár igen fontos kivételektől eltekintve. Ilyen kivétel valószínűleg meg például a parasztság földjével kapcsolatban. Ami a jövőendő beruházási kedv szempontjából a legfontosabb, az annak a szavahihető kijelentése: soha többé nem lesz újra konfiskálás!

4. *Az adórendszer ne fékezze a magánberuházást.* A tanulmány a későbbi-

ahol például érvényesülnek a szabad devizagazdálkodás feltételei, de találni olyan országot is, amelyben azt kisebb vagy nagyobb kötöttségek korlátozzák.

Aki külföldi tapasztalatra hivatkozik, döntse el: melyik ország példáját ajánlja. Aki Magyarországon állást foglal, az nem hivatkozhat nagy általánosságban „a kapitalizmusra”, hanem konkrétan meg kell mondania, hogy a liberalizálás és a bürokratikus korlátozás milyen kombinációjára gondol.

ekben még részletesen foglalkozni fog az adórendszerrel, itt csupán megelégedünk egy-két gondolatot. Aki híve annak, hogy a népgazdaság összes beruházásaiból mind nagyobb részt alkosson a magánberuházás, annak egyúttal azt is helyeselnie kell, hogy a népgazdaság összes megtakarításának minél nagyobb részét képezze a magánmegtakarítás. Márpedig akkor van sok magánmegtakarítás, ha sok a magánjövedelem. Ehhez viszont engedni kell, hogy az emberek sokat keressenek. Csak akkor tud a magántermelés bővülni, korszerűvé válni, eljutni a sikeres modern nagyüzem szintjéig, ha számottevő magánvagyonok akkumulálódnak.

Sajátos kettősség jellemzi a politikusok és közgazdászok egy részét. Egyfelől háborognak amiatt, hogy az államnak túl nagy a hatalma, túl nagy az állami költségvetés aránya a GDP-hez viszonyítva. De ugyanakkor háborognak amiatt is, hogy a magánszektorban túl nagy jövedelmek keletkeznek. Tessék választani a kétféle háborgás között!

Az elmondottak nyomatékos érvek a progresszív személyi jövedelemadó ellen. Eljöhet egy olyan korszak Magyarországon, amikor ez időszerű lesz, és egy szabad parlament önként ennek bevezetése mellett dönt. Most azonban nem ez van napirenden.

5. Hitelezéssel kell bővíteni a magánberuházást, a magántőke képződését és növekedését. Nézetem szerint a szektorok közötti „esélyegyenlőség” hamis jelszó. Az 1949-es államosítás óta nem azonosak az esélyek; napjainkban a különböző szektorok nem azonos helyzetből indulnak. Óriási tőke halmozódott fel az állami szektorban; a hivatali apparátus, az állami bankszektor és az állami vállalatok összefonódtak. Elsősorban az állami szektor rendelkezik a kellő összeköttetésekkel. Hogyan is lehetne számítani arra, hogy ezzel az óriási politikai-társadalmi és gazdasági hatalommal szemben azonos eséllyel lép fel a magánszektor?

A törvényhozásnak kellene az évi kormányzati terv jóváhagyásakor meghatározni, hogy a népgazdaság összes hitelkínálatából mennyit kell okvetlenül fenntartani a magánszektor számára. Ez hiteltípusonként néhány alapvető hitelkontingenst jelent. Derüljön ki például világosan, hogy az állami bankszektor által nyújtott összes beruházási bankhitelnek hány százalékát fogja a következő kormányzati évben megkapni a magánszektor. Biztosítani kell, hogy ezeket a kontingenseket a sokkal nagyobb erővel rendelkező állami szektor ne szívhatta el a magánszektor elől.⁹ Ha ez a

9 Ez az a jelenség, amelyet a nyugati szakirodalom „crowding out”-nak nevez.

kormányzati javaslat parlamenti vitára kerül, akkor a probléma áthelyeződik a hangzatos jelszavak szintjéről a kézzelfogható számok szintjére. Az előbbi példát folytatva, arról kell tehát dönteni, hogy a beruházási hitelek közül összesen 5, 25 vagy 50 százalékban részesedjék-e a magánszektor.

Miközben az 5. követelmény védeni akarja a magánszektor hitelhez való jogát az állami szektor elszívó hatásától, ugyanakkor nem sugallja a hitelek könnyelmű osztogatását. Az egyik hitelforrás egyébként is az 1. követelményből fakad, azaz a magánszektor egyik tagja ad hitelt a másinak. Ez amúgy is kemény feltételek mellett történik. Az emberek rendszerint nem bolondok a saját zsebükből pénzt adni a másik embernek, ha nem számíthatnak arra, hogy a kölcsönt visszakapják. Itt azonban ehhez hozzá akarom tenni: az állami bankok is szabjanak kemény feltételeket. Alkalmazni kell a hitelrendszer klasszikus eszköztárát: az óvadék és a zálog különböző formáit. A 4. pont azt követelte, hogy a magánszektor tagja kereshessen sokat, ha tud. Itt pedig ehhez hozzáteszem, veszítse el a befektetését, ha nem tudja visszafizetni az adósságát. Az ismeretes minták szerint különböző konstrukciók alakulhatnak ki. Valamely ügylet finanszírozásakor nagyobb lehet a hitel aránya a saját magánbefektetéshez képest, ha az adós teljes magánvagyonára erejéig garantálja a hitel visszafizetését (korlátlan felelősség). A magánbefektetés erejéig vállalt korlátolt felelősség kisebb hitelarányt vonzzon. De bármilyen legyen is a hitel konkrét konstrukciója, érvényesülnie kell annak a fenyegetésnek, hogy pénzügyi kudarc esetén súlyos csapás éri a magánvállalkozót. A magánszektorban legyen igazi kemény költségvetési korlátja. Nem kell pátyolgatni, nem kell üvegbúra alatt kitenyészteni, mert akkor ugyanolyan gyenge lesz, mint az agyongyámoltott állami vállalat.

Nézetem szerint időszerű szigorú definíciót alkalmazni a „vállalkozó” elnevezés használatára. Nem vállalkozó az, aki az állam pénzével gazdálkodik, és a veszteséget az állammal fizetteti meg. Az, és csak az a vállalkozó, aki veszteség esetén saját maga is súlyos anyagi bajba kerül.

6. *Ki kell fejleszteni a magánszektor társadalmi megbecsülését.* Még világosabb, ha ezt a követelményt negatív formában fogalmazzuk meg. Meg kell szűnnie a magánszektor elleni uszításnak, történjék ez akár szolid, akár durva formában. Manapság mindenki elismeréssel szól a háztáji gazdaságban tevékenykedő parasztról vagy a műhelyben termelő kisiparosról. Nem

ellenük folyik a hangulatkeltés, hanem például a „butikosok” vagy a maszek zöldségesek ellen. Ideje felhagyni azzal, hogy irigységből vagy népszerűsködés végett „nyerészkedőnek”, „haszonlesőnek”, „ügyeskedőnek” becsméreljék azt, aki sikeres az üzleti tevékenységben. Ez a fajta primitív antikapitalizmus nem érti meg a piac működésének lényegét. Az a kívánatos, hogy aki egy ügyletet lebonyolít, az minél olcsóbban vásároljon. Semmi elítélendő sincsen abban sem, hogy olyan áron ad el, amilyen árat csak képes elérni. Ha a vevőnek szüksége van arra a termékre, amelyet a kereskedő kínál, és kész megfizetni azt az árat, amelyet a kereskedő kér, akkor a kereskedő társadalmilag hasznos tevékenységet végzett.¹⁰ Aki a fordítottját teszi, drágán vesz és olcsón ad el, az rossz üzletet csinál. Ismerős képlet; erre fizettünk rá országos méretekben. Nem elítélés, hanem tisztelet jár a jó üzletembereknek.

Áttekintettük azt a hat követelményt, amelynek teljesítése biztosítaná a magánszektor fejlődését. Célszerű lesz még néhány megjegyzést fűzni ezekhez a követelményekhez.

Vita folyik arról, hogy személyesen látható, „kézzelfogható” vállalkozókra van-e szükség, vagy pedig személytelen magán-részvénytársaságokra? Ezen a helyen egyelőre csak a teljes mértékben magántulajdonban lévő részvénytársaság problémájához szólok hozzá, a köztulajdonban lévő részvényekről a tanulmány egy későbbi fejezetében lesz szó.

A kérdésre válaszolva nem a jogi, hanem a gazdaságszociológiai nézőpontra fektetném a hangsúlyt. A szocialista állami tulajdon végzetes baja a tulajdon elszemélytelenítése. Az állami tulajdon mindenkié és senkié. A mai magyar átalakulás pillanatában ideje ennek ellentétére fektetni a hangsúlyt. Látni szeretném azt az egyént, aki a maga vagyonát kockáztatja. Tudni szeretném: ha rajta veszt, akkor az igazi veszteség lesz a számára. Ha meg tud győzni másokat, hogy bízzák rá a pénzüket, ám tegye. Vonjon be csendestársakat; ha van eszük, akkor azok is látni akarják, kinek adják oda a pénzüket. Később majd bizonyára megjelenik egy-egy magániroda, közvetítő intézmény, amely lehetővé teszi, hogy csendestársak adják-vegyék a részesedésüket. Ez a valóságos magán részvénytőke előzménye.

10 Meghatározott különleges helyzetben adódhatnak kivételek ez alól az elv alól, például háború vagy éhínség idején. Szükségessé válhat az alapvető létfenntartási cikkek bürokratikus elosztása, annak érdekében, hogy a lakosság minden rétegének elemi szükségleteit kielégíthessék. E kivételek tárgyalásától ebben a tanulmányban eltekintünk.

Bizonyára előbb-utóbb létrejön a valódi magán részvénytársasági forma és a valódi magán részvénytőzsde.

Mindez a magántulajdon szerves történeti fejlődésével megy végbe. Ezt a történeti fejlődési szakaszt nem lehet átugrani. A dolgok menete nem szimmetrikus. A magánszektor likvidálható állami parancsra, de nem fejleszthető ki állami utasításra. Itt most több évtized esett ki. Egész nemzedékekből oltották ki a polgári eszményeket, a magántulajdon biztonságához, a magántulajdonhoz és a piachoz kapcsolódó értékeket. Ezt a körülményt nem lehet semmibe venni, és mindjárt a legfejlettebb tőkés országok legrafináltabb jogi és üzleti formáit lemásolni. Ehhez hasonlóval már próbálkoztak azok, akik az afrikai törzseket vagy az elmaradott ázsiai termelést egyenesen át akarták vezetni a kommunizmusba. Nem kell újra „nagy ugrás”-sal próbálkozni.

A politikai vitákban felmerül a következő dilemma: vajon a XIX. századi vagy a XX. századi piacgazdaságot kell-e Magyarországon meghonosítani? Magától értetődő, hogy az utóbbit óhajtjuk. Csakhogy más kérdés az, hogy mit óhajtunk, és ismét más az a kérdés, hol is tartunk valójában és mi a változások reálisan elvárható sebessége. Nézzük meg a mai magyar magánszektor tényleges állapotát! Kevés számú kivételtől eltekintve ez bizony a századforduló Balkánja vagy korunk elmaradott fejlődő országainak színvonala. Hol van a magyar paraszti magángazdaság a mai dán vagy amerikai farmer gépekkel és épületekkel való felszereltségétől! Nincsen saját teherautója, traktora, silója; még csak álmodni sem mer arról, hogy saját telefonja legyen. Nézzünk körül a kisiparosok zsúfolt műhelyeiben! Vagy nézzük meg a szolgáltatási és kereskedelmi magánszektor! Utcai könyv- és élelmiszerárusok rozoga bódéit látjuk, s ha a kiszolgálás üzlethelyiségben történik, az szűk és szegényes. Az összes magántevékenyiség számottevő részét még most is féllégálisan végzik hiányos felszereléssel, vagy az állami szektortól kölcsönvett vagy bitorolt eszközökkel. Mindez sok szempontból messze elmarad amögött a színvonal mögött, amelyen a magyar magánszektor a XIX. század végén tevékenykedett. Nem egyszerűen kormányzati elhatározás kérdése, hogy ebből a szegényes balkáni, ázsiai színvonalú magánszektorból mikor jutunk el arra a színvonalra, amelyen a XX. század végének nyugati magánszektora működik. Igaz, gyorsítani kell ezt a fejlődést, elsősorban azoknak a követelményeknek a kielégítésével, amelyekről itt most szó volt. (Továbbá azzal is, hogy az

állami tulajdon részben átkerül a magánszektor kezébe, amit később tárgyal a tanulmány.) De a türelmetlen „ugrás”-nak nincs realitása.

Ezzel függ össze a második megjegyzés: a magánszektor fejlődése jellegzetesen a fokozatos változás kategóriájába tartozik. Lehetetlen huszárrohammal bevenni a magántulajdon számára a gazdaságot. A polgárosodás hosszú történelmi folyamat¹¹. A magyar polgárosodás folyamata 1949-ben drámaian megszakadt, és évtizedekre vissza lett vetve. Nyomokban már a 60-as évektől kezdve újraindult, a háztáji gazdaság, a szélesedő legális magántevékenység, a második gazdaság formájában.¹² Most jó esélyek vannak arra, hogy ez a polgárosodás meggyorsul. Minél következetesebben teljesül a fenti hat követelmény, annál gyorsabb lesz a folyamat. De még gyorsulás esetén is hosszú évekre, sőt valószínűleg évtizedekre lesz szükség fejlett és érett magánszektor kibontakozásához.

El akarom kerülni, hogy a magánszektorról szóló fejtegetések azt a benyomást keltsék, mintha idealizálni szeretném annak viselkedését, általában és különösen a mai Magyarországon. Az utóbbinál maradvá: tisztában vagyok azzal, milyen gyakori az olyan magánvállalkozó, aki mohón, gyorsan kíván meggazdagodni, akár a vevő becsapása és az állam megkárosítása révén is. Nem arra törekszik, hogy szolidan, biztosan megalapozza az elkövetkező évekre és évtizedekre üzletét vagy üzemét, hanem arra, hogy lehetőleg néhány hónap vagy év alatt a maximális nyereséget hozza ki. Tartózkodik a produktív befektetéstől, és kihívóan pazarló fogyasztásra rendezkedik be. A vevővel szemben nem is egyszer udvariatlan; ugyanazt az „eszi, nem eszi, nem kap más” fölényes magatartást tanúsítja, mint amit a hiánygazdaság az állami szektorban alakított ki. Mindez a magánszektor ellen hangolja a közvéleményt. Ez a közhangulat azután nem differenciál, és igazságtalanul sújtja a tisztességes, igyekvő, takarékos, tevékenységét becsületes eszközökkel bővíteni akaró magánvállalkozókat is.

Szükség van persze felvilágosításra, az üzleti tisztesség, a takarékoság, a hosszabb távlatra orientálódó üzleti magatartás eszméinek terjesztésére

11 Figyelemre méltó gondolatokat közöl és empirikus anyagokat is ismertet ezzel kapcsolatban Szelényi Iván (1986, 1989). Lásd még Juhász Pál (1981) és Pető Iván (1989) írásait. Külön kiemelem Erdei Ferenc és Bibó István úttörő munkásságát.

12 Lásd erről elsősorban Gábor R. István munkáit (1979), továbbá Gábor R. István és Galasi Péter könyvét (1981).

is. A magánszektor szervezetei, érdekközösségei maguk is lépjenek fel az etikai vétségek ellen. Mindez azonban, nézetem szerint, csupán másodlagos szerepet játszhat. Az igazi változást annak a hat követelménynek a teljesülése hozza meg, amelyekről fentebb szó volt. A magántulajdon biztonságtudata készítené hosszú távú szemléletre és magánberuházásra. A hiánygazdaság megszűnése (lásd a 2.8 alfejezetet) és a verseny, a riválisok megjelenése, az üzleti kudarcból való félelem – ezek az igazi ösztönzők arra, hogy a magánvállalkozó előzékeny legyen a vevővel.

Végül az utolsó megjegyzés a külföldi tőke bevonására vonatkozik. Nézetem szerint ennek kulcskérdése a hazai magánszektor meggyökeresedése. A magam részéről nem számítanék arra, hogy a külföldi tőke számottevő beruházást hajt végre a magyar gazdaságban azon az alapon, hogy számára *kivételes helyzetet* teremtenek. Olyan állami rendeleteket hoznak, amelyek számára különlegesen kedvező feltételeket biztosítanak a hazai magánvállalattal szemben. A külföldi tőkés, ha van esze, tudja: az ilyen kivételezés bármikor visszavonható. Legfeljebb olyan beruházásra merészkedik, amelynek biztonságát saját kormánya hajlandó garantálni, s ily módon ez a külföldi beruházás a saját országa kormánypolitikájának függvénye lesz. Valami talán ebből is kijön, de nem sok – ez már ma is nyilvánvalóan látszik. Ezenkívül idemerészkedik az a kalandor, aki lehetőleg gyorsan akar pénzt csinálni, és ha kell, hamar elfut vele. A komoly, szolid külföldi befektető arról akar meggyőződni, hogy milyen a magánvállalkozás helyzete Magyarországon. Ha minden magyar állampolgár azt tesz a munkaerejével, pénzével, vagyonával, amit akar, szabadon folytathat külkereskedelmi tevékenységet, akkor nincs oka neki sem félni. Véleményem szerint elég gyermeteg dolog külföldi előadásokon és államférfiúi nyilatkozatokban csábítgatni a külföldi tőkét arra, hogy szíveskedjék Magyarországra jönni. Jönni fog magától, ha itt biztonságban érzi magát, és nem kell tartania ezerféle bürokratikus megkötöttségtől.

1.2 Az állami szektor

Egyelőre a köztulajdon minden formáját ide sorolom; később még alkalmazni fogok finomabb megkülönböztetéseket. A lényeges megkülönböztető ismérv negatív: az állami szektorhoz tartozó egység nincsen magántulajdonban. A tulajdonjogok közgazdasági elméletének kifejezésével: a

bevételek és a kiadások különbözeteként keletkező reziduális jövedelem nem valóságos, természetes személyek zsebébe kerül, illetve a veszteséget sem valóságos, természetes személyek fedezik. Ahogy már az előbb is fogalmaztam: az állami tulajdon mindenkié és senkié.

Magyarországon, akár csak jó néhány más szocialista országban, a reformfolyamat egyik vezérlő gondolata volt a „piaci szocializmus” eszméje. Ez összetett gondolatrendszer;¹³ itt most csak annak magvát emelném ki. Eszerint az állami vállalat maradjon továbbra is állami tulajdonban, de olyan körülményeket kell teremteni, amelyek között úgy viselkedik, *mintha* egy piac aktora lenne. A továbbiakban a „piaci szocializmus” gondolatkörével vitatkozva mindig ebben a leszűkített értelemben használok a kifejezést; tehát: „*piaci szocializmus*” = *állami tulajdon* + *piaci koordináció*.

Szeretnék erőteljesen és szépítés nélkül fogalmazni: ez az alapeszme kudarcot vallott. Jugoszlávia, Magyarország, Kína, a Szovjetunió és Lengyelország a piaci szocializmus kudarcának tanúbizonysága. Ideje ezzel a ténnyel szembenézni és ezt a gondolatot feladni. Van, aki úgy érzi, hogy még mindig ennek az eszmerendszernek az utóvédharcait kell folytatni. A magam részéről ezzel nem értek egyet. Tudomásul kell venni a következőket:

A magánszektor tevékenységének természetes koordinációs formája a piaci mechanizmus. Ez következik a döntéshozó autonómiájából és a szabad szerződés jogából. Ezzel szemben hasztalan abban reménykedni, hogy az állami egység úgy fog viselkedni, *mintha* magántulajdonú lenne, és elkezd önként piaci formában működni. Nem és nem. Kár újra és újra rácsodálkozni: az állami tulajdon állandóan újraszüli a bürokráciát, mert az állami tulajdonú vállalat a bürokratikus hierarchia szerves része. A reformfolyamat első, „naïv” korszakában azt reméltük, hogy a tervutasítások pusztas megszüntetése létrehozza az állami tulajdonban lévő vállalatok piaci koordinációját. Ez azonban nem következett be. Amint azt az 1968 utáni időszak több elemzése kimutatta: az állami szektor *direkt* bürokratikus

13 A „piaci szocializmus” vita könyvtárnyi irodalmából csak a legfontosabbakat emelem ki: E. Barone (1935), L. von Mises (1935), F. M. Taylor (1929), F. Hayek (1935) és O. Lange (1936-37) írásai. Klasszikus összefoglalását adja a vitának A. Bergson (1948) tanulmánya. Kiváló áttekintés található D. Lavoie (1985) könyvében.

A szocialista országokban a decentralizáción alapuló reformok első hirdetői voltak B. Kidric (1985) Jugoszláviában, Péter György (1954 a,b, 1956) és Kornai János (1957) Magyarországon, W. Brus (1972) Lengyelországban, E. Liberman (1972) a Szovjetunióban és Sun Yefang (1982) Kínában.

szabályozását *indirekt* bürokratikus szabályozás váltotta fel. A különböző állami hatóságok százféle módon avatkoztak be továbbra is a vállalat életébe.¹⁴ Ha az egyik kampány valamelyik beavatkozási formát megszüntette, megjelent a másik. Ez a bürokratikus koordináció ugyanolyan *spontán* következménye, természetes létformája az állami tulajdonnak, mint ahogy a piaci koordináció természetes létformája a magántulajdonnak. Húsz év magyar tapasztalata (és tegyük hozzá: valamennyi reformáló szocialista ország ebben a tekintetben megegyező tapasztalata) legyen elég ahhoz, hogy ezt *tényként* tudomásul vegyünk.

Később külön pont tér majd vissza ahhoz a kérdéshez, hogyan lehetne és kellene az állami szektor részarányát csökkenteni. Lehetséges, hogy e folyamat végén az összes termelésnek csak kisebb részét adná az állami vállalati szektor. Elképzelhető, hogy amikor az állami vállalatok csak kis szigetek a magángazdaság tengerében, akkor maguk is kénytelenek úgy viselkedni, mintha magántulajdonban lennének. Ezt a problémát azonban egyelőre nyugodtan nyitva hagyhatjuk, mert erről szó sincsen. Ma, és még elég hosszú időn át, éppen fordított a helyzet: az állami vállalatok tengere veszi körül a magánszektor apró szigeteit. A további fejtegetések mindig erre a helyzetre vonatkoznak. Gondolatmenetem vitatható, de semmiképp sem cáfolható olyan alapon, hogy „lám, a francia Renault gyár is állami tulajdonban van, mégis profitra és piacra orientálódik”.

Nézetem szerint a magyarországi adottságok mellett az állami vállalati szektor szociológiai értelemben az állami bürokrácia része. Az angol nyelvű társadalomtudomány és politikai élet nyelvén nem a „business” szférához tartozik, hanem a „government” szférához. Ennek megfelelően kell vele szemben eljárni. Nem szabad gátlástalanul „liberalizálni”, hanem a körmére kell nézni! A kormányzati szféra minden szervezete hajlamos arra, hogy nyaklók nélkül költse az állampolgár pénzét. Gátat kell tehát szabni annak, hogy ezt megtehesse.

A problémának széles körű elméleti és empirikus irodalma van.¹⁵ Adva van egy hivatal, amelynek vezetése fontosnak tartja saját feladatkörének ellátását. Ennek a „büró”-nak a vezetése saját költségvetésének maximalizálására törekszik. Az a törvényhozó testület, amely a felügyeletet gyako-

14 Az indirekt gazdaságirányítás, a gazdaságirányítók és a vállalatok viszonyának elemzését lásd például Antal László (1979, 1985), Bauer Tamás (1975) és Tardos Márton (1981) írásaiban.

15 A téma úttörő feldolgozását adja W. Niskanen (1971) könyve.

rolja felette, köteles szembeszegülni ezzel a törekvéssel, amikor megszabja a büro költségvetését.

Vegyük például egy parlamenti demokrácia viszonyát az államigazgatás bármely más ágához, mondjuk a hadsereghez. Az amerikai kongresszus tagjainak józanul arra kell számítaniuk, hogy a Pentagon minél többet akar költeni. Arra való az állami költségvetés, hogy kereteket szabjon; arra való a költségvetési fejelem, hogy e kereteknek érvényt is szerezzenek. Igaz, előzetesen politikai nyomást fejtenek ki a kongresszusra; a katonák is befolyást kívánnak gyakorolni költségvetésük növelése érdekében. Rendszeresen megteszik azt, amit oly jól ismerünk a szocialista gazdaság állami beruházásainak gyakorlatából: előzetesen azt közlik, hogy egy új katonai létesítmény vagy egy új fegyver egymilliárd dollárba kerül majd, és amikor már belekezdtek megvalósításába, akkor derül ki, hogy kétszeres vagy háromszoros lesz a költség, de abbahagyni már nem lehet. Ez csak egy okkal több arra, hogy legyen kongresszusi ellenőrzés. Erre specializálódott bizottságok felügyelik a katonai kiadásokat. Külön rajta tartja szemét az ellenzék. Ha történnek visszaélések, jók a kilátások arra, hogy ezeket leleplezik.

A fegyveres erők és a parlament viszonya csupán példaként szolgál az általánosabb összefüggésre: a végrehajtó hatalom, azaz a bürokrácia és a szabad választásokon alapuló parlament viszonyára. Az előbbi szükségképpen expanzív, és ezért az utóbbi első számú kötelessége: gátat szabni az expanciónak. A bürokrácia nem a maga pénzét költi, hanem az állampolgárét. A parlament feladata az, hogy őrkdjék az állampolgár pénzének elköltése felett.

Akárcsak egy évvel ezelőtt is, illúzió lett volna ezt a gondolatot felvetni. Ma, a tanulmány írásának pillanatában sem valósultak még meg az állami szektor törvényhozási ellenőrzésének valóságos politikai, szervezeti feltételei. Ehhez szabad választásokon alapuló parlament kell; teljes energiájukat a képviselői feladatoknak szentelő képviselők, minden egyes képviselő rendelkezésére álló apparátus, és így tovább. Mindenesetre ma már van rá *esély*, hogy ezek a feltételek megteremtődjenek. Ezért indokolt az elgondolást megfontolásra előterjeszteni: *ne* kapjon szabad kezét az állami vállalat vezetője!

Azok, akik az állami vállalati szféra liberalizálásáért szót emelnek, gyakran tesznek összehasonlítást a magyarországi állami vállalat vezetője

és egy fejlett tőkés ország magántulajdonú részvénytársaságának fizetett menedzsere között. Úgy gondolják, hogy ezek társadalmi helyzete nagyjában-egészében azonos. Nézetem szerint ez súlyos tévedés. A magánvállalatnál magánszemélyek károsodnak, ha a menedzser rosszul dolgozik; természetes személyek zsebére megy a kudarc. Itt viszont a menedzser az állami bürokrácia középszintű hivatalnok. Ha rosszul végzi munkáját, akkor nem állapítható meg, tulajdonképpen ki is károsodott, mert az állam feneketlen zsebéből folyik ki a pénz.

A magam részéről, éppen mert híve vagyok a gazdaság liberalizálásának, az állampolgárral és a saját pénzt kockáztató magánvállalattal szemben akarnék liberális lenni. Ugyanebből az okból azt szeretném, ha szigorúan ellenőriznék, mire költik az adófizetők pénzét az állam tisztviselői – és állami tisztviselőnek tekintem az állami vállalat menedzserét is. Ha jól dolgozik, nem sajnálom tőle, hogy jól keres. (Erre még visszatérek.) Ha nem dolgozik jól, menesztetni kell. Ne áltassuk azonban magunkat: az állami vállalat menedzsere nem üzletember, nem vállalkozó. Elkerülhetetlen, hogy miként a többi állami intézmény vezetője, ő is maximális költési lehetőséget kívánjon magának megteremteni. Szeretne többet beruházni, több devizához jutni, több kemény devizáért vásárolható gépet és felszerelést importálni, többet utazni és munkatársait utaztatni, szeretne több bért is fizetni, mert ez teszi népszerűvé a munkavállalók körében, s ezzel tudja levezetni a helyi feszültségeket. Mindezt megteheti, mert nem áll szemben olyan magántulajdonossal, aki a saját zsebét félti ettől a túlköltéstől. Ha túlköltekezett, akkor végül is talál valamilyen megoldást: az állami költségvetés vagy a bankrendszer kisegíti.

Mindaddig, amíg az állami szektor a népgazdaság domináns szektora, a vállalatnak spontán, belső érdekeltségénél fogva nincs, és nem is lehet kemény költségvetési korlátja. Ideje feladni azt a reményt, hogy ez az érdekeltség megteremthető. Most már legalább tíz éve annak, hogy a kormány fogadkozik: nem fogja megtérni a veszteséges üzemek működtetését. És lám, szinte ugyanott tartunk, mint korábban, sőt néhány területen tovább romlott a helyzet.

Az elmondottakból következnek javaslataim:

I. Törvényes úton felső határokat kell szabni az állami vállalati szektor költségének ott, ahol annak túlköltési hajlama kritikussá válhat makroökonomiai szempontból. Nem szeretnék ezen a helyen technikai részletekbe

bocsátkozni; az elgondolást nyilván alapos körütekintéssel kellene kidolgozni. Inkább csak mondanivalóm érzékeltetésére emelem ki, hogy melyek azok a makroökonómiai jelentőségű kulcsterületek, amelyeknél „meg kell fogni”, kordába kell szorítani az állami szektor költési hajlamát:

- Hitel.
- Beruházás.
- Bér.
- Import.
- Kemény deviza vétele.

Ez a javaslat tulajdonképpen nélkülözhetetlen *komplementer rendszabálya* a magánszektorral kapcsolatos követelmények teljesülésének. Azt kell megakadályozni a felső korlátok megszabásával, hogy a hatalmas erejű állami szektor elszívja a hitelt, a beruházási erőforrásokat és a devizát a magánszektor elől. Az állami szektor által fizethető bérek korlátozásával pedig a bér-ár inflációnak kell elejét venni.¹⁶

II. Amennyiben egy állami vállalat a szó szigorú értelmében monopolhelyzetben van, vagy a piac szerkezete közel áll ehhez, akkor adminisztratív árat kell előírni a vállalat által kibocsátott termékekre vagy szolgáltatásra, és ki kell kényszeríteni az adminisztratív ár betartását.

Az elmondottakból következik, hogy nem vagyok híve a manapság sokszor hangoztatott szólamnak, a szektorok azonos versenyfeltételeinek. Felemelt fejjel vállalom azt a gondolatot, hogy ne részesüljön azonos elbánásban a népgazdaság minden szektora. Nem tarthat igényt azonos elbánásra az, aki a maga pénzét költi, és az, aki az államét. Az első tevékenység, vagyis az állampolgár saját pénzének elköltése, elemi emberi jog. Az utóbbi, nevezetesen az állam pénzének elköltése olyan tevékenység, amelyet a társadalomnak alaposan ellenőriznie kell. Jogos tehát az a követelés: el a kezeket a magánszektorból! És ugyanakkor azt is követelni kell: igenis tegyük rá a kezünket az állami szektorra!

Felhívom a figyelmet arra, hogy ez az álláspont éppen a fordítottja annak, amely a jelenlegi gyakorlatban érvényesül: a magánszektor bürok-

16 Az állami vállalat költési hajlamának korlátozására a 2. és 3. fejezetekben még visszatérünk. Amiképpen a magánszektorral kapcsolatban a *devizagazdálkodás* példáján szemléltettem mondanivalómat, az állami szektorral kapcsolatban a *bérgazdálkodást* hozom fel példának a tanulmány több helyén.

ratikus korlátozásának és az állami szektor liberalizálásának. És hasonlóképpen fordítottja annak, ami sok közgazdász és politikus javaslataiban és programadó nyilatkozataiban ismételten elhangzik, és ami folytatni, sőt kiteljesíteni kívánná a jelenlegi gyakorlatot: az állami vállalat számára korlátlan liberalizálást biztosítana, miközben fenntartaná a magánszektor százféle kötöttségét.

Azokban a vitákban, amelyekben elgondolásaimat előadtam, ismételten felvetődött a következő kérdés: vajon én a tervutasításos rendszer visszaállítását kívánom-e? Szó sincs róla! A tervutasításos rendszerben az osztatlan hatalmat gyakorló kommunista párt és az állam teljesen összefonódott. Egyetlen hierarchikusan szervezett bürokratikus apparátus létezett, és ennek a piramisnak az alsó szintje volt az állami vállalat vezetése. Ezen a hatalmi szerkezeten belül előremutató lépés volt a vertikális kötöttségek lazítása, a vállalat nagyobb mozgásterének kialakulása. Ez egyébként is olyan követelmény, amely minden jól dolgozó bürokrácián belül felmerül. Nagy apparátusokban érdemes önállóságot adni az alsó fokú vezetőknek; nem kell előírni tevékenységüket a legapróbb részletekig.¹⁷ Ennek megfelelően továbbra sincs szükség arra, hogy kötelező termelési terveket kapjanak a vállalatok, központilag szervezzék meg az anyagellátást, a legapróbb részletekig központilag tervezzék a beruházásokat, és így tovább. Amire azonban szükség volna, az az állami szektor költési hajlamának szigorú korlátozása, mégpedig olyan keretszámokkal, amelyeket a parlament vitat meg és emel törvényerőre. Éppen az teremtene új helyzetet, ha valóban munkához látna a nép bizalmát bíró parlament, amely belenéz az állami szektor üzleti könyveibe és megakadályozza az indokolatlan pénzköltést.

A makroökonómiai szempontból legfontosabb kontingenseken kívül feltehetően szükség lesz azoknak a nagy állami beruházásoknak a parlamenti jóváhagyására is, amelyek sok évre lekötik a beruházási erőforrások számottevő részét. Ha menet közben kiderül, hogy a beruházás folytatása gazdasági veszteséggel jár vagy más szempontból káros, akkor esetleg leállítható. Rendszerint azonban ez is nagy veszteségeket von maga után;

17 Nagy irodalma van annak például, hogy óriás tőkés vállalatokon belül miképpen adnak részleges önállóságot a különböző alegységeknek; beleértve még azt is, hogy úgy tesznek, mintha az alegység önállóan elszámoló, saját profitjára dolgozó lenne. De azért tudják, hogy *nem az*, mert végsősoron ott áll mögötte az igazi tulajdonos, az óriás tőkés vállalat.

ezért célszerűbb jó előre alaposan meggondolni a döntést. A bős–nagy-maros beruházás története intő példa arra, hogy a nép választott képviselőinek az óriási állami pénzek elköltésének megkezdése és az akcióhoz kapcsolódó nemzetközi szerződések megkötése *előtt* kell felelősségteljes döntést hozniok.

Nem szeretnék ezen a helyen belemenni annak részletes taglalásába, milyen legyen a munkakapcsolat a jövőbeni magyar parlament és a jövőbeni magyar állami szektor gazdasági terveit kidolgozó bürokrácia között. E kapcsolat kialakításánál figyelembe kell venni egyfelől azokat a tapasztalatokat, amelyek a monolitikus tervgazdasági struktúrában a felsőbb politikai szervek és az alsóbb fokú gazdasági intézmények között kialakultak (alkufolyamatok, információ-torzítás). Másfelől mérlegelni kell a fejlett parlamenti demokráciák tapasztalatát; azt a munkakapcsolatot, amely ezekben az országokban a parlament és az állami bürokrácia között fejlődött. Ez utóbbi tapasztalattal kapcsolatban azonban reálisan látnunk kell: soha parlamenti demokrácia nem állt még szemben olyan hatalmas állami szektorral, mint a jövőbeni magyar parlamentje. Ha nem akarjuk, hogy a jövőbeni parlament is egyszerűen ráüsse saját jóváhagyó pecsétjét a bürokrácia előterjesztéseire, és azt sem akarjuk, hogy vég nélküli parlamenti viták lehetetlenné tegyék az állami szektor működését, akkor meg kell találni a munkaképes középutat a túlzott beavatkozás és a szabadjára engedés között a parlament és az állami szektor együttműködésében. A politikai erőknél saját kis szakértő apparátusokra van szükségük, hogy segítségükkel képesek legyenek érdemleges felügyeletet gyakorolni az állami szektor felett, anélkül, hogy feleslegesen beleavatkoznának annak mindennapos tevékenységébe.

Mindabból, amit az állami tulajdon elkerülhetetlen bürokratikus tulajdonságairól elmondottam, logikusan következik: a magam részéről teljesen bizalmatlan vagyok azzal az úgynevezett tulajdonreformmal és tulajdonátalakítással szemben, amely most megengedhetetlen sietséggel folyik. Íme egy példa arra, hogy valamit egy csapásra akarnak elvégezni, holott szerves, kis lépésekben előrehaladó történelmi folyamatnak kellene végbemennie. Hasonlóképpen teljesen bizalmatlan vagyok a magyar reform egyik leggroteszkebb fából vaskarikájával, az „állami tőkepiaccal” szemben. Az elmúlt évtizedek tele voltak álreformokkal; ez most a talmi, illuzórikus változtatások legújabb hulláma. Adva van egy szervezet, amelynek felhatalmazása

van az állam pénzének költésére. Úgy érezzük, hogy felelőtlenül költi. Az állítólagos megoldás: adjuk át ennek a szervezetnek a tulajdonjogát egy másik olyan állami szervezet kezébe, amely megint csak az állam pénzét költi.

Több minden tartozik ide, az általam bizalmatlanul fogadott változások közé. Az egyiket a hazai közgazdász zsargon „kereszttulajdonlás”-nak nevezi: egy állami vállalat vagy több állami vállalat együttvéve egy másik állami vállalat tulajdonosává lesz. Egy másik forma: összefonódás megy végbe az állami kereskedelmi bankok és egyéb állami vállalatok között; a bank megvásárolja az állami vállalat részvényeinek egy részét és megfordítva, az állami vállalat az állami tulajdonú bank egyik részvényesévé válik. Egy további forma az úgynevezett intézményi tulajdon: például egy biztosító társaság vagy egy városi tanács veszi meg egy állami vállalat részvényeinek egy részét.

A fenti formák részben máris érvényesülnek és szédületes sebességgel terjednek. A hazai reformközgazdasági irodalom egy része évek óta javasolja e formákat; több szerző most is szorgalmazza, hogy ez tovább terjedjék.¹⁸ Bármily erős is ez az áramlat, mind az eszmék, mind pedig a tényleges cselekmények áradata, a magam részéről szeretnék szembeszállni vele. Talán nem vagyok egyedül azzal az érzéssel, hogy elég volt a *szimulációból*. Most már sok minden szimulációjával megpróbálkoztunk. Azzal, hogy az állami vállalat szimulálja a profitmaximalizáló vállalat viselkedését. A „szerkezetátalakító” bürokratikus iparpolitika szimulálja a versenyt. Az Árhivatal szimulálja a piaci ármeghatározást. Most ehhez még hozzáadódik a szimulált részvénytársaság, a szimulált tőkepiac és a szimulált tőzsde. Nézetem szerint ez csak amolyan plasztik Wall Street! Lehet, hogy ezzel lenyűgöző hatást lehet tenni a felületes nyugati látogatóra, ha néhány hétre idejön például a Világbanktól vagy a Nemzetközi Valuta Alaptól. A külföldről érkező ember szereti az ismerős élményeket. Örül annak, hogy lát egy MacDonald éttermet, mert újra szájában érezheti

18 Nem tudom áttekinteni ezen a helyen ennek az elgondolásnak az egész irodalmát, és nem is tekintem feladatommak annak megállapítását, hogy kinek van prioritása egyik vagy másik javaslat megfogalmazásában. Benyomásom szerint a legnagyobb hatást Tardos Márton munkássága gyakorolta. (Újabb művei közül lásd 1988a, 1988b.) Kiemelem még Sárközy Tamás (1989) írásait. Rokon gondolatok jelentek meg a Gazdaságirányítási Konzultatív Bizottság „Téziseiben” (1988). Az állami szektor tulajdonreformjával kapcsolatos magyarországi vitáról jó áttekintést ad Bársony Jenő cikke (1989) és Lengyel László könyve (1989, 153—185. o.).

a hamburger ismerős ízét. És örül annak is, hogy itt bankot, részvénytársaságot, tőzsdét lát, mert ez is jólesően ismerős számára. De azt már esetleg nem is veszi észre, hogy ez nem valóságos bank, nem valóságos részvénytársaság, nem valóságos tőzsde. Ez csak sajtósági Capitaly-játék. Sajtósági, mert nem gyerekek játszanak játékpénzzel, hanem felnőtt hivatalnokok az állam pénzével.

Akárhány beszélgetésben jutottam is el eddig a pontig, elhangzott a következő ellenérv: de hát nézzek körül a jelenkori kapitalista világban! Hiszen az is tele van olyan részvénytársaságokkal, amelyek részvényeinek jelentős hányadát más vállalatok, biztosító társaságok, non-profit intézmények (például nyugdíjpénztárak, egyetemek) vagy helyi hatóságok birtokolják. Miért kívánom én a mai Magyarországtól, hogy kisebb legyen benne ennek a fajta nem magántulajdonosi tulajdonformának a részaránya, mint a jelenkori kapitalizmusban?

Meggyőződésem, hogy a történelem nem olyan film, amelyet tetszőleges ponton meg lehet szakítani és el lehet dönteni, vajon előrefele vagy visszafele pergetjük-e. A szocialista állami tulajdon a tulajdon teljes, 100 százalékos elszemélytelenedését jelenti. Ebből nem lehet úgy visszafele haladni, hogy lépésről lépésre megyünk, 95, 90, 85, ... százalékgig elszemélytelenedett tulajdon felé. A filmet ki kell fűzni és előlről kell kezdeni, előrefelé kell játszani. Nézzük csak meg tüzetesebben, mi történt a kapitalizmusban és mi történik még napjainkban is. Erről már szó volt az előbbieken, a mai magyar magánszektor elemzésekor. Most térjünk erre vissza, egy néhány vonással felrajzolva az évszázados kapitalista fejlődés dinamikáját.

Mindegyik országban a tőkés fejlődés első motorjai a személyes vállalkozók: a legügyesebb és legszerencsésebb kisemberek, akiknek egy része gyorsan, más része több generációban egymásra építve tőkét halmoz fel. Vállalkozók belépnek és kilépnek, egy részük sikeres, másik részük elbukik. Van, aki megreked a szegényes kisüzem vagy a szerény középüzem szintjén, de van olyan cég, amelyik óriás vállalattá nő. Közben folyamatosan folyik személytelenebb tőkék bevonása is: más embereké, akik megtakarításukat bankbetétbe vagy részvénybe fektetik. És ahogy megszilárdul a tulajdon biztonsága, kiépül annak

jogi infrastruktúrája, megerősödik a tisztességes üzletvitel etikája, s ahogy már az államra is számítani lehet, mint a szolid üzleti tevékenység garáncosára, úgy terjednek el a nem magántulajdonos befektetések különböző formái is.

Ezek mögött az intézményi befektetések mögött is sok esetben végső soron ott van egyfajta magántulajdonosi érdeklődés, amely nyomást gyakorol a non-profit intézmény befektetésének viselkedésére. Vagy egy igen erős, nagy hagyományú, igazi önkormányzattal rendelkező intézmény, például egy egyetem vagy alapítvány, amely valóban kemény kézzel biztosítani akarja befektetései megtérülését, mert pénzügyileg is autonóm, és nem számíthat az állam paternalista gyámkodására. Ennek függvényében szélesedik a nem magántulajdonos befektetés részaránya.

De még ehhez is két korlátozó megjegyzést kell fűzni. Az egyik: ha igazán új vállalkozásról van szó, azt csak igen kivételes esetben végzik nem magántulajdonos befektetés terhére. Ha végigtekintenénk az elmúlt ötven év lényeges új termékein, ezek bevezetése mögött jól megfogható, saját zsebükre dolgozó vállalkozó személyek vagy csoportok állnak. Az igazi nagy kivételek ez alól a megfigyelés alól az olyan újításokkal kapcsolatosak, amelyek szorosan összefüggnek a fegyveres erők fejlesztésével; némileg hasonló a helyzet a nagyobb infrastrukturális beruházásokkal is. Természetesnek tűnik, hogy egy új repülőter tőkét a központi kormányzat teremtsen elő, esetleg a helyi hatóságokkal együttműködve. De ismétlem: ha valami igazán új bevezetéséről van szó, ez az utóbbi forma csak kivétel. A magától értetődő forma az, hogy az új termék, az új iparág, az új piac sikerén az úttörők meggazdagodnak, bukását pedig elsősorban saját zsebükből fizetik meg. A kezdeményező saját tőkéje gyakran kiegészül mások magánbefektetéseivel, mégpedig főként olyan egyének tőkéjével, akik a különlegesen magas nyereség reményében készek nagy kockázatot vállalni.¹⁹

19 Az USA-ban és más fejlett ipari országokban sajátos pénzügyi intézmények formálódnak az ilyesféle „venture capital” finanszírozására.

A másik korlátozó megjegyzés: miért kellene azt hinnünk, hogy a tulajdonnak a jelenkori kapitalizmusban tapasztalható elszemélytelenedési foka okvetlenül követendő mintakép? Ha mondjuk Japánban 42% és az USA-ban 37% az intézményi tulajdon részaránya (ezek kitalált számok persze), akkor nálunk is ebben a 37–42%-os sávban kell kialakítani az intézményi tulajdon részarányát? A tulajdon elszemélytelenedésének éles bírálói vannak a nyugati világon belül is, és nézetem szerint e bírálóiban sok az igazság. Ebben az ironikus értelemben a mai kapitalizmusban is megjelentek a szocializmus csírái. Sokan úgy vélik, hogy túlságosan személytelenek a tulajdonviszonyok a biztosítási üzletágban, az egészségügyben és a bankszektorban. Az USA-ban most zajlik le a költségvetési korlát felpuhításának egyik klasszikus példája a lakásfinanszírozással foglalkozó takarékpénztárak szférájában. Közülük sokan a csőd szélére kerültek, mert a betétesek bizalmával visszaélve tömegesen adtak hitelt olyan építetőknek, akik megbízhatatlan adósnak bizonyultak. Ismerős kép egy magyar közgazdász számára. Most az állam a zsebébe fog nyúlni, és ki fogja segíteni őket, mert ha ezt nem tenné, akkor a betéttulajdonosok megrohannák ezeket a takarékpénztárakat, ez pedig súlyos pénzügyi válsághoz, az 1929-eshez hasonló recesszióhoz vezethetne. De hát ez nem követendő példakép! Eleve sokkal keményebbé kellett volna tenni e takarékpénztárak költségvetési korlátját, egyértelműbbé az állami garanciák feltételeit. És különösen tartózkodni kell az ilyen példakép követésétől egy olyan országban, amelyben sok évtized tapasztalata révén mély gyökeret vert a rendíthetetlen bizalom az állam paternalista szerepében.

Még egy szót az állami vállalat menedzserének helyzetéről. Ez természetesen szorosan összefügg azzal, hogy milyen kapcsolat épüljön ki a parlamenti demokrácia és az állami vállalati szektor között. A magam részéről úgy tekintenék az állami vállalat jól dolgozó vezetőjére, mint megbecsült köztisztviselőre. Egy állami nagyvállalati vezető presztízse ne legyen kisebb, mint egy nagyköveté, polgármesteré vagy tábornoké. De ne lássunk benne üzletembert! Ha jól végzi munkáját, indokolt, hogy sokat keressen, de megengedhetetlen, hogy keresete a csillagokig emelkedjék. Nemcsak azért ítélném ezt el, mert az ország

most különösen nehéz helyzetben van. Még ha jó helyzetben volna is, az állami szektor vállalati vezetője nem magánszemélyek pénze felett gazdálkodik, hanem az állami kassza fizetett tisztviselője. Ahogy a parlament határozza meg a miniszterelnök és a tábornok fizetését, ugyanúgy szabjon határokat az állami vállalat menedzserei fizetésének is.

Tartózkodni szeretnék a végletes és egyoldalú megfogalmazástól. Az állami gépezet különböző ágazataiban dolgozó köztisztviselők társadalmi szerepe eltér egymástól, és ezzel együtt eltérő a tőlük elvárható viselkedés is. Még ha vannak is közös vonásaik, különbözik egymástól mondjuk a diplomata és a katonatiszt, az ügyész és az állami gyámügyi tisztviselő magatartása. Természetes tehát, hogy a „köztisztviselők” nagy csoportján belül sajátos vonásokkal rendelkező alcsoportot képeznek az állami vállalatok vezetői is. Számos olyan feladatot végeznek el, amely megegyezik a magánvállalati menedzser tevékenységi körével: termelést irányítanak, kereskedelmi szerződéseket kötnek, pénzügyeket intéznek és így tovább. Az a részleges decentralizáció, amely a magyarországi reformfolyamatban végbement, kialakít az állami vállalati menedzserben is néhány olyan tulajdonságot, amely hasonlít az igazi „business” embereinek vonásaihoz. Indokolt, hogy ez kifejezésre jusson anyagi és erkölcsi ösztönzésükben is. Miközben senki sem indítványozná, hogy az ügyész pénzbeli prémiumot kapjon az általa vád alá helyezett személyek összes börtönbüntetésének arányában, indokolt lehet az állami vállalatok menedzserei számára a fix fizetésen felül jutalmakat is kilátásba helyezni. Ezek aránya azonban maradjon mértékletes. A jelenlegi magyar árrendszer és adórendszer számtalan önkényessége és torzítása közepette nagyon is vitatható, hogy tulajdonképpen mi a „nyereség” közgazdasági tartalma. Közgazdaságilag jogosulatlan valamiféle formulával összekapcsolni az állami vállalat menedzserének jutalmát és a vállalat úgynevezett nyereségét.

Miközben azt javaslom, hogy a jövőbeni parlament szabjon határokat az állami vállalati menedzserek fizetésére, nem tartom szükségesnek hasonló felső korlátok előírását a magánvállalatban szerződötett menedzser számára. Ha egy magántulajdonos a saját zsebéből hajlandó bármely alkalmazottjának évi egymillió forintot fizetni, ám tegye. Ő tudja, megéri-e neki. De senkinek sincs joga egy vállalati pénztárból tetszése szerinti fizetést felvenni (vagy ezt a fizetést valamilyen testülettel jóváhagyni), ha ez a pénz az állam pénze.

Gondolatmenetemet egy példával szeretném szemléltetni. Vita folyik arról, hogy Magyarország vállalja-e a Világkiállítás rendezését. Az ügy a tervek szerint a parlament elé kerül; a kormányzat vagy annak valamely szerve elkészít egy előterjesztést. A következőket ajánlanám:

Azok a kormányzati tisztviselők, bizottsági tagok, minisztériumi biztosok, akik az előterjesztésért felelősséget vállalnak, ajánlják fel jelzálogként személyes vagyonukat: öröklakásukat, nyaralójukat, autójukat, műtárgyaikat. Az előterjesztés melléklete tartalmazza ezeknek az értékeknek a teljes leltárát. Maguk döntsék el, hogy személyes tulajdonukból mit vonnak ki a jelzálogként felajánlott vagyon alól, de legyen nyilvánvaló, hogy amit felajánlanak, az valóban sokat jelent a számukra. Nem a várható befektetéshez képest legyen nagy ez az érték, hiszen annak nyilvánvalóan csupán csekély töredéke lehet. De foglalja magába az előterjesztő személyek eddig végzett munkája gyümölcésének számottevő részét.

A Világkiállításról szóló törvény helyezze előre kilátásba azok bőkezű megjutalmazását, akik a javaslatot készítették, feltéve, hogy a kiállítás az ígért eredménnyel jár. Ugyanez a törvény írja elő a jelzálog maradéktalan érvényesítését, amennyiben a kiállítás anyagi kudarccal végződik. Előre biztosítani kell az alkalmas szükséglakásokat, ahová az előterjesztés készítői kudarc esetén átköltözhetnek.

Úgy gondolom, hogy ilyenformán az előterjesztés készítői számára világgossá válik, mit jelent az, ha valaki a saját zsebére vállal kockázatot. Ha pedig ilyen körülmények között nem akarnának javaslatot tenni, hát ne tegyenek.

1.3 A két szektor arányának eltolódása

Véleményem szerint kívánatos, hogy a magánszektor részaránya növekedjék, és eljussunk ahhoz az állapothoz, amelyben ez a szektor adja a GDP nagyobb részét. Ez azonban csak szerves növekedési és társadalomátalakítási folyamat eredménye lehet. A folyamat, amint arra már a tanulmány rámutatott, nem ma kezdődött el, hanem már egy-két évtizede folyik. Ezt kell most felgyorsítani, számos gyakorlati intézkedéssel.

Nézetem szerint nem jó jelszó a reprivatizálás. Erre a politikára joggal vállalkozhatott Angliában Margaret Thatcher. Ott az államosítások korszakában is fennmaradt és alapjában véve tovább élt a magángazdaság. Létezik

olyan hazai tőke, amely felvásárolja az állami vagyont, mégpedig tisztességes piaci áron (bár ehhez hozzá kell tenni, hogy még ott sem megy végbe nehézségek nélkül a reprivatizálás).

Mi az, ami Magyarországon valóban megtehető és mi az, ami, megítélésem szerint, káros? Kezdjük az utóbbival.

Az állami vagyont nem szabad elkótyavetyélni; fűnek-fának szinte ingyen osztogatni. Ezzel a jelenséggel lépten-nyomon találkozunk sokféle formában. Teljesen indokolatlan például, hogy az állami bérlakást a valóságos piaci értékének töredékéért adják el a lakónak, és még ennek a vételárnak is csak csekély hányadát kell készpénzben lefizetni. Száz négyzetméteres budai lakáshoz jut hozzá az eddigi bérlő oly módon, hogy nem tesz le több készpénzt, mint egyetlen négyzetméter piaci ára. Ez abszurdum; különösen azok után, hogy bérlőként is éveken vagy évtizedeken át állami dotációban részesült az alacsony lakbér révén.

Nincsen kellő tényszerű áttekintésem arról, hogy a részvénytársasági átalakítás során mennyi részvény kerül magánkézbe, és milyen árfolyamon vásárolhatnak a menedzserek, valamint a vállalat többi alkalmazottai. Némi elővételi jog és kedvezmény indokolt. Az azonban teljesen indokolatlan lenne, hogy fillérekért váljon bárki is részvényessé, még ha történetesen az illető a vállalat menedzsere vagy beosztott dolgozója is.

Elhangzott az a javaslat, hogy az állami vagyont állampolgári joron kell szétosztani a lakosság körében. Minden lakosnak joga lenne egy darabka tőkére, amivel maga fogna vállalkozásba vagy eladná. Megítélésem szerint ez groteszk elgondolás. Valami olyan képzetet társít, mintha valamennyiünk apja, az állam hirtelen meghalt volna és most mi, árván maradt gyermekei egyenlően szétosztanánk egymás között az örökségét. Az állam azonban nagyon is él; apparátusa köteles a rábízott vagyont gondosan kezelni, mindaddig, amíg kellő garanciák nincsenek arra, hogy olyan tulajdonos birtokába kerül, aki jobb gazdája lesz. A hangsúly nem az osztogatáson van, hanem azon, hogy valóban jobb gazda kezébe kerüljön a tulajdon. Ehhez a valóságos magánvállalkozói érdekeltségnek kell elterjednie.

Most pedig térjünk rá a pozitív ajánlásokra.

1. A magánszektor tagjai kapjanak lehetőséget arra, hogy megvásárolhassák az állami szektor vagyónának megfelelően elkülönített részeit. A háztartás vásárolhasson állami ingatlant (lakást vagy akár egész bérházat,

telket, üzlethelyiséget stb.). Magánvállalkozók vásárolhassanak állami üzemet. Nyilvánvalóan irreális arra számítani, hogy a mai Magyarországon „maszekok” vegyenek meg állami óriásvállalatokat. Viszont lehetőség van arra, hogy megvegyenek kisebb üzemeket. Ezt meg lehet könnyíteni azzal is, hogy ott, ahol a mai magyar nagyvállalat mesterségesen tömörít magába sok kisebb egységet, azt előbb felbontják, majd egyes részeit magánvállalkozóknak eladják. Nem szabad alkalmazni a „dupla vagy semmi” elvét. Elképzelhető, hogy egy mesterséges mamutot tíz kisebb, egészségesebben tovább működtethető egységre bontanak, és ebből mondjuk öt továbbra is állami kezelésben működik, ötöt pedig eladnak.

Az állami tulajdonnak ez a magánkézbe adása semmiképp se járjon nagy, oszthatatlan egységek brutális szétverésével. A jelenlegi magyar gazdaság túlzottan koncentrált a fejlett ipari államok koncentrációs fokához képest is. Sok lehetőség van kisebb egységek kialakítására, de nem kell kapkodni. Gondosan tanulmányozni kell ebben a tekintetben azt a koncentrációs struktúrát, amely valóságos piacgazdaságokban létrejött, hiszen ott a verseny természetes szelekciót hajtott végre. Ezekben a gazdaságokban egymás mellett él és kooperál a nagyvállalat, a középvállalat, a kisvállalat, sőt még az otthon termelő bedolgozó is. Valamennyi üzemméretre szükség van Magyarországon is. Nem azt kell mesterkéltné formákkal erőltetni, hogy az a nagyvállalat, amelyet műszaki okok miatt is egyetlen nagyüzemként kell működtetni, kerüljön minél előbb magánkézbe. Azt érdemes szorgalmazni, hogy ott vegye át az állami tulajdon helyét a magántulajdon, ahol utóbbi személyesen, a szó szoros értelmében kézzelfogható módon képes megjelenni. Éppen ez vezet át a következő ajánláshoz.

2. Bármilyen állami vagyont adnak is el magánkézbe, a legkisebb vagyondarabkától a legnagyobbig, azt valóságos piaci áron kell eladni. Általános formája az árverés legyen, mégpedig olyan árverés, amelyről valóban értesülnek a potenciális vevők. Mivel sok esetben nincs biztosítva, hogy az eladóként névlegesen szereplő állami intézmény valóban érdekelt legyen reális (kellően magas) árat kérni, esetleg független szervezetet kell bevonni a kikiáltási ár megszabásába. Van olyan eladás, amelynél könnyen adódik a kikiáltási ár, például a lakáspiacon jó kiindulópont a magánlakás-piac árszínvonala. Termelőüzemek eladásánál ez nehezebb. Itt abból kell kiindulni: mennyit kellene a magánvállalkozónak befektetnie saját pénzéből ahhoz, hogy az eladásra neki felkínált üzemegységet maga hozza létre.

3. Célszerűen ki kell alakítani az állami szektor magánkéz számára történő eladásához kapcsolódó hitelkonstrukciót. Nem kidolgozott javaslatként, hanem kizárólag a szemléltetés kedvéért írom le egy ilyen hitelügylet lehetséges szerkezetét:

Egy magánszemély vagy azok egy csoportja meg akar venni húszmillió forint értékű állami tulajdont. (A 2. pontban elmondottak értelmében feltételezzük: ez nem valamiféle kedvezményes ár, hanem valóban ennyit ér.) A potenciális vevő azonnal fizessen ki ötmillió forintot az eladónak, és vállalja el, hogy öt éven belül egyenlő részletekben letörleszti a fennmaradó tizenöt millió forintot, az esedékes kamatokkal együtt. A szóban forgó húszmillió forint értékű állami tulajdon a tranzakció pillanatában átkerül magántulajdonba, de jelzálogteher marad rajta az adósság mértékében.

Ez a jelzálog legyen kíméletlenül kemény. Ha az új magántulajdonos nem fizeti meg esedékes törlesztését, akkor a kellő jogi processzus lebonyolítása után, a megfelelő arányban, veszítse el saját kezdeti befektetését, és a tulajdon kerüljön vissza a hitelkonstrukciót lebonyolító állami szerv kezébe.

A fenti példában nem a számszerű arányok a lényegesek, még csak nem is a szervezeti forma, tehát az, hogy ki adja a jelzálogkölcönt, vagy hogy milyen intézmény kényszeríti ki a hitelszerződés teljesítését. Amit a példa illusztrálni akar, az két fontos gazdaságpolitikai követelmény. Egyfelől a magánkézbe való átadás felső határát nem a mai összes magánvagyon szabja meg. Ha a magánszektor kezében jelenleg száz egységnyi tőke van, amely állami vagyon vásárlására fordítható, akkor mód van arra, hogy ennek akár többszörösét is megvegye, és a vételár hiányzó részének kifizetéséhez hitelt kapjon. Ennyiben tehát az állami tulajdon magánkézbe adása lényegesen felgyorsítható. Másfelől viszont ezt a hitelt valóságos élő embereknek kell adni és nem megfoghatatlan részvénytőzsi piacokon szétcsurgatni. Ez a megfogható élő személy nagy hitelben részesülhet, de ha nem törleszt tisztességesen, akkor szeme láttára ússzon el az a saját pénze is, amivel elindult.

4. Már eddig is széles körben alkalmazták az állami tulajdon bérbeadását magánszemélynek. Ez olyan forma, amelyre továbbra is szükség van. Kétféle hibától kell óvakodni. Az egyik hiba: a bérbeadó állami vállalat kapzsi, és irreálisan magas bérleti díjat követel. Ez csak arra ösztönöz,

hogy a bérlő rablógazdákodást folytasson az állami vagyonnal; kipréselje belőle, amit csak lehet, majd odébb álljon. A másik hiba: a bérbeadó indokolatlanul alacsony bérleti díjért kótyavetyéli el az állami tulajdont. Józan, reális bérleti díjakra van szükség.

A bérleti rendszer egyébként jó átmeneti forma az eladáshoz is. Az egyik oldalon a bérlő szerez tapasztalatot: érdemes-e a szóban forgó állami vagyont megvennie. A másik oldalon az állami tulajdonos kitapasztalhatja, hogy milyen reális árat kérhet majd. Jól ismert képletek vannak arra, hogyan kell ilyen esetben a folyamatos járadékot egyszeri tőkeértékre átkalkulálni.

5. A magyar állami vagyon egy része eladható külföldi tulajdonosoknak. Ezt azonban csak olyan mértékig szabad megtenni, ahogy azt a magyar nemzeti érdek megkívánja. Semmilyen gazdasági nehézség nem indokolja, hogy kevés pénzért kiárusítsák a nemzeti vagyont.

Induljunk ki a külföldi tőke érdekeiből: nem szerelemből jön Magyarországra, hanem nyereséget akar. Ez érthető, és indokolatlan lenne ezt ideológiai vagy erkölcsi előítéletek miatt lehetetlenné tenni.

A kérdés tehát az, hogy miután a külföldi tőke megkereste a profitját, marad-e Magyarország számára haszon? Erre a kérdésre nem adható általános érvényű „igen” vagy „nem” válasz; minden esetben az ügylet konkrét feltételeitől függ. Nem érdemes a külföldi tőkét feltétel nélkül csábítgatni, hogy szíveskedjék megvenni a magyar állami vagyont. Ez Magyarország számára először is akkor jó, ha reális vételárat kapunk.²⁰ További hazai előnyök származhatnak abból, ha a külföldi tőkével együtt korszerű felszerelés, valamint menedzseri, üzleti és műszaki szaktudás áramlik be. Ahol a külföldi tulajdonosok kezében van a vállalat irányítása, ott sok esetben sikerül nagyfokú szervezethez és fegyelmet meghonosítani, ami a példa erejével is kedvező hatást gyakorolhat.

Mérlegelni kell természetesen azt is, mi a következménye foglalkoztatási

20 A napi sajtóban olvastam, hogy egy angol cég megvásárolta a Ganz Járműgyár részvény többségét. Az az összeg, amelyet ezért készpénzben lefizetett, kétmillió angol font volt. A vételár további része ennek ötszöröse, és ezt most folyamatos szállítással fogja fedezni. Ez a kétmillió font megdöbbentő szám. Ismerem az amerikai Boston városában szokásos öröklakás árakat. Egy szerény méretű, 70 négyzetméteres, jó minőségű öröklakás árát egységként használva, az az összeg, amelyet az angol tőke készpénzben lefizetett, mindössze 12 öröklakás ára! Még ha az üzem fizikai vagyona teljesen értéktelen lenne is, maga a Ganz név ennek sokszorosát éri. A magyar állami vagyonnak ez az eltékozlása megengedhetetlen!

szempontból a külföldi tőke megjelenésének. Lehet, hogy ebben a tekintetben is előnyös. Itt azonban ismét nem olyan kritériummal állunk szemben, amely egymagában eldönthetné a tranzakció helyességét. Nem szabad pusztán azért bármi áron eladni magyar vagyont külföldi tulajdonosnak, hogy az adott magyar munkahelyeket fenntartsák. A foglalkoztatási politikának számos eszköze van, és esetről esetre konkrétan kell számításba venni, milyen eszközök kombinálása a legkedvezőbb.

6. Sokszor restelkedve hangoztatják: az állami vagyon eladásának nem az a célja, hogy a költségvetés bevételhez jusson. Sikerült az elmúlt években a költségvetési egyensúly gondolatát annyira diszkreditálni, hogy szégyellnivaló a bevétel szerzése. A következő fejezet részletesen foglalkozik majd a költségvetéssel. Itt most csak annyit bocsátanak előre: felemelt fejjel vállalni kell, hogy az állami tulajdon eladása az elkövetkező években az állami költségvetés fontos bevétele lesz. Már csak ezért sem közömbös az eladási ár. Sokan nem győzik hangoztatni, hogy súlyosan meg kell adóztatni a magas jövedelmeket. Ezzel már szembeszálltam, és a kérdésre még visszatérek. Eközben ugyanezek a redisztributorok nem szoktak arról beszélni: milyen áron veszik a lakásbérlők az IKV-lakást, vagy az úgynevezett átalakítás keretében ki milyen áron kap magánrészvényt.

Minden olyan eladási ügylet, amelynek keretében jó áron adnak el egy állami vagyontárgyat, akár belföldi, akár külföldi vevőnek, magyar állampolgárokat mentesít az alól, hogy az adófizetés vagy az infláció kényszerének hatására azonos összeggel hozzájáruljon az államkasszához. Igaz, ez csak egyszeri állami bevétel és nem állandó. De olyan egyszeri állami bevétel, amely a legjobbkor jön, éppen most, amikor a stabilizáció legnagyobb nehézségeit kell majd leküzdeni.

7. Míg a 6. pontban az állami vagyon fiskális következményeiről volt szó, most a monetáris következményekre szeretnék rámutatni. A lakosságnál, illetve általában a magánszektorban számottevő pénzkészlet gyűlt föl. Ez a „monetary overhang”, a piacra nehezedő elköltetlen pénz inflációs nyomást gyakorol. Ezt az elköltetlen pénzt többféle módon lehet felszívni. Az egyik módszer az állami vagyon értékesítése.

Mind fiskális, mind monetáris szempontok alapján lényeges, hogy milyen a készpénz–hitel arány az értékesítési ügyletekben. Az előbbi 20 millió forintos példához visszatérve, vajon ebből 2, 5 vagy 8 milliót kell a tulajdon átírásakor az asztalra letenni? Minden makroökonomiai érdek

amellett szól, hogy a készpénz részaránya minél nagyobb legyen. Ha azonban mereven ragaszkodnának egy túl magas kikiáltási árhoz, akkor ezzel gátat szabhatnának az értékesítési folyamatnak. Elkerülhetetlen lesz némi piaci kísérletezés.

8. Az állami vagyon értékesítése a legszélesebb nyilvánosság előtt történjék. A folyamat jogi kereteit törvénynek kell szabályoznia. Parlamenti bizottságra van szükség, amely a törvény végrehajtását ellenőrzi.

Fontos szerep vár a sajtóra. Egyrészt szükség lenne igazi üzleti sajtóra, amelyből a potenciális vevők és eladók tájékozódhatnak. Nem elég az, ha valahol tessék-lássék megjelentetnek egy árverési közleményt. Az üzleti sajtó tegye sokkal átlátszóbbá a mai piaci dzsungelt. Szeretném tudni, milyen áron adják-veszik az állami lakásokat, ingatlanokat, üzemeket. Ahol az eladó az állam, ott általában nincs helye az üzleti titoknak. Még ha kivételes esetben indokolt is a titoktartás, a parlamenti bizottságnak akkor is legyen betekintése.

Az erre szakosított üzleti sajtó mellett fontos szerep vár a sajtó többi részére és a politikai ellenzékre az esetleges visszaélések leleplezésében.

Összefoglalva: az állami tulajdon értékesítésének ne az legyen a vezető eszméje, hogy minél előbb megszabaduljunk az állami tulajdontól: „Meguntuk, most már el vele”. Ez felelőtlen álláspont. Az állami tulajdonnak végleges helye van ott, ahol hatékonyabban tud meghatározott feladatot ellátni, mint a magántulajdon. Senki sem javasolná például az országutak magántulajdonba adását. De ott is, ahol vitatható, vajon az állami vagy a magántulajdon hatékonyabb-e, mindenkor konkrétan kell eldönteni: az éppen esedékes tranzakció a fenti követelmények értelmében hatékony-e. Az állami tulajdont akkor kell eladni magántulajdonosnak, ha ez makroökonómiai szempontból kedvező és mikroökonómiai szempontból biztosítékok vannak arra, hogy az új tulajdonos jobb gazda lesz, mint a régi.

A tanulmány bevezetőjében említett osztályozási szempontból, a dinamika szempontjából olyan lépéssorozatról van szó, amely jellegzetesen a hosszantartó szerves folyamatok közé tartozik. Energikusan gyorsítani kell, de nem szabad hisztérikusan mindenáron sürgetni és hirtelen operációként végrehajtani.

1.4 Más tulajdonformák

Három formával szeretnék foglalkozni.

A) *Szövetkezet.* Igen hasznos szerepet tölthet be az a szövetkezet, amelyben érvényesül a következő három elv: 1. A tag szabadon beléphet és szabadon kiléphet. 2. Kilépéskor magával viheti nemcsak a behozott tőkét, hanem a közben felhalmozódott tőke ráeső hányadát is. 3. A szövetkezetet szabadon választott igazi önkormányzat irányítja. Az ilyen szövetkezet tulajdonképpen a magántársulás sajátos formája. Ennyiben nem önálló „nagy szektora” a gazdaságnak, hanem a magánszektor része, abban a széles értelemben, ahogyan a magánszektor a tanulmány 1.1 alfejezete definiálta.

Vannak már ilyen szövetkezetek. Üdvözlém, ha több lenne belőlük, bár nem hinném, hogy ez széles kört átfogó formává fejlődik. Majd elválnak.

Más az álláspontom az álszövetkezetek különböző formáival kapcsolatban. Ezek magukon viselik a gazdáltnak azokat a negatív jegyeit, amelyek a bürokratikus állami tulajdont jellemzik. Kívánatos lenne, hogy ezek önkéntes alapon alakuljanak át igazi szövetkezetté, vagy a magánszektor más szervezeti és jogi formájában működő egységgé, vagy pedig kendőzetlenül állami tulajdonná minősítsék át őket. Az álszövetkezeteket azonban ki kell iktatni a magyar gazdaságból.

B) *Helyi állami tulajdon.* A megyei, városi vagy községi állami szerv (a jelen állami szervezetben: a tanács) tulajdonában lévő gazdasági egység helyzetének megítélése nem adható meg általános érvénnyel. A kérdés: mennyire képes a szóban forgó szerv valóban tulajdonosként viselkedni? Ezzel kapcsolatban két kérdést kell feltennünk. Az első: valóban reprezentatív, a terület lakosságát politikailag képviselő, demokratikus törvényhozással állunk-e szemben? Ha nem, akkor óhatatlanul jelentkeznek ugyanazok a bürokratikus vonások, amelyek a klasszikus összállami tulajdonnál mutatkoztak. A másik kérdés: mekkora területet és lakosságot fog át a szóban forgó állami szerv? Jobb eséllyel lehet számolni arra, hogy egy községi tanács valóságos gazdája lesz a területén működő üzemnek, mint például arra, hogy a fővárosi tanács legyen nagyszámú budapesti üzem valóságos tulajdonosa. Utóbbi esetben már sokkal inkább fennáll az a veszély, hogy a fővárosi iparigazgatás hasonló lesz az bürokratikus országos minisztériumi irányításhoz.

A tapasztalat mutathatja csak meg, hogy a helyi állami tulajdonban mennyire konzerválódnak a korábbi összállami tulajdon bürokratikus tulajdonságai, vagy mennyire lesz képes a magánszektorhoz hasonlóan létrehozni a valóságos tulajdonosi érdekeltséget. Az utóbbi lehetőséget nem zárnam ki, bár még jó ideig nem látok rá nagy esélyt. Arra azonban nézetem szerint semmiképpen sem lehet számítani, hogy ez a társadalmi termelés számottevő részét átfogó nagy szektorrá váljék.

C) *Önigazgatás.* A magam részéről nem javaslom, hogy ez váljék a tulajdon uralkodó formájává. Még azt sem ajánlanám, hogy akárcsak a mai állami szektor alakuljon át önigazgatási jellegűre. A jelenlegi állapot egyébként is felemás ebből a szempontból; az állami üzemek jelentős részében félig-meddig önigazgatási forma érvényesül. Számos szerzőnél merült fel az a gondolat, hogy ezt a formát kellene a jelenlegi felemás állapotból az igazi önigazgatás felé kiteljesíteni.

Számos érv szól az önigazgatás mellett és ellen. Én a jelenlegi magyar helyzetben két ellenérvet érzek perdöntőnek. Az egyik ezek közül a *bérfegyelem* kikényszerítésével kapcsolatos. Ez tulajdonképpen a tervutasításos sztálini modell feloldásának egyik Achilles-sarka. Az utasításos rendszerben kötelező erejű adminisztratív korlátokat írnak elő mind a bérek színvonalára, mind az állami vállalat összes bérkidásaira vonatkozóan. A sokféle tervutasítás közül ez egyike azoknak, amelyeket a legerélyesebben kényszerítenek ki; a bérelőírások betartását jutalmazzák, és megszegését büntetik. Minél inkább halad a reform a bérgazdálkodás liberalizálása felé, annál inkább kezdenek elszaladni a bérek. A bürokratikus kényszer nem érvényesül, viszont a magántulajdon által teremtett ellenérdek sem jut érvényre.

A *magántulajdonosnak* természetes ellenérdekeltsége van a túlzott béremeléssel szemben. A tulajdonos úgy érzi, hogy minden forint bért, amit a munkavállalónak fizet, saját zsebéből adja oda. Akkor érdemes több bért fizetnie, ha ez neki is megéri. (A mikroökonómia nyelvén: amikor a dolgozó határtermelékenysége nem kisebb a bérnél.) Ezzel szemben a *köztulajdonú* vállalatnál nem érvényesül ez az automatikus érdekeltség, hiszen a menedzser nem a saját pénzével gazdálkodik (illetve nem is áll közvetlenül a magántulajdonosok szolgálatában), hanem a személytelen állam pénzt adja oda a munkásnak. Szeret népszerű lenni a munkások körében, és a rokonszenven megnyerésének legegyszerűbb módja, ha több

bért ad. Bármilyen feszültség mutatkozik a vállalaton belül, az legkönnyebben béremeléssel enyhíthető. A liberalizálási reformok nyomán a köztulajdonú vállalat a bérfenyelmet bürokratikus kikenyszerítő parancsgazdaság és a bérfeyelemre ösztönző magántulajdon két széke között a pad alá esik: nincs olyan társadalmi erő, amely kikenyszerítené a bérfeyelmet. Az eredmény az, hogy valamennyi reformországban megjelenik a bérinfláció. Ez tapasztalható Kínában, a Szovjetunióban és Lengyelországban. És ez tapasztalható, amint azt az adatok egyértelműen bizonyítják, Magyarországon is.

Az öniqazgatás csak tovább rontja a helyzetet a bérfeyelem szempontjából. Gondoljuk csak végig azt a helyzetet, amikor a főnököt saját beosztottjai választják meg. Miért lépjen fel ilyen körülmények között saját beosztottjaival szemben? Miért vállalja a bérek kordában tartásának hálátlan szerepét? Tulajdonképpen már a magyar helyzetben is a bérlázítás irányában hatottak az öniqazgatás mostanában érvényesülő elemei. Ennél sokkal nyomatékosabb a jugoszláv tapasztalat, hiszen ott évtizedek óta az öniqazgatás a hivatalosan deklarált alapvető tulajdonforma. Nos, Jugoszláviában ijesztő mértékben tör keresztül a bérinfláció.

A második fontos érv az üzemi öniqazgatás ellen *politikai* jellegű. Számos ellenzéki erő azért küzdött, s ezt most már a parlament törvénybe is iktatta, hogy ne legyenek pártszervezetek a vállalaton belül, és hogy a termelés ne váljék a pártpolitikai harcok küzdőterévé. Ha azonban igazi önkormányzat érvényesülne a termelő vállalaton belül, akkor a vezető és vállalati tanács választása a mai Magyarországon a pártok közötti küzdelemmé válna. A különböző pártok vagy pártkoalíciók külön jelölteket állítanának, kampányt folytatnának jelöltjükért. A többség által megválasztott vezető esetleg nem támogatná a kisebbségben maradt csoport és így tovább. Jugoszláviában, ahol mind a mai napig egypártrendszer van, nem mutatkozik ez a probléma; de hát nem is igazi választás az ottani, mert azt a kommunista párt és az annak irányítása alatt működő szakszervezet messzemenően képes manipulálni. Ha viszont magunk elé képzeljük az igazi többpártrendszeren alapuló jövődi magyar helyzetet, akkor ehhez hozzá kell gondolnunk azt is, hogy az üzemi vezetők valóságos, nem manipulált választása teljes erővel bevinné a pártpolitikai harcokat az üzembe.

Egyébként is a „közvetlen” demokrácia eszméjét főképpen azok szorgal-

mazták, akik ezzel gondolták pótolni a valóságos politikai demokráciát, illetve annak egyik legfontosabb összetevőjét, a pártok közötti választást. Azoknak, akik az öngazgatást végleges jelleggel a parlamenti demokrácia pótlékának tartották, előbb-utóbb be kell látniuk, hogy ez alkalmatlan „kényszerhelyettesítő”. Azok számára pedig, akik csupán taktikai célból, jobb híján kívánták az öngazgatást, amíg nincs igazi pluralizmus, megnyugtatóan szolgálhat, hogy a jövőben remélhetően nem lesz szükség ilyen erőten pótszerre.

1.5 Összefoglalás: Duális gazdaság

Véleményem szerint arra kell számítani, hogy Magyarországon a legközelebbi egy-két évtizedben, akár csak az elmúlt egy-két évtizedben, alapjában véve kétszektoros, *duális* gazdaság lesz. Ez a két szektor az állami és a magánszektor.

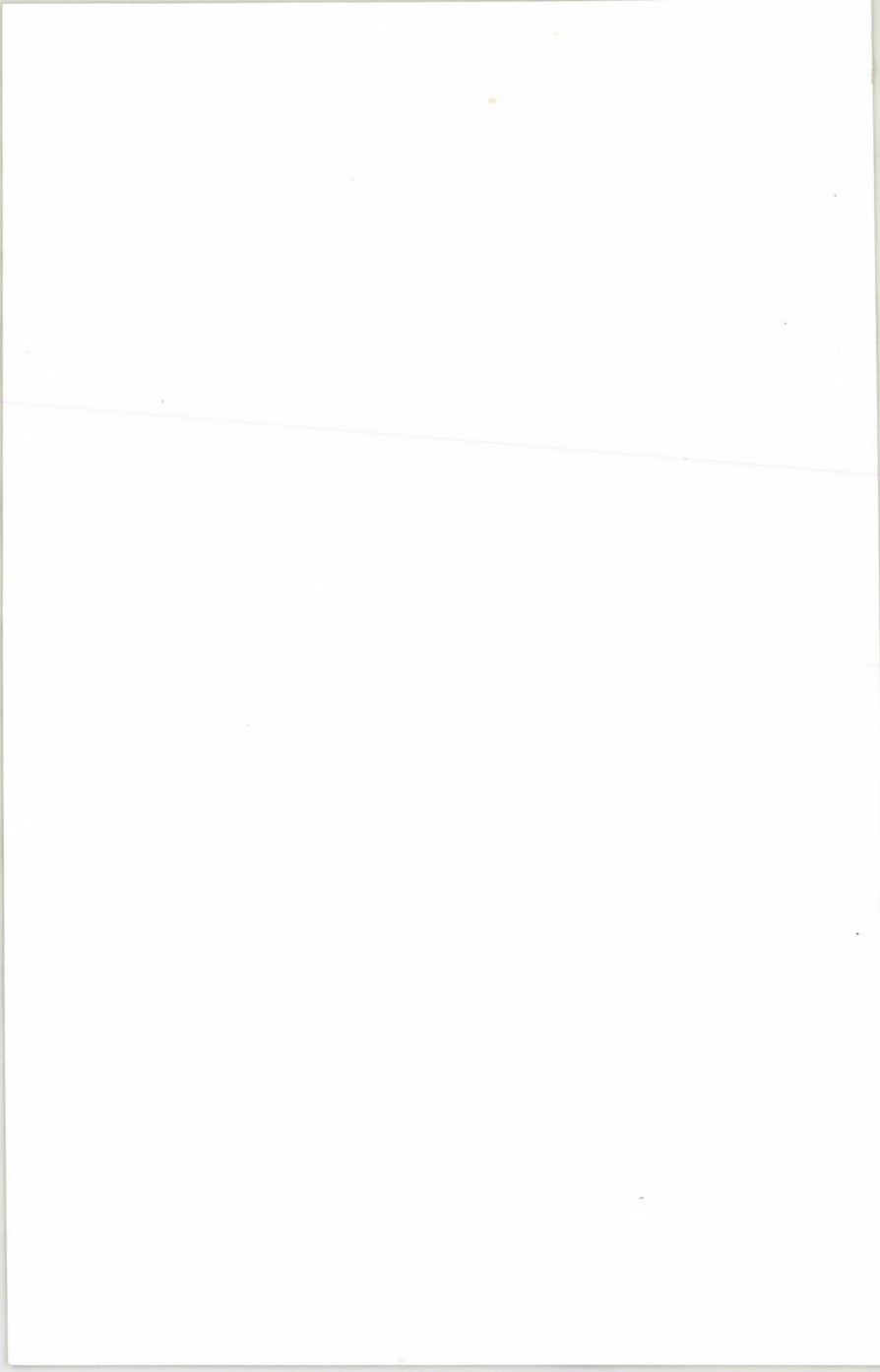
Az állami szektor részaránya csak fokozatosan csökkenthető. Törekedni kell arra, hogy az eddiginél hatékonyabban működjék, de ezzel kapcsolatban ne legyenek hiú reményeink. Nincsen olyan csodaszer, amelynek segítségével az igazi vállalkozás szférájává alakítható át. Számos negatív tulajdonsága, akár tetszik, akár nem, érvényesülni fog. Megfelelő parlamenti felügyelettel igyekezni kell egyes negatív vonásait korlátok közé szorítani, és megakadályozni azt, hogy túl sok erőforrást szívjon el a magánszektor elől.

Következésképpen liberalizálni kell a magánszektor működési feltételeit, le kell bontani az útjában álló bürokratikus akadályokat. Alkalmas fiskális és monetáris eszközökkel kell elősegíteni, hogy gyorsan és erőteljesen növekedjék. Ugyanakkor illúziók nélkül arra kell számítani, hogy ez a fejlődés csak fokozatosan mehet végbe és hosszú időszakot vesz igénybe.



2.

A STABILIZÁCIÓS MŰTÉT



A TANULMÁNY A TOVÁBBIÁKBAN FELTÉTELEZI, hogy a szabad választás után megalakul egy olyan kormány, amely bizalmat kap a parlamenttől. Nem ennek az írásnak a feladata azt elemezni, hogy ennek a rendkívül nagy jelentőségű jövőbeni eseménynek melyek a politikai feltételei, sem azt, hogy bekövetkezésének milyenek az esélyei. A gazdaságpolitika és a politika összefüggéséről szó lesz majd a tanulmány utolsó fejezetében. Ezen a helyen azonban egyszerűen csak feltételezem: ha a parlament bizalmát bíró, azaz a választók többségének bizalmát élvező kormány létrejött, *akkor* az milyen stabilizációs akcióprogramot hajtson végre.

Tanulmányom azt a gondolatot kívánja sugalmazni, hogy a feladatok egy része nem nyújtható el hosszú időszakon át, nem végezhető el kis lépések sorozataként, hanem *egy csapásra* kell megvalósítani. „Egy csapásra” – ezt persze nem kell betű szerint értelmezni. Nem állítom azt, hogy kivétel nélkül valamennyi rendelkezésnek ugyanazon a napon kell hatályba lépnie. Nem konkrét javaslatként, inkább csak a gondolat érzékeltetésére körvonalaznék egy ütemtervet:

Az új kormány beiktatásától számított egy éven belül előkészíthető az intézkedések csomagterve. A „műtét” meghatározott napon indul, és egy további éven belül alijában véve befejezhető. A műtét egyes elemeit előre be kell a nyilvánosság számára jelenteni. Más elemei elkerülhetetlenül a műtét közben alakulnak ki. Részben a műtét előtt, részben a műtét alatt kell a nyilvánossággal közölni azt, hogy előreláthatólag milyen „posztoperációs” intézkedésekre lesz szükség.

Magában a műtétben és annak legfontosabb politikai és közgazdasági elemeiben nyilván a kormányalakítás során kellene megegyezni. Ez lehetne az új kormány gazdasági programjának egyik alapvető tétele. A részletek kidolgozásához a kormányzati apparátusnak mondjuk egy év állna rendelkezésére.²¹ Ez a tanulmány nem

21 Okvetlenül szükséges lesz a kormányzati apparátuson kívül álló belföldi és külföldi szakértők bevonása ebbe a nagy munkába. Ezzel kapcsolatban csupán egyetlen problémára szeretném felhívni a figyelmet.

A dolog sehol sem áll úgy, hogy egy kormány meghallgassa a legkülönbözőbb politikai nézeteket valló, eltérő világnézetű szakértőket, majd utána dönti el, hogy melyikre hallgasson. Annak idején Angliában a munkáspárti kormány nem kérte ki a konzervatív közgazdászok tanácsát, hanem azok a kormányt bírálva fejtették ki álláspontjukat. Amikor pedig Margaret

vállalkozhat arra, hogy nagyszámú szakember sok hónapi munkáját megelőlegezze. A céloom ennél sokkal szerényebb. Néhány elvet szeretnék lehetőség szerint minél előbb megfogalmazni.

Egy stabilizációs műtét programjának százféle lényeges részletkérdésre kell kiterjednie. Tanulmányom nem tekinthető többnek, mint egy ilyen program első rövid vázlatának. Még vázlatként sem teljes, hiszen jó néhány fontos problémára egyáltalán nem tér ki.

Valamennyi elv vitatható, arról azonban meg vagyok győződve, hogy az itt megfogalmazott kérdéseket nem lehet megkerülni. Lehet, hogy választási programbeszédekben kísérlet történhet e kérdések elkenésére. Illetéktelennek érzem magam abban, hogy tanácsot adjak arra: miképpen kell egyik vagy másik pártnak egy választás során minél több szavazatot szereznie. Abban az etikai és politikai problémában sem kívánok állást foglalni, hogy mit kell egy pártnak a választópolgárok előtt *előzetesen* feltárnia saját várható dilemmáiból, és melyek azok a kérdések, amelyek megválaszolását későbbre halaszthatja. Mi az, amit például a koalíciós tárgyalások közben kell tisztázni, és mi az, amit ráér eldönteni a már megalakult kabinet vitái során. Tanulmányomban tehát a következő kérdéstípusra szorítkozom: amikor már cselekedni kezd az új kormány, akkor mit tegyen.

Bizonyára lesznek, akik az alábbiakban körvonalazott stabilizációs programmal nem értenek egyet. Természetesen nem írhatom elő azt, hogy bírálóm mihez szóljanak hozzá. Annyit azonban talán nem illetlenség kérni: jó lenne, ha egy időre félretolnánk a másodrendű részletkérdéseket. Ezek kidolgozása amúgy is a nagyobb szakértői csoportra vár. Kerüljenek a politikai és közgazdasági viták előterébe a valóban alapvető kérdések.

Thatcher került hatalomra, az nem alkalmazott munkáspárti tanácsadókat. A tőle balra álló közgazdászok az ellenzéki pártok árnyékkormányai számára adnak tanácsot. Általánosságban elmondható, hogy egy kormány és az általa felkért szakértők között *előre* kölcsönös bizalomnak kell fennállnia, azaz egyet kell érteniök legalábbis az alapvető politikai és világnézeti kérdésekben. Ebből következik, hogy a jövőendő magyar kormányzatnak célszerű lesz azok közül a belföldi és külföldi közgazdászok közül megkeresni tanácsadóit, akik teljes szívvel helyeslik programjának alapelveit.

Ami egyébként a külföldi tanácsadókat illeti, nézetem szerint nem elég csupán azok véleményével megismerkedni, akik „hivatalból” Magyarországgal foglalkoznak, mint például a nemzetközi pénzügyi szervezetek illetékes tisztviselői. Meggyőződésem, hogy a világ közgazdasági szakmájának legkiválóbbjai között is lesznek jó néhányan, akik készek Magyarországot tanácsaikkal szolgálni. Akad közöttük olyan, aki a jövőendő magyar kormányt, mások pedig a jövőendő ellenzék különböző csoportjait kívánják majd tanácsaikkal segíteni.

A műtét több összetevőből áll. Az alábbiakban egyenként tárgyalom az összetevőket, és csak utána fejttem ki érveimet amellett, miért kell ezeket a részintézkedéseket *egyszerre* végrehajtani.

2.1 Az infláció leállítása

Az akció első feltétele az, hogy megértsük: az infláció igen súlyos baj. Ez nem magától értetődő. Jó néhány kormányzati ember és közgazdász szerint ez nem is olyan nagy gond, annál kevésbé, mert az infláció jól kézben van tartva. Egyébként is az adott körülmények között ez a végzet elkerülhetetlen rendelése, amibe bele kell nyugodni.

Feltűnő például, hogy sem az ellenzéki pártok, sem a kormánypárt programjaiban, ha jól látom, nem olvasható határozott ígéret arra, hogy amennyiben a választás után hatalomra kerülnének, leállítják az inflációt.

Idézem Békesi László pénzügyminisztert: „Sajnos az inflációt az elkövetkező években nem lehet megszüntetni, mert az egyrészt a korábbi voluntarista gazdaságpolitika öröksége, a kialakult egyensúlyés teljesítményhiány megjelenési formája, másrészt pedig a szerkezetátalakítás természetes láza.”²² Ezzel az állásponttal nem értek egyet. Azért van infláció, mert a jelenlegi pénzügyminiszter és elődei úgy határoztak, hogy *legyen* infláció. Az infláció csak akkor szűnhet meg, ha a jelenlegi pénzügyminiszter vagy utódai úgy határoznak, hogy *ne legyen* infláció. Az infláció nem természeti csapás, hanem azt a kormányok, illetve a kormányok mögött álló politikai erők hozzák létre, és csak a kormányok, illetve az azok mögött álló politikai erők képesek leállítani.²³

A fenti éles fogalmazásból nem következik az a végletes és nyilvánvalóan hibás közgazdasági álláspont, amely szerint egy inflációs folyamat *egyedüli* megindítója és megállítója a kormányzat lenne. Ez sokszemélyes játék; az

22 Wiesel Iván beszélgetése Békesi Lászlóval (1989, 19. o.).

23 1986-ban, egy a termelői árákról készült anyag vitájához hozzászóló feljegyzésemben a következőket írtam: „Az anyagok úgy szólnak az inflációról, mint valamiféle személytelen spontán folyamatról, amelyet antiinflációs politikával kell fékezni. Meggyőződésem, hogy ez a szemlélet téves. Akár kapitalista, akár szocialista országról van is szó, végeredményben az államnak, a fiskális és monetáris politikának a kezében van a pénzteremtés lehetősége. Ott van infláció, ahol a kormány inflációt csinál. Magyarországon is azért bontakozott ki inflációs folyamat, mert a kormányzat inflációs politikát folytat, és addig marad infláció, amíg ezt a politikát meg nem változtatja.” (Kornai J., 1989, 85. o.)

infláció alakítói között ott vannak mindazok, akiknek szerepük van a pénzügyi folyamatok, az árak és a bérek meghatározásában. Végül soron, akarva-akaratlan az infláció alakítójává válik minden állampolgár, aki kénytelen úgy kalkulálni gazdasági terveit, hogy abba beleszámítja az árak jövőre emelkedését. Ez az *inflációs anticipáció* (expectation) óhatatlanul kialakul egy inflációs folyamat során, és sajnálatos módon kialakult már Magyarországon is. Bizonyos ponton túl ez *önmegvalósító várakozás*.²⁴ Az a körülmény, hogy mondjuk 20 százalékos inflációra számít mindenki, arra készteti az állampolgárokat, hogy legalább 20 százalékos béremelkedést küzdjenek ki maguknak; amennyiben termék vagy szolgáltatás eladói, legalább 20 százalékkal emeljék kínálati áraikat. De azért mégiscsak tegyük különbséget egy sokszereplős dráma statisztái és főszereplői között. Az infláció drámájában *minden* rendszerben a kormányé, és ezen belül a pénzügyi kormányzaté a főszerep. Ez a megállapítás kétszeresen igaz egy erősen központosított szocialista gazdaságban, amelyben a kormányzat hatása az árakra és a bérekre, a hitelrendszerre, a beruházásra és a többi gazdasági folyamatra összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint egy kapitalista rendszerben.

Végeredményben a kormány kezében van a bankóprés, ő bocsátja ki azt a pénzt, amely az inflációban felhígul. Ráadásul főképpen azért nyomja, hogy a bevételeit felülmúló kiadásainak fedezetét ilyenformán megteremtse. Továbbá: olyan óriási arányú állami szektor esetében, mint a miénk, azért nyomja a bankóprést, hogy a veszteséges vállalatokat életben tartsa, és hogy az általa szabadjára eresztett béreket fizesse. Ezért terheli a kormányzatot az alapvető felelősség az inflációért.

Nem érdemes ezzel kapcsolatban arra hivatkozni, hogy sok tekintélyes közgazdász, köztük elismert reformközgazdászok, azt a tanácsot adták: csak bátran alkalmazzon inflációs politikát. Ez rossz tanács volt, és minden kormány maga választja meg tanácsadóit, politikájának sugalmazóit.

Mentségként szoktak arra is hivatkozni, hogy számos országot infláció sújt. Ez azonban ugyanúgy nem mentség, mint ahogy a bíróság előtt állva nem hivatkozhat arra a vádlott, hogy a vétséget, amellyel vádolják, mások is elkövetik.

24 Az inflációs anticipációról, valamint az infláció egyéb összetevőiről alapos elemzést ad Vissi Ferenc (1989) cikke. A magyarországi inflációt vizsgáló irodalomból kiemelem még Csoór Klára és Mohácsi Piroska (1985), Petschnig Mária Zita (1986) és Erdős Tibor (1989) cikkeiket.

Meggyőződésem, hogy a jelenlegi magyar infláció jóval nagyobb annál, mint amit a hivatalos statisztika jelent. A hivatalos számbavételben nem kapnak kellő súlyt a magánszektor árai; ezen belül a hivatalosan nem regisztrált árnyékgazdaság árszínvonala, amely sokkal gyorsabban emelkedik, mint az állami szektoré. Márpedig nagy és egyre növekvő a magánszektor által kibocsátott termékek és szolgáltatások részaránya az összes fogyasztásban. Más torzítások is vannak az infláció kimutatásában. Sajnálatos, hogy mind a mai napig nem szervezte meg és nem látta el anyagi erőforrásokkal senki sem azt a kutatócsoportot, amely a kormány kezében lévő Központi Statisztikai Hivataltól *függetlenül* venné számba az inflációt. Ettől a kutatócsoporttól azt várnám, hogy – miközben tárgyilagosan képviseli az indokolt közgazdasági és statisztikai kritériumokat – nem ereszti el a füle mellett a lakosság millióinak „laikus” értékelését: az infláció gyorsabb annál, mint amit a hivatalos jelentés kimutat.

De hagyjuk most ezt a számbavételi kérdést. Tegyük fel, hogy igaz lenne az állítás, amely szerint a jelenlegi infláció évi rátája valahol 15-20 százalék körül mozog. Nézetem szerint ez is igen súlyos baj, legalábbis két okból.

1. Az infláció kíméletlenül sújtja a lakosságot. Állandó nyugtalansághoz vezet. Az emberek kezében szétolvad nehezen összekuporgatott megtakarításuk.

Sok szó esik manapság arról, hogy milyen *redisztributív* intézkedésekre lenne szükség. Nos, az infláció állandóan redisztribúciót hajt végre, mégpedig éppen a legszegényebbeket, a fix fizetésűeket, a nyugdíjasokat sújtja leginkább. Özvegyek, idős emberek kezében néhány év alatt szinte szétmállik a nyugdíj. Egyre vesztít vásárlóerejéből a gyes, a gyed, a családi pótlék. Az árak és a nominál bérek hajszájában azok járnak a legrosszabbul, akiknek nincs elég szervezettségük és politikai súlyuk; akik nem tudnak munkavisszatartással, nyílt vagy burkolt sztrájkfenyegetéssel az áremelkedéssel lépést tartó vagy azokat megelőző béremelkedéseket kikényszeríteni.

Számos írást olvastam, számos politikai nyilatkozatot hallottam arról, hogyan kell szociálpolitikával segíteni a szegényeken. E javaslatokra még visszatérek a tanulmány későbbi részében. Anélkül, hogy ezekkel kapcsolatban tanulmányomnak ezen a mostani pontján állást foglalnék, itt most csak annyit jegyeznek meg: megdöbbentő, hogy ezek az írások és nyilatkozatok, tisztelet a kivételnek, egy szót sem szólnak az inflációról. Aki

napiaink Magyarországon szociálpolitikai programot vagy állásfoglalást terjeszt elő, az nézetem szerint köteles lenne első helyen abban nyilatkozni: tulajdonképpen mit is gondol az inflációról. Szó nélkül belenyugszik abba, hogy folytatódik? Sőt, esetleg olyan intézkedéseket javasol, amelyek maguk is inflációs hatásúak?

2. Az infláció ellentétes a gazdasági rendszerváltozás fundamentális céljaival. Inflációban megszűnik a racionális gazdasági kalkuláció. Nem adhatnak kellő orientációt az árak, hiszen bármilyen relatív árváltozás hatását folyamatosan elmossa az árszínvonal általános emelkedése. Ha A és B termék között helyettesítési kapcsolat áll fenn, és úgy gondoljuk, hogy az adott helyettesítési határráta mellett A közgazdaságilag indokolatlanul olcsó B -hez képest, akkor a szimpla közgazdász logika azt sugalmazná, hogy emeljük fel A termék árát. Emögött az a hallgatólagos feltevés rejlik, hogy B termék ára változatlan. Ha azonban A termék áremelkedése után hamarosan B termék árát is feljebb viszi az infláció, akkor a relatív árváltozás mit sem ért.

Piaci gazdaságban a hatékony termelésnek igazolódnia kell abban a formában, hogy a termelőt nyereséghez juttatja. Ugyanakkor a nem hatékony termelésnek veszteséghez kell vezetnie, és a veszteséges termelőt a piac előbb-utóbb kiszelektálja. Ezáltal, és csak ezáltal tud a piacgazdaság hozzájárulni a termelés hatékonyságának biztosításához. Ez a szelekció nem valósul meg igazi piaci gazdaságban sem százszázalékos biztonsággal, de érvényesülésének statisztikai valószínűsége igen nagy. Ezt a szelektív hatást ássa alá az infláció. A hatékony és a nem hatékony termelés egyaránt „igazolódik”. Bármilyen rossz munka folyik is egy termelőegységben, a költség előbb-utóbb fedezhető áremelés révén. Aki árat akar emelni, annak sohasem kell bevallania, hogy esetleg ő végzett rossz munkát, hiszen mindig hivatkozhat arra, hogy költségei emelkedtek. Még ha a tulajdonviszonyok meg is engednék, akkor sem keményíthető meg igazán a költségvetési korlát; az infláció még a magánszektorban is felpuhítja ezt a korlátot. Gondoljunk csak hazai tapasztalatból azokra a maszekokra, akikkel elégedetlen a vevő és akik nem végeznek jobb munkát, mint az állami vállalat, és mégis képesek magas árat számítani. Ne abban keressük ilyenkor a hibát, hogy ez a maszek mohó és nyereszkeskedni akar. Egy gazdaság nem rendezkedhet be önmegtartóztató szentekre. A baj ilyenkor abban van, hogy a magyar infláció megteremti azt a pénzmennyiséget, amellyel

rendelkezve a vevő kész megadni a rosszul dolgozó maszek által kért magas árat is.

Még inkább érvényes ez a megfigyelés a mai magyar állami szektorra vonatkozóan. Sajátos koreográfia szerint folyik itt a tánc előttünk. Az első szereplő az árhatóság, amely megszabja a hatósági árakat. A második a termelő állami vállalat, amely megszabja a szabad árak alapján kibocsátandó termékei árát. A harmadik szereplő a kereskedelmi bank, amely az állam pénzét osztogatja. A negyedik szereplő a Nemzeti Bank, amely maga nyomja a pénzt és állítólag szabályozza a pénzosztogatást. Az ötödik szereplő a Pénzügyminisztérium, a költségvetés kezelője, amelynek folyton több a kiadása, mint a bevétele. És végül a hatodik, a legfontosabb szereplő a kormány, illetve a kormány mögött álló politikai erők. Valamennyi szereplő egymásra mutogat. Mindegyik saját, inflációs jellegű aktsaiban a többi szereplő inflációs cselekményeire hivatkozik. De hát valamennyi ugyanannak az államnak a szerve! Ezek nem függetlenek egymástól, hanem együttvéve alkotják azt, amit a tanulmány 1.2 alfejezetében „kormányzati szektornak” neveztem.

Amíg a bürokratikus állami tulajdon marad a gazdaság domináns szektora, lehetetlen az állami vállalatban érvényesíteni a kemény költségvetési korlátot. Ennek alapvetően szociológiai okai vannak. Összefügg azokkal a garanciákkal, amelyet ez az állam, akár akarja, akár nem, kénytelen vállalni a tulajdonában lévő vállalatok menedzsereinek és dolgozóinak biztonságos foglalkoztatásával kapcsolatban. Szinte képtelen magát rászánni arra, hogy munkahelyeket tömegesen felszámoljon. (Erre még visszatérünk.) Ehhez, valamint a hozzá hasonló egyéb szociológiai tényezőkhez még hozzáadódik az infláció hatása: a költségvetési korlát puha, mert az infláció maga is folytonosan felpuhítja. Akár jól, akár rosszul dolgozik az állami vállalat – ez megállapíthatatlan; képtelenség azt tisztázni, miért emelkedett a költség. A költségek elemzéséből csak akkor nyerhetnénk információt a hatékonyságra vonatkozóan, ha a felhasznált termelési tényezők közül egyesek ára emelkedne, és másoké nem. Továbbá, ha egyes eladási árak emelkednének és másoké nem. De ha minden költségtényező és minden eladási ár emelkedik, akkor már semmit sem tudunk mondani az állami vállalatok tevékenységének értékeléséről.

Nézzünk körül a világban! Minél inkább piacpárti egy politikus vagy

közgazdász, annál inkább inflációellenes. Minél inkább állampárti, annál kevésbé törődik az inflációval.

A műtét egyik alapvető feladata tehát az inflációs folyamat megállítása. Egyensúlyba kell hozni a makrokínálatot és a makrokeresletet. Az operáció lényege tulajdonképpen egyszerű. Tegyük fel, hogy a népgazdaság összes termelése nem változik. Lehet, hogy az újrendeződés következtében egyes szektorokban csökken a termelés, másutt viszont nőhet. Sok ágazatban, vállalatnál, régióban munkaerőhiány van, amely felszívhatná a más ágazatokban, vállalatoknál, régiókban mutatkozó munkaerő-felesleget. Az átrendeződés módot ad a munkaerő mellett más anyagi erőforrások átcsoportosítására is. Ami a legfontosabb: minél inkább érvényesülnek az 1.1 alfejezetben felsorolt követelmények, annál inkább fellendülhet a magánszektor. A stabilizációs műtétnek ne legyen egyetlen olyan intézkedése sem, amely hátrányosan érinthetné a magánszektor termelési kedvét.

Tehát még egyszer: gondolatmenetünkben kiindulhatunk abból, hogy az operáció kezdetétől számított egy-két éven belül a népgazdaság egészét tekintve, makroszinten *a kínálat változatlan*. Ennek ellentételeként azt kell biztosítani, hogy – ugyancsak makroszinten, tehát a népgazdaság egészére összesítve – *a kereslet is változatlan* legyen. Később még részleteiben visszatérek arra a kérdésre, hogy mit jelent ez utóbbi követelmény. Ez nem azonos azzal a sajnálatos módon kompromittálódott politikával, amit napjaink budapesti zsargonja „monetáris restrikciónak” nevez. Egyelőre még részletesebb tisztázás nélkül álljunk meg az igen egyszerű alapgondolatnál:

Adva van meghatározott makrokínálat. Vele szemben áll meghatározott makrokereslet. Alapjában véve szabadjára engedjük az árakat. Ebben a helyzetben valamilyen árszínvonalon helyreáll az egyensúly.

Az első kérdés, amely ezzel kapcsolatban felmerül: milyen lesz az árszínvonal, amelyen az egyensúly helyreáll? Nem tudom. Nézetem szerint más sem tud erre biztos választ adni. A bonyolult, körkörös ár- és költséggyűrűzések összehatása nem számítható ki pontosan.²⁵ Nem olyan intézkedéscsomagot javaslok, mint amelyet a Szovjetunióban sokszor, de a kelet-európai kisebb szocialista országokban is jó néhányszor végrehajtott-

25 Más kérdés, hogy korszerű tudományos eszközök segítségével mindent meg kell tenni a műtét közben és után várható folyamatok előrejelzésére. Ehhez felhasználhatók a modern makroökómia modelljei.

tak, és amelyekben megpróbálták előre megtervezni az összes szimultán ár- és költséghatásokat. Itt nem az árhivatalok irodáiban kell millió árat előre megszabni, hanem azok a piacon fognak majd maguktól kialakulni.

Valószínűnek tűnik, hogy végül is a jelenlegihez képest jelentős átlagos árszínvonal emelkedés megy majd végbe a műtét keretében. Ez azonban, ha a kormány ettől kezdve következetes antiinflációs politikát folytat, *egyszeri* esemény. A műtét keretében végbemenő áremelkedésnek nem kell inflációhoz vezetnie. Még ha a műtét alatt az árszínvonal emelkedés meg is haladná a korábbi évek átlagos inflációs rátáját, ennek nem kell a későbbiekben az infláció meggyorsulásához vezetnie. Azt kell megértenünk, hogy az infláció *dinamikus* folyamat, az áremelkedések, béremelkedések és más költségtényezők növekedésének spirálja. Ha ezt a spirált elvágják és a makrotúlkereslet újratermelését megszüntetik, akkor az infláció leállhat. Ezt kell tehát elérni.

2.2 A költségvetés egyensúlyának helyreállítása

Ezzel kapcsolatban megint fatalista szemlélet uralkodik; annak a tehetetlenségnek az érzete, hogy itt helyrehozhatatlan egyensúlyzavarral állunk szemben.

Hivatkozni szoktak a legkülönbözőbb külföldi példákra, mondjuk az USA esetére, ahol immár hosszú ideje súlyos költségvetési deficit mutatkozik. Ha az amerikaiak nem voltak képesek megoldani ezt a kérdést, hogy tudnák megoldani a magyarok? Nézetem szerint ez az érvelés logikailag hibás. Gyökeresen eltérő az amerikai és a magyar helyzet; bármilyen legyen is az amerikai költségvetés állapota, abból semmi sem következik a magyar költségvetésre vonatkozóan. De ha már szóba került, hadd említsem meg: szinte minden amerikai közgazdasági áramlat és valamennyi politikai irányzat egyetért abban, hogy a költségvetési deficit súlyos baj. Abban viszont megoszlik mind a közvélemény, mind pedig az amerikai lakosságot reprezentáló kongresszus, hogy miképpen kellene a bajt orvosolni. Az áramlatok egy része hajlandó lenne adót emelni, a másik része nem, hanem inkább vállalja a deficit negatív következményeit.

Az USA-n kívül számos más kapitalista országban is volt vagy van költségvetési hiány. De elmondható az ellenkezője is, nevezetesen az, hogy sok kapitalista állam volt képes a múltban, illetve képes a jelenben költségvetési deficit nélkül működni.

A nyugati közgazdászok között sok vita folyik a költségvetési egyensúly célszerűségéről, és deficit esetén az egyensúly helyreállításának lehetőségéről. Bizonyára nem a jelen tanulmány hivatása azt elemezni, hogy mikor volt helyes és mikor volt helytelen a modern kapitalizmus különböző államaiban a költségvetési politika.²⁶ Számunkra elégséges egy negatív megállapítás: a kapitalizmus története *nem* bizonyítja azt, hogy *lehetetlen* biztosítani a költségvetés egyensúlyát. Ehhez hozzátéhető egy további negatív megállapítás: a kapitalizmus története azt sem bizonyítja, hogy a költségvetés egyensúlyának követelménye általánosan elvetendő, célszerűtlen posztulátum lenne. Így ezzel el is hagyhatjuk a modern kapitalizmusra való mutogatást, és rátérhetünk saját helyzetünkre.

Nézetem szerint a stabilizációs műtét keretében drasztikus intézkedésekkel teljes mértékben helyre kell állítani a költségvetés egyensúlyát. Vissza nem téró alkalom ez arra, hogy végre annyi év után a bevételek fedezzék a kiadásokat.

A költségvetés egyensúlyáról szóló vitákban és politikai nyilatkozatokban mindig elhangzik az a követelmény, hogy csökkenteni kell a kiadásokat. Ezzel teljesen egyetértek, de a tanulmánynak ezen a helyén nem szeretnék e feladattal bővebben foglalkozni. Egyes kiadási tételek drasztikus csökkentése (a támogatások leépítése) része az operációnak; erről mindjárt szó esik. *Ezt* a kiadáscsökkenést belekalkulálva tehát *adva van* meghatározott költségvetési kiadás, amely fedezi az államigazgatás és a fegyveres erők fenntartását, a kormány és az állami szektor külföldi adósságszolgálatát, valamint egyes gazdasági és szociálpolitikai jellegű kiadásokat. A javaslatom alap gondolata igen egyszerű: annyi évi adót kell beszedni, amennyi ezt az évi kiadást fedezi. Nem szabad az operáció előkészítéskor olyan bizonytalan kilátásokra építeni, amelyek szerint esetleg sikerül a vártnál nagyobb mértékben csökkenteni a kiadást. Lehet, hogy ez lenne népszerűbb, hiszen mindig vonzóbb egy politikus számára az állami kiadás csökkentése mellett szót emelni, ahelyett, hogy a bevételek növelését jelentené be. A probléma azonban nem oldható meg népszerűsködéssel. A műtét terve irányozzon elő annyi *bevételt*, amennyi egyértelműen és teljes biztonsággal fedezi a kiadást. Inkább legyen valamivel több a bevétel az okvetlenül szükségesnél, mintsem egyetlen forinttal kevesebb.

Ehhez az adórendszert gyökeresen újjá kell alakítani. A mai adórendszer zavaros kotyvaléka egy szocialista gazdaság paternalisztikus redistribúci-

26 A keynes-i gazdaságpolitika sugallatára egyes időszakokban szántszándékkal teremtettek deficitet, mert mesterségesen létrehozott túlkereslet révén akarták a gazdaság fellendülését előmozdítani. Ez egyébként kétséges eredményekkel járó módszernek bizonyult.

ójának, egy nyomorgó fejlődő ország adóügyi impotenciájának, és egy álm-beli skandináv jóléti állam rafinált progresszív adórendszerének. Az előző fejezetben szó volt a modern kapitalizmus talmi, szimulált utánzásáról; ott a jelenkori nyugati tőkepiac kapcsán említettem ezt. Most valami hasonlót mondhatnék a mai magyar adórendszeréről. Azok, akik ezeket az adózási szabályokat kialakították és akiknek sikerült az illetékes gazdasági vezetést, a parlamenti képviselők többségét és a hazai közvélemény egy részét ezzel (el-nézést a durva szóért) „megetetni”, itt most elérték, hogy a *mai Magyaror-szágon* egy kis Svédországot játszunk. Ahogy azt a keserű pesti tréfa mondja: magyar bérek és svéd adók. Sajnos, jó néhány hozzá nem értő, felületes nyu-gati megfigyelőt is sikerült megszedíteni, akik a magyar adórendszerben or-szágunk „nyugatisodásának” tanújelét vélték felfedezni.

Azt javaslom, hogy amikor elkezdjük a stabilizációs műtét által alkalma-zandó adórendszert tervezni, legalább képzeletben söpörjük le az asztalról a meglévő adórendszert. Induljunk nulláról, és módszeresen gondoljuk végig újra, milyen elvekre épüljön az elkövetkező évek adórendszere.²⁷

1. Az adót ott kell beszedni, ahol „megfogható”. Az adótechnikailag leg-egyszerűbb adónemeket kell előnyben részesíteni. Noha ez nagyon tech-nokratikus, „etikamentes” szempontnak látszik, emögött a látszólag fiskális megfontolás mögött igenis etikai és politikai követelmények húzódnak meg.

Magyarországon élünk és nem Skandináviában. Minél inkább hangoz-tatta az elmúlt évtizedekben a hivatalos propaganda, hogy az állam a népé, annál kevésbé hitték ezt el az emberek. Az állammal kitolni, az állam va-gyonát eltulajdonítani, az állammal szembeni kötelesség alól kibújni – vall-juk meg –, az emberek szemében nem szégyen, sőt egy kissé dicsőség is. Baleknek tartják, aki nem ezt teszi. Mindenkor elismerést keltett kiskama-szok körében, ha bliccelni tudtak a köztulajdonban lévő villamoson. Az el-múlt évtizedekben ez a bliccelés vált a tipikus állampolgári magatartássá. Irreális arra számítani, hogy bármilyen politikai fordulat következze is be, és még ha olyan államkassza jön is létre, amely felett valóban a nép választott képviselői rendelkeznek, ez a magatartás tömegesen, egyik napról a másikra megváltozik. Senki sem tudná megjósolni, hogy a közszellem fejlődése

27 Tanulmányom nem foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy, amennyiben javaslataimat elfogadják, azokat hogyan kell az adótörvények nyelvére átültetni. Az már jórészt jogi probléma, vajon az eddig érvényes adótörvényeket kell-e módosítani, vagy pedig tabula rasa-val érvényteleníteni kell őket és helyükbe új törvényeket hozni. A kérdés *átgondolásához* célszerű a tabula rasa-ból elindulni.

mennyi időt fog igénybe venni. Annyi azonban eléggé bizonyosnak látszik, hogy a legközelebbi két-három évben (és a jelen tanulmánynak ez az időhorizontja) erre még nem lehet számítani.

Amikor tehát a költségvetési bevételről gondolkozunk, legyünk reálisan felkészülve arra, hogy az állampolgárok számottevő része igyekszik minél inkább kibújni adófizetési kötelezettsége alól. Letagad minden jövedelmet, ami csak letagadható a legalitás határain belül. Sőt vállal némi illegaritást is, ha a kockázat csekély. Megteszik ezt minden nyugati országban is, országanként eltérő arányban. Bizonyára gyakoribb Dél-Európában, mint Észak-Európában, bár manapság már Skandináviában is romlik az adómorál. Magyarországon ehhez hozzátartozik, hogy a magánszektor igen nagy része ma még árnyékgazdaság. Nem fog egyik napról a másikra lezajlani az a folyamat, hogy ezek a magántevékenységek önként kilépjenek az árnyékból a napvilágra. A tanulmány 1.1 alfejezetében részletesen szóltunk arról, hogy hányféle biztatásra van ehhez szükség.

Ilyen körülmények között mit jelent az, ha az adórendszer nagymértékben épít az állampolgár önkéntes adóbevallására?

Az egyik lehetőség: légvárat épít. Önmagát becsapja, mert olyan adóbevételre számít, amely jelentős részben nem folyik be.

Egy másik lehetőség: józanul belekalkulálja, hogy az állampolgár úgyis megpróbálja becsapni az államot. Ez nem alaptalan, de eléggé becstelen hozzáállás. Azt jelenti, hogy az adótörvényeket megszavazó parlamenti képviselő és az adótörvényeket végrehajtó hivatalnok cinkosan összekacsint az adócsalóval. „Mi már tudjuk, hogy majd a jó balekok rendesen befizetik az adójukat, hiszen nem is számítottunk arra, hogy akik ki akarnak bújni, azoktól az adó behajtható.”

A harmadik lehetőség az, hogy összekacsintás helyett az állam el van szánva: valóban kemény kézzel behajítja a személyi jövedelemadót. De mit tehet egy olyan országban, ahol rossz az adómorál? Azt, amit ugyan következetenül, de most is megpróbál megtenni az adóhatóság. Megpróbál leskelődni az adófizető állampolgár után; megtudni mindenféle forrásból, hogy honnét származik a pénze és mire költi azt. Rábeszél mindenkit arra, hogy jelentse fel a szomszédját, ha feltűnően sokat keres, és fennáll a gyanúja annak, hogy nem fizeti rendesen az adóját. Végeredményben akkor lehetne igazán jól megoldani, ha egy orwelli rendszer teljesülne:

minden háztartásban egy adóellenőr folyamatosan ellenőrizné a család összes bevételeit és kiadásait. Érdeemes „fejpenzt” kitűzni az adóhivatalnok számára, és minden lebuktatott állampolgár után illő jutalomban részesíteni.

Lám, elég végiggondolni ezt a problémát, hogy következményeitől elborzadjon mindenki, aki az egyéni autonómia híve, aki síkra száll azért, hogy minden polgár rendelkezhesék saját pénzével és aki elvárja, hogy magánéletébe, magánháztartásába más ne tekinthessen be.²⁸

Talán az elmondottak világossá teszik, hogy az általam ajánlott 1. követelmény nem egyszerűen technikai jellegű. Anélkül, hogy a világ összes adóhatósága számára receptet kívánnék adni, most csak annyit mondanék: *a mai Magyarországon* olyan adórendszerre van szükség, amely kikerüli a fent leírt dilemmákat. Nem teszi próbára az állampolgári lojalitást, nem állítja sem a törvényhozót, sem a bürokráciát az elé a választás elé, hogy beletúrjon-e a háztartás magánszférájába – és mégis beszedi az állam fenntartásához szükséges adót. Olyan adónemeket kell érvényesíteni, amelyek minél inkább *személytelenek*. És ha minden jól megy, a magyar demokrácia megszilárdul, a magyar állampolgárok zöme ismét kötődni kezd államához, és a magánszektor nyugodt életének és

28 Már ismét hallok a hivatkozást a nyugati gyakorlatra. Dehát ott évtizedek, sőt évszázadok alatt terebélyesedett ki az a parlamenti demokrácia, amely bizalomtelivé formálhatta a kapcsolatot állampolgár és állam között. Ott törvények korlátozzák az adóhivatal beavatkozását a magánéletbe és mód van arra, hogy az állampolgár bíróság előtt perelhesen bármilyen állami hatóságot. És még ilyen körülmények között is milyen gyakori az adóhatóság visszaélése!

Ismeretes az a brutalitás, amellyel a példaképként emlegetett Svédországban az ország világhírű fiát, Ingmar Bergman filmforgatás közben azonnali hatállyal odacitálták az adóhatóság elé és adócsalással vádolták. Bergman összetört, emigrált és miközben minden szál saját hazájához kötötte, éveken át önkéntes száműzetésben dolgozott. Sok év után rehabilitálták, de a súlyos veszteség, amelyet a lelketlen adóbürokrácia Bergmannak, az embernek és rajta keresztül az egyetemes emberi kultúrának okozott, helyrehozhatatlan.

Nem feladatom állást foglalni abban, hogy milyen következtetés adódik ezzel kapcsolatban a svéd adórendszerre, vagy bármely más nyugati parlamenti demokrácia adórendszerére vonatkozóan. Annyi azonban bizonyos, hogy a mai Magyarországon hasonló esetek valószínűsége egy személyi jövedelemadó-rendszer következetes kikényszerítése esetén sokkal nagyobb. És akkor felmerül az igazságszolgáltatással kapcsolatos fundamentális erkölcsi dilemma. Mi a nagyobb bűn? Száz embert megbüntetni, bevallván azt, hogy a 99 bűnös közé egy ártatlan is keveredhet, elkerülendő azt, hogy a 99 elfuthasson. Avagy inkább futni hagyni 99-et, de mindenképpen elejét venni annak, hogy akárcsak egyetlen ember is ártatlanul bűnhődjék. A magam részéről határozottan állást fogllok az utóbbi mellett.

legalitásának minden feltétele biztosítva van, akkor (és csak akkor) kezdünk el újra gondolkozni az általános személyi jövedelemadón.

2. Az adórendszer legyen minél inkább *semleges*. Indokolt kivételektől eltekintve az állam ne jutalmazzon és ne büntessen az adórendszeren keresztül. Ha az országos vagy a helyi törvényhozás segílyt akar adni akár szociális, akár kulturális vagy egyéb társadalmi célból, akkor tegye ezt nyíltan.²⁹ Legyenek erre elkülönített *kiadási* tételek, de ne csempésszék be adóengedmények formájában a *bevételi* oldalon. Nem akarok ezen a helyen annak vitájába bocsátkozni, hogy indokolt-e minden gyereket ingyenes tankönyvvel ellátni. A parlamentnek joga van így döntenie annak tudatában, hogy ezt a pénzt más kiadási cél elől elvonja, vagy többletadóval fedezi. De ha már úgy dönt, hogy a tankönyvet ingyen kell osztani, akkor ez szerepeljen a költségvetés kiadási oldalán, az oktatási kiadások rovatában, a művelődéssel kapcsolatos segílyek alrovatai között. Ne tűnjön el a tankönyvkiadás vagy a könyvterjesztés csökkentett adókulcsának homályában.

A 2. követelmény tehát konkrétan azt jelenti, hogy bármilyen adónemet alkalmazunk is (fogyasztási adó, illetményadó stb.), az adókulcs legyen *szigorúan egyöntetű*. Szűnjék meg az a követelődzés, hogy ez vagy amaz a termék, szolgáltatás, tevékenység, társadalmi csoport részesüljön ilyen vagy amolyan adókedvezményben. Szükség van szociálpolitikára, egészségügyi- és kultúrpolitikára, szükség van állami hozzájárulásokra ezeken a területeken, ezeket azonban nem az adókulcsok manipulálásával kell elérni. A hatalomra kerülő politikai erőknek érdemes lenne deklarálniok: semmiféle lobbzásnak, nyomásnak, fenyegetőzésnek nem fognak engedni és nem fognak eltérni az adókulcsok egyöntetűségének elvétől.

Ennek egyébként óriási jelentősége van a piacgazdaság szempontjából. Addig nem lesz igazi piac, amíg nem lesznek igazi árak. Minden részrehajló adókedvezmény beépül az árrendszerbe. Megakadályozza azt, hogy tisztán lássuk, mi mennyibe kerül. Mivel pedig az árrendszer minden eleme kölcsönösen összefügg, minden egyes ár költségként belép az árak és a

29. A rászorulóknak adott pénzbeli segíly meghatározott formáját a nyugati szakirodalom „negatív jövedelemadónak” nevezi. A fenti gondolatmenet nyilvánvalóan nem zárkózik el negatív jövedelemadó-juttatásától, hiszen a segílyezésnek ez a formája nem kíván sem jutalmazni, sem büntetni; más szóval nem szolgál „ösztönzési” célokat.

bérek együttesébe. Végül is a differenciált, szétzilált adók eltorzítják az árrendszert. Aki igazán piacgazdaságot akar, annak ki kell tartania az egyöntetű, minél inkább semleges adók mellett.

3. Nincs szükség az adórendszer progresszivitására. Tudom, hogy ez a követelmény fülsértő napjaink Magyarországon, ahol szinte mindenki a progresszív adózás hívének tekinti magát. Mégis elkerülhetetlennek érzem, hogy szembeszálljak az árral.

A jövedelemelosztás mindenekelőtt *etikai* kérdés. Éppen ezért senki sem állíthatja, hogy szigorúan racionális érvek alapján eldönthető, mi a „helyes” jövedelemelosztás. Van, akinek a szemében a jövedelmek, a gazdasági, az anyagi jólét *egyenlőségének* önmagában vett értéke (intrinsic value) van. Úgy gondolja, hogy inkább vállalja akár az alacsonyabb hatékonyságot, kisebb nemzeti jövedelmet is, de legalább azt, amit megtermeltünk, osszuk el egyenlően. (Vagy ha ez nem valósítható meg teljesen, akkor legalábbis minél egyenlőbben.) Ez, mint minden etikai álláspont, metaracionális, tehát nem hozható fel vele szemben racionális érv. Én csupán annyit tudok ezen a helyen leszögezni, hogy a magam részéről nem teszem magamévá ezt az egyenlőség-követelményt. Semmiféle erkölcsi elégtételt nem érzek, ha az átlag fölött lévőköt sikerült lehúzni az átlag szintjére. Felfogásomban teljesen különvállik az a probléma, hogy mit kell tenni a szegények, a hátrányban lévők, a szenvedők, a megnyomorítottak érdekében, attól a problémától, hogy vajon el kell-e venni keresményük és tulajdonuk egy részét azoktól, akik a többiek fölé ugrottak.

Az „egyenlőség” összetett, sok dimenziós erkölcsi érték. Számos olyan alkotóelemet tartalmaz, amelyet teljes szívvel magaménak vallok. A törvény előtti egyenlőség; a származás, a bőr színe, a vallás, a nem szerinti hovatarozás alapján élvezett kiváltságok elvetése; egyenlő jogcím az alapvető emberi jogok gyakorlására; íme, néhány kiemelkedően fontos példa olyan egyenlőségi elvekre, amelyeknek jelentős súlyuk van saját értékrendemben. *Ezeknek* az egyenlőségi értékrendeknek az elfogadása jól összefér az anyagi jövedelem egalizálásának elvetésével.

Ugyanakkor csatlakozom azokhoz, akik érvényesíteni kívánják a *társadalmi igazság* elvét az elosztásban. Ez persze még nyitva hagyja azt a kérdést, hogy miképp definiáljuk a „társadalmi igazság” fogalmát.³⁰ Az

30 Alapjában véve Rawls igazságkritériumát teszem magamévá. A tanulmány szövege némi

általam is elfogadott felfogás szerint csak az az elosztási rendszer működik igazságosan, amelyben az alul lévők helyzete, hosszabb távon tekintve, folyamatosan javul.³¹

Felhívom a figyelmet ennek a megfogalmazásnak az árnyalataira. Mindenekelőtt arra, hogy ez *dinamikus* követelmény. Nem azt firtatja, hogy egy adott pillanatban, adott nemzeti jövedelem mellett milyen a legalul lévők részesedése. Ez tehát nem *redisztributív* követelmény; nem ahhoz méri, keresztmetszeti értelemben, a szegények helyzetét, hogy hozzájuk képest mennyire gazdagok a gazdagok. Ez az *időben*, temporálisan értelmezett követelmény, amely a szegények mai és holnapi helyzetét hasonlítja össze. Olyan rendszert kíván, amelyben ez az időbeni összehasonlítás kedvező eredményt mutat. Ne legyen reménytelen tengődés a szegények helyzete, hanem érezzék: számíthatnak helyzetük módszeres javulására. Ez a követelmény persze nem foglal magában matematikai értelemben vett monoton javulást. Nem ígéri azt, hogy valamennyi szegény helyzete minden héten javul. De azt igenis magában foglalja, hogy belátható időn belül, tehát mondjuk egy-két éves időszakonként minden szegény anyagi körülményeinek érezhetően javulnia kell. Igazságtalan az a társadalom, amely ezt nem biztosítja.

A követelmény teljesen nyitva hagyja azt a kérdést, hogy milyen legyen a társadalom többi, nem szegény tagjainak körében a jövedelem megoszlása. Ennek is sok etikai vonatkozása van, de erre a jelen tanulmány nem tér ki. Itt csupán azt emelem ki, ami a most tárgyalt témával szorosan összefügg. A jövedelemelosztás adjon *minél erősebb ösztönzést* ahhoz, hogy a társadalom *egészének* összes jövedelme növekedjék, mert ez a feltétele annak, hogy a legszegényebbek is *állandóan* nőjön. A legszegényebbek sorsának redisztributív uton való javítása csak véges lehetőségeket kínál. Bárhogy osztunk is el N számú egyén között egy darab kenyert, egy személyre legfeljebb $1/N$ nagyságú kenyér jut, egyenlő elosztás esetén. Az előbb megfogalmazott igazságkövetelmény akkor és csak akkor teljesülhet, ha mind nagyobb és nagyobb az a kenyér, amelyet el akarunk osztani. Ezért a társadalmi igazság követelménye elválaszthatatlan az ösztönzés

egyszerűsítéssel adja ezt elő. A probléma részletei iránt érdeklődő olvasó számára gazdag irodalom áll rendelkezésre. Lásd J. Rawls (1971), R. Nozick (1974), A. Sen (1988), Kis János (1986) írásait.

31 Ez szükséges, de egymagában nem elégséges feltétele a társadalmi igazságnak.

követelményeitől. Jó esetben meggondolatlan, rossz esetben demagóg az a politikus vagy közgazdász, aki ezt az összefüggést figyelmen kívül hagyja. Ez átvezet az adórendszerrel kapcsolatos utolsó általános követelményhez.

4. Az adórendszer *ne* adjon olyan *ellenőztönzést*, amely visszatartana a teljesítmények és a beruházás növelésétől. Ne büntesse progresszív adóval azokat, akik készek szabad idejük egy részét feláldozva túlórázni, különmunkát végezni, vagy ne készítse őket arra, hogy az államnak hazudozva letagadják ezt. Ne sújtsa azokat, akik a pénzüket bankban kamatoztatják ahelyett, hogy a matrac alatt őriznék.

Bármikor kerül is adótörvényre vonatkozó javaslat a parlament elé, azt tanácsolnám a képviselőknek, hogy mindig tegyék fel maguknak a következő kérdést: mi lesz az adó hatása a teljesítményre, a termelésre és a beruházásra? Ha bármelyiket visszatartja, akkor ne fogadják el. Egy ilyen adótörvény káros lenne a magyar gazdaság jövővé fejlődése szempontjából. Kárt okozna szociális szempontból is. (Lásd a 3. pont gondolatmenetét.) Végül tulajdonképpen kárt okoz szűken vett fiskális szempontból is. Ismeretesek pénzügyi kutatások, amelyek elméleti modellekkel és empirikus számításokkal mutatnak ki fontos összefüggéseket az adókulcsok és az állami adóbevétel között. Nem az a pénzügyminisztérium jut a legmagasabb adóbevételhez, amely stagnáló vagy vészes lassúsággal növekvő nemzeti jövedelemre veti ki a legmagasabb adókulcsot. Ennél sokkal nagyobb a bevétele annak a pénzügyminisztériumnak, amely elkerüli a túl magas adókulcs adta ellenőztönzést, utat nyit a nemzeti jövedelem gyors növekedésének, és arra alacsonyabb adókulcsot kivette is több adót képes beszedni.

Miután röviden áttekintettük az adózás legfontosabb elveit, kissé konkrétbben megfogalmazhatjuk, milyen adónemekkel valósítható ez meg. Nem ennek a tanulmánynak a feladata részletesen kidolgozni a konkrét adózási formulákat, csupán azt szeretném világossá tenni: nézetem szerint milyen adónemek szolgáltassák a mai magyar körülmények között a költségvetés bevételi oldalának nagy részét.

a) A legfontosabb a lineáris *fogyasztási adó*, pontosabban annak legkorzerűbb formája, a hozzáadott érték típusú adó.³² Ennek alkalmazásában

32 A javasolt adórendszer elsősorban a jövedelem *elfogyasztását* adóztatja meg; az el nem fogyasztott jövedelem tehát ebben a tekintetben adómentes. Ezáltal közvetve megtakarításra és beruházásra készlet.

lehet leginkább támaszkodni az eddigi adórendszerre. Amiben különböz-
zék a jelenlegitől, az a vaskövetkezően érvényesített egyöntetűség.
Kivétel nélkül minden fogyasztás adózzék azonos adókulccsal.³³

b) Legyen egyetlen lineáris (nem progresszív) *illetményadó*. Minden
munkaadó, aki tevékenységét legálisan folytatja, köteles a munkavállaló
számára bármilyen jogcímen kifizetett bér után illetményadót fizetni.

Nézetem szerint kifejezetten káros a munkával szerzett jövedelem
megadóztatásának bárminemű progresszivitása. Miért bünteti az állam azt
az ápolónőt, tanárt, munkást vagy tisztviselőt, aki hajlandó szabadidejének
feláldozásával túlórázni?

De nem is csak a munkaidő extenzív kiterjesztésére, hanem a munka
minősége szerinti differenciálásra is vonatkozik a bíráló megjegyzésem.
Tegyük fel, hogy az *A* munkakörben végzett munka háromszor annyit ér,
mint a *B* munkakörben végzett munka, mert az előbbi nagyobb szaktudást
igényel, vagy nagyobb felelősséggel jár, vagy fizikailag fárasztóbb. Mi
értelme van annak, hogy ez esetben az *A* munkakör betöltője négyszer
akkora bruttó bért kapjon, hogy azután a progresszív jövedelemadó
levonása nyomán a nettó bérben fejeződjék ki a 3:1 arány? Ez teljesen
felesleges adóztatási procedúra, ami csak megnehezíti a bérezéssel és az
adóztatással foglalkozó tisztviselők munkáját.³⁴

c) Legyen egyetlen lineáris (nem progresszív) *nyereségadó*. Ennek kulcsa
legyen szigorúan egyöntetű. Azonos nyereségadót fizessen minden legálisan
bejegyzett üzem, legyen az állami vagy magán-, belföldi vagy külföldi
tulajdonban.

A *b*) és a *c*) adónemmel kapcsolatban felvetődik a kérdés: ezek megadó-

Annak a gondolatnak a gyökerei, hogy a jövedelemadó hátrányos helyzetbe hozza azt, aki
megtakarít, John Stuart Mill-ig nyúlik vissza. Később Irving Fisher (1942) vetette fel ugyanezt
a gondolatot nagy nyomatékkal. A fogyasztási adó és ezen belül a hozzáadott érték típusú adó
előnyeiről és hátrányairól lásd R. A. Musgrave és P. B. Musgrave (1980) könyvét.

33 Nem zárkóznék el attól, hogy legyenek jól meggondolt, ritka kivételek (például a szeszes
italokra kivetett külön adó), ha a parlament tudván-tudja, hogy itt paternalista beavatkozást
hajt végre, és mégis rászánja magát a rendszabályra.

Mellesleg a magas adó alkoholelles hatása vitatható. Annyi bizonyos, hogy a túladóztatás,
akárcsak az adminisztratív korlátozás, nem szünteti meg az alkoholizmust, hanem a törvényesen
adózó szeszipar megkerüléséhez, illegális termelés kialakulásához vezet.

34 Ez tulajdonképpen világosan le is lepleződött akkor, amikor a személyi jövedelemadó
bevezetése előtt ezt az értelmetlen procedúrát végig kellett játszani *visszafelé* az addigi
jövedelemarányok „bruttósítása” címén.

zatlanul hagyják azokat a jövedelmeket, amelyek a „szabályosan” bejegyzett, megfogható üzemekon kívül képződnek. Ez igazságtalan lehet, hiszen esetleg éppen itt keletkeznek különösen nagy jövedelmek, amelyek ily módon kibújnak a közteherviseles alól.

Elismerem, hogy ez nem mondvacsinált, hanem valóságos dilemma. De azt tanácsolom, hogy pragmatikus szempontból közelítsünk a kérdéshez. A probléma alapos átgondolásakor ne dobjuk bele egyetlen nagy kosárba az összes „láthatatlan” jövedelmet, hanem hajtsuk végre az elemzés kedvéért az alábbi osztályozást.

(i) Állampolgárok pénzbeli vagy természetbeni jövedelemhez jutnak azzal, hogy különböző „maszek munkát” végeznek: az egyik ember a kertjében termett gyümölcsöt adja el, a titkárnő különmunkában gépel, a fordító fordít, a diáklány esti gyermekmegőrzést vállal és így tovább. Mindez társadalmilag hasznos, gyarapítja a nemzeti jövedelmet. Nyugodjunk bele abba, hogy ez a jövedelem megadóztatlan marad. Ezekre a jövedelmekre talán még inkább érvényes az, amit a fentiekben kifejtettem: nem állítható mindenki mögé ellenőr, aki éjjel-nappal figyeli, hol, mikor, mivel keres pénzt. Azzal a gyakorlatias engedménnyel, hogy belenyugszunk e jövedelmek adómentességébe, ösztönzünk az ilyenfajta termelés és szolgáltatás kínálatának növelésére. Ma, amikor a „formális” termelés szinte stagnál, tiszta haszon, ha ezek a tevékeny és áldozatkész emberek több terméket és szolgáltatást adnak a társadalomnak.

Különösen tartózkodni kell az olyan bizarr előírásoktól, amelyek megadóztatják a borraivalót és a hálapénzt. Ez egyfelől arra kényszeríti a borraivalóban és hálapénzben részesülőket, hogy valósággal kiköveteljék azt a fizetséget, ami nem jár nekik. Másfelől, aki sokat kap, úgyszólván tagad le belőle, amennyit akar. Az ilyen adótörvény csak arra jó, hogy megtépázza a jogszabályok tekintélyét.

(ii) Javaslatom nem kívánja mentesíteni az üzemszerűen működő magánvállalkozást a nyereségadó befizetése alól. Mostanáig igen széles volt a magánszektor „szürke” sávja, vagyis az, amelyben nem folytattak ugyan a törvény által szigorúan üldözött tevékenységet, mégsem volt tőkéletesen legális. Tanulmányom egész szelleme azt a kívánalmat sugallja, hogy a magánüzem vonuljon át felemelt fejjel a legális szférába. Ezzel tulajdonképpen egy „csereügyletet” ajánlunk fel a magánvállalkozó számára: valamit kap és cserébe valamit fizetnie kell. Amit kap, az a törvény által nyújtott

védelem, a magánszerződés kikényszerítésének jogi garanciája. Amit fizet érte: ő is ugyanúgy adózik, mint az esetleg könnyebben „megfogható” állami vállalat. Feltételezem, hogy lesznek a magánszektorban olyan egyének vagy csoportok, akik inkább megmaradnak a szürke vagy a fekete sávban. Ezeknek számolniuk kell azzal, hogy többek között adócsalásért is üldözhetőek. Ráadásul azt is tudniuk kell, hogy amennyiben őket becsapják a velük szerződő partnerek, állami vállalatok vagy magánvállalkozások, eladóik vagy vevőik, nem fordulhatnak jogorvoslatért a bírósághoz. Ha valamilyen hivatal bánik el velük rosszul, ezzel kapcsolatban sincs módjuk pert indítani. Ráadásul a „szürke” szféra vevőinek is vállalniuk kell hasonló kockázatot, például nem számíthatnak garanciális jogokra, kötbérre. Minél inkább sikerül majd megteremteni a magántulajdon biztonságát és tekintélyét (lásd az 1.1. alfejezetet), annál inkább érdemes lesz a magánszektorban napvilágra lépnie és ezzel együtt természetesen vállalnia az adózási kötelezettséget. Ez a magánszektor adóztatásának egyedüli reális útja.

Ezen a helyen szeretnék még egyszer visszatérni a progresszív jövedelemadó elleni érvelésre.

A *mai magyar körülmények között* az adó progresszivitása nagyjában-egészében illuzórikus. Valójában a jövedelemadó csak azokra terhelődik, akiknek a jövedelme jól „megfogható”, mert hivatalosan nyilvántartják. Közülük is inkább azokat sújtja, akiknek gazdasági, társadalmi és politikai pozíciója nem elég erős ahhoz, hogy a rájuk kivetett adót áthárítsák. Azok, akiknek a jövedelmét nyilvántartják ugyan, de erős alkupozícióval rendelkeznek, képesek elérni a *de facto* „bruttósítást”, azaz az adóteher áthárítását. A munkaadó kénytelen eleve annyi bruttó bért fizetni, amennyiért – az adó levonása után – a munkavállaló hajlandó elvégezni a munkát. A progresszív adó nem sújtja azt a magánvállalkozót sem, aki képes az adót áremeléssel áthárítani a vevőre. És legkevésbé sújtja azokat, akiket a populisták adópropaganda szerint leginkább meg kellene terhelni: a láthatatlan jövedelmek élvezőit.

Most pedig folytassuk a költségvetés bevételi tételeinek áttekintését.

d) Noha a szó technikai értelmében nem adófajta, de itt említtem meg a *vámot*. Egyöntetű lineáris vámot kell kivetni minden, a határt átlépő behozatalra. Itt most nem térek ki arra, hogy akar-e Magyarország többletvámokkal sújtani meghatározott import ügyleteket attól függően, hogy mi a származási ország, más szóval diszpreferenciális vámot alkal-

mazni származási ország szerint. Most a költségvetés bevételi oldaláról van szó, s ezért csak ebből a nézőpontból, valamint a 2.4 alfejezetben tárgyalásra kerülő árrendszer nézőpontjából fogalmazom meg a követelményt. Ne legyen megkülönböztetés a különböző termékek vámtarifája között. Akár kávéhoz be az importőr, akár számítógépet, akár autót, akár gyerekruhát: ha vámot fizet, akkor a vám tarifája legyen szigorúan egyöntetű.

Fenntartható a turista számára egy ésszerű vámmentes keret, de ezen felül mindent meg kell vámolni. Viszont bármely magánszemély hozhasson be korlátozás nélkül bármilyen árut bármilyen mennyiségben, ha megfizeti érte az egyöntetű vámot. Hogy egy korszerű példát hozzak: bármely magánszemélynek legyen joga a magán devizapiacra beszerzett devizáért annyi számítógépet behozni, ahányat csak akar. Fizesse meg érte az egyöntetű vámot, és utána legyen joga szabad áron annyiért eladni, amennyit a vevő hajlandó megadni. De hangsúlyozom, hogy itt a devizaforrás a legális magán devizapiac és nem az állami bank. Azt megengedhetetlen abszurdumnak érzem, hogy az ilyen tranzakciókhoz az állami bank „állampolgári jogon” bocsássa rendelkezésre a magánárfolyamnál alacsonyabb árfolyamon a devizafedezetet.

A bevételi oldallal kapcsolatos alapelvekhez még néhány általános megjegyzést kell fűznöm.

Nem törekedtem teljességre a bevételek számbavételénél. Nyilván adódik még néhány további bevételi forrás is (például illetékek stb.).³⁵ A műtét megtervezésekor azonban azt kell biztosítani, hogy a fő források (fogyasztási adó, illetményadó, nyereségadó és importvám) együttvéve *teljes biztonsággal* fedezzék az aktuális kiadásokat. Ne remegjen meg a sebészkes azoknak a kezében, akik a műtétet végrehajtják. Ezeket az adókulcsokat úgy kell beállítani, hogy a kiadások fedezete garantálva legyen.

A bevételi oldallal kapcsolatos korábbi vitákban, a sajtóban, a politikai beszédekben és a költségvetés, valamint az adótvörvény parlamenti vitáiban meglehetősen dilettáns megjegyzések hangzottak el. Mintha arról folyna vita, hogy „ki vállalja a terheket”: a költségvetés vagy a lakosság? A mohó fiskális bürokraták diadalt éreznek, ha valamit sikerül a lakosságra hárítani,

35 Az adórendszer számos problémáját hagyja nyitva ez a tanulmány, így többek között a vagyonszármazékos adó kérdését, a szabadfoglalkozásúak adózását és így tovább. Az új adórendszer kidolgozásakor természetesen ezeket a problémákat is meg kell oldani.

a lakosság védelmezői pedig győzelemittasak, ha valamit sikerül a költségvetésre visszanyomni. Eközben elhomályosul az a tény, hogy végül is *mindent* a lakosság fizet meg, kivéve azt, amit további adósság ellenében ideiglenesen a külföldre sikerül hárítani. De ezt az adósságot is végső soron a lakosság fizeti meg, mégpedig mind a jelen, mind a jövő nézőpontjából. Sohasem az a kérdés, hogy *vagy* a költségvetés *vagy* a lakosság. Mindig csak az a kérdés, hogy miképp *oszlanak meg a terhek* a lakosság különböző rétegei között, illetve a mai és a későbbi generációk között. Továbbá kérdés az is, hogy *milyen formában* fizet a lakosság: úgy, hogy az adó az árba bele van burkolva (fogyasztási adó), vagy az a látszat, hogy helyette a munkaadó fizeti (illetményadó), vagy az infláció révén közvetve adóztatják az embereket stb. De így is, úgy is a lakosság fizet. S ha már ez a helyzet, akkor azt ajánlom, hogy ez az adóztatás technikailag minél egyszerűbben és hatékonyabban menjen végbe. Amennyiben javaslataim megvalósulnának, a most felépített új adóbürokrácia zömét ismét le lehetne építeni. Ez önmagában is megtakarítás.

A bevételi oldal után rátérek a *kiadási* oldalra. Mint korábban említettem, a műtét pillanatában adottnak kell venni a kiadásokat. Csupán két olyan tétel van, amelyet éppen ebből az alkalomból kell radikálisan leépíteni.

Az egyik ilyen tétel: meg kell szüntetni egyes fogyasztási cikkek *költségvetési ártámogatását*. Már eddig is folyt ártámogatások részleges leépítése, s elképzelhető, hogy a műtét megkezdéséig sor kerül további részleges intézkedésekre. Bárhol tart is ez az akciósorozat – a műtét az a pillanat, amikor ezt a kínos feladatot végérvényesen és teljes mértékben el kell végezni. Ne legyen ez alól semmilyen szempont alapján semmiféle kivétel.

A problémát már korábban érintettem a redisztribúcióról szólva. Őszinte híve vagyok annak, hogy az állam humánus legyen: a parlamentnek nemcsak joga, de kötelessége az ország erejéhez mérten szociálpolitikai kiadásokat megszavazni. (Amint ezt már ígértem, erre még visszatérünk.) De ne tegye ezt ártámogatások formájában, mert a megtámogatott ár egyaránt segít rászorultat és rá nem szorultat. Helyeslem azt is, hogy az állam, más intézmények és magánszemélyek mellett, mecénása legyen a kultúrának. De megint csak azt mondhatom, hogy ezt ne tegye megtámogatott árak formájában. Ha telik az erőnkől, adjunk például könyvvásár-

lási utalványt a diákoknak, de a könyvnek legyen normális, a költségeket és a profitot fedező ára. Nem kell megtámogatott könyvzárral megsegélyezni azt is, aki képes megfizetni a könyv piaci árát.

Ami a legfontosabb: Magyarország mai gazdasági színvonalán semmi sem indokolja az élelmiszerek dotációját. Magyarország gazdasági fejlettsége bőven elégséges ahhoz, hogy minden polgára kielégíthesse biológiai szükségleteit. Miért kellene mesterségesen alacsonyan tartott élelmiszerrakkal külön juttatást adni azoknak, akik képesek lennének az élelmiszer reális árát is megfizetni? Mi szükség van arra, hogy az osztrák turisták valósággal kinevessenek bennünket, amikor saját árszínvonalukhoz képest potom áron vehetnek nálunk húst? Tudom, hogy a lakosságnak van olyan kétségbeejtő helyzetben lévő csoportja, kisnyugdíjasok, többszörösen hátrányos helyzetben lévők, akik még a mai élelmiszerrárak mellett is az éhezés határán élnek. Őket azonban pénzbeli vagy természetbeni segítséggel, vendéglátóipari utalvánnyal, közvetlenül kell támogatni, nem pedig az árrendszer abszurd eltorzításával.

A másik tétel: világosan definiált kivételektől eltekintve meg kell szüntetni mindennemű *termelési támogatást*. Ez az az alkalom, amikor véget kell vetni a veszteséges állami vállalatok és nagy szövetkezetek körül immár két évtizede folyó huzavonának. Kétféle kivétel engedhető meg.

a) Átmeneti segítség, a műtét által okozott megrázkódtatás első nehézségeinek áthidalására. Erről rövidesen részletesebben szólok; itt most csak a teljesség kedvéért említem meg.

b) A „fiatal” termék vagy ágazat (infant industry) átmeneti támogatása. A szakirodalomban jól ismert érvek szólnak amellett, hogy a nemzeti termelés védelmében oltalmazni kell egy-egy kezdő próbálkozást. Meg kell várni, míg a hazai úttörők gyakorlatot szereznek és felfutnak a gazdaságos üzemméretre. Az ilyen támogatás azonban csak meghatározott határidőig folyósítható; ha a fiatal termelőnek nem sikerült megerősödni, a támogatást el kell vonni. Nincs szükség életképtelen szervezetek mesterséges életbentartására.

Összefoglalva: a műtét keretében helyreáll a költségvetés egyensúlya. Ez az infláció leállításának egyik alapvető pontja. Amikor a 2.1 alfejezetben szándékosan sarkított fogalmazásban azt állítottam, hogy az inflációt a mindenkori kormány csinálja, elsősorban (bár nem kizárólag) az inflációt gerjesztő folyamatok fiskális oldalára céloztam. A mindenkori kormányzat,

illetve annak bevételeit és kiadásait előíró-jóváhagyó parlament kezében vannak az eszközök ahhoz, hogy a költségvetést végre egyensúlyba hozzák.³⁶

A műtét után folytatni, sőt növelni kell az erőfeszítéseket a költségvetési kiadások csökkentésére. Amilyen mértékben ez megvalósul, olyan mértékben csökkenteni lehet majd az adókulcsokat, ami növelheti a kormány népszerűségét. De a műtét pillanatában még nem szabad „előleget” venni erre a jövőre, akkor még bizonytalan méretű kiadáscsökkentésre.

2.3 A makrokereslet kézbe tartása

A teljesség igénye nélkül csupán néhány gondolatot akarok kiemelni. Főleg olyan veszélyekre szeretnék rámutatni, amelyek a stabilizáció sikerét fenyegetik.

A magánszektor kezében a műtét pillanatában annyi a pénz, amennyi; innen nem fenyeget a vásárlóerő elszaladása. Már korábban hangsúlyoztam, hogy meg kell szabni a magánszektor rendelkezésére álló állami hitelkontingenst. Egyfelől biztosítani kell, hogy ezt valóban megkaphassa, ha igényli, azaz ne szívhassa el előle az állami szektor. Másfelől, ezt ne is léphesse túl a műtét kritikus első időszakában. Ha azután jól nekilődül a magánszektor fejlődése, akkor hitelkeresletének növekedésével arányosan nőhet a hitelkínálat is. Emellett biztatni kell a magánszektorra, hogy egységei egymás között alakítsanak ki minél kiterjedtebb hitelkapcsolatokat; meg kell teremteni ennek jogi infrastruktúráját.

Az előző alfejezetben részletesen szóltunk az állami költségvetésről. Tétélezzük fel, hogy az ott leírt elveket betartják, tehát az állami költségvetés által támasztott kereslet szigorúan be van korlátozva.

Az igazi veszély az állami vállalati szektor (és a vele egyívású, kváziállami nagyszövetkezeti szektor) keresletének elszaladása. Gondoljunk csak mindarra a problémára, amiről az 1.2 alfejezetben szó esett. Ott azt javasoltam, hogy törvényes előírásokkal kell kordába szorítani az állami vállalati szektor költését. Ezt most megismétlem. Mégpedig azzal a nyomatékos kiegészítéssel: éppen a stabilizációs műtét jelenti ennek a korlátozásnak a tűzpróbáját.

³⁶ Persze ehhez az is kell, hogy a parlament végre igazán belelásson a költségvetésbe: ne kendőzzék el előtte a deficit valóságos helyzetét pénzügyi trükkökkel; áttekintése legyen a fegyveres erők kiadásairól és így tovább.

Tárgyilagosan előre kell látni e korlátozás várható kísérőjelenségeit. Itt csupán kettőt emelek ki.³⁷

I. A klasszikus, tertutasításos szocialista gazdaságban a hitelnyújtás az állami bankrendszer monopóliuma volt. Szigorúan tilos volt a „kereskedelmi hitel”, azaz az *állami vállalatok kölcsönös hitelnyújtása* egymásnak. A „piaci szocializmus” típusú reformok, az állami vállalatok részleges liberalizálása nyomán mindegyik szocialista reformországban hirtelen nem csak megjelent, hanem ugrásszerűen elterjedt a vállalatközi hitel. Ez részben a hitelező és az adós önkéntes megállapodásán alapul, részben pedig kényszerhitel. A vevő vállalat egyszerűen megtagadja a fizetést az eladó vállalatnak, és ezzel arra kényszeríti, hogy a szállítmányt meghitelezze. Ha ily módon a kényszerhitelező vállalat is fizetéképtelenné válik, akkor az is megtagadja a fizetést a neki szállító vállalatnak. Végül is valóságos likviditási válság keletkezik: minden hitelező sorban áll adósa előtt arra várva, hogy azok méltóztassanak fizetni. A bankrendszer, látván a helyzet tarthatatlanságát, meg-megszánja a leginkább bajban lévőket; leszámítolja az adóslevelek és váltók egy részét. A mai magyar álhitelrendszer, álbankrendszer, áltőkepiac talmi voltának ez az egyik torz megnyilvánulása. Minden úgy fest, mintha itt igazi pénzügyi műveleteket végeznének. Valójában mindez abban a tudatban folyik, hogy a vállalatok termelését úgysem lehet leállítani, mert akkor a munkások tiltakoznak, a termelés kiesése súlyos hiányhoz, vagy nemzetközi szerződések megszegéséhez vezet és így tovább. Az úgynevezett „monetáris restriktió”, ahogy ez jelenleg folyik, valamelyest fékezi ugyan az infláció ütemét, de jelenlegi formájában legalább annyi kárt okoz, mint amennyi hasznot. Különösen kártékony az a hatás, amellyel a gazdasági élet vezetőinek körében lejáratja a hitelkínálat kemény kézbe tartásának nélkülözhetetlen elvét.

A vállalatközi hitel, a kereskedelmi hitel természetes velejárója a pénzgazdálkodásnak, a vállalatok között végbemenő adásvételi kapcsolatoknak. Ez maga is „pénzt teremt”, és ezért reálisan bele kell kalkulálni a pénzügyi egyensúlyt biztosító mérlegek pénzkínálati oldalának tételei közé. A stabilizáció számszerű megtervezésekor számítani kell a létezésével, és véget kell vetni annak, hogy a „sorbanállás” és a likviditási válság torz formáiban mutatkozzék meg.

37 Az egyik legfontosabb kísérőjelenséggel, a munkanélküliség esetleges megnövekedésével a 3.2 alfejezet részletesen foglalkozik majd.

A fizetéképtelen állami vállalatok „sorbanállása” tönkretehet olyan magánvállalkozásokat is, amelyek történetesen az állami vállalat számára szállítottak, és akik nem kapják meg szállítmányuk ellenértékét. Az állami szektor hajlamos arra, hogy a „sorbanálló” kényszerhitelezők közül éppen a magánvállalkozást sorolja az utolsó helyre. Sokkal inkább reménykedhet a tartozás kiegyenlítésében, esetleg az állami bankszektor közbelépésével, a befolyásos állami vállalat, mint a magára hagyott magánvállalat. Ez is egyike azoknak a jelenségeknek, amelyekkel kapcsolatban az 1.1 alfejezetben írottak szellemében védelemre szorul a magánszektor. A 2. követelmény értelmében garantálni kell az állami vállalat és a magánvállalat közötti szerződés kikényszerítését. Ha az állami vállalat akár eladóként, akár vevőként szerződést kötött a magánvállalattal, akkor köteles ezt a szerződését hiánytalanul betartani, mint ahogy ez persze fordított irányban is igaz.³⁸

2. A stabilizációs műtét legnehezebb, politikailag legkényesebb problémája a *bérekérdés*. Biztosítani kell, hogy az állami vállalati szektor által kifizetett összes bér ne legyen több annál, mint amennyit a stabilizációs program megenged. Vissza kell térni arra, hogy ebben a tekintetben adminisztratív úton felső korlátokat kapjanak az állami vállalatok. Átgondolva a múlt tapasztalatait, kiválaszthatóak azok a formák, amelyek aránylag a leghatékonyabbak. Nem is kívánnék ebben a tanulmányban állást foglalni abban, hogy konkrétan mi ez a forma. Lehet, hogy a vállalat összes abszolút beralapja, vagy valamilyen relatív beralap a termelés arányában, vagy más formula. Tisztában vagyok azzal, hogy ez csökkenti a vállalati vezető önállóságát, nehezíti a termelési tényezők optimális kombinációjának kialakítását. Ennek ellenére elkerülhetetlennek tartom ezt. Ha ezt nem tesszük, minden újra előről kezdődik: az állami vállalati vezetők elkezdik nyakra-főre emelni a béreket. Eljutunk oda, ahol az

38 A látszólagos szimmetria ellenére a helyzet valójában kiáltóan aszimmetrikus. Ha a magánvállalat szegi meg az állami vállalattal kötött szerződését és per esetén a bíróság egymillió forint büntetést szab ki, a magánvállalkozó ezt a saját zsebéből fizeti. Ha viszont a magánvállalattal kötött szerződést az állami vállalat szegi meg és a bíróság ugyanazt az egymillió forint büntetést szabja ki, azt az állami vállalat menedzsere nem a saját zsebéből, hanem az állam pénzéből fizeti ki. Ezért nincs is különösebben megijedve az ilyesfajta bírósági eljárástól. Ez a két szektor közötti üzleti kapcsolatok egyik legsúlyosabb problémája.

Végleges, teljesen megnyugtató megoldás nem létezik. Valamelyest azonban erősítené a szerződések tekintélyét, ha a büntetés meghatározott hányadát az állami vállalat igazgatójának, valamint a szóban forgó ügyben közvetlen felelős vezetőinek saját zsebéből kellene kifizetniük.

elmúlt években Kína volt, ahol ma Jugoszlávia van, és végül oda, ahová Lengyelországot eljuttatták. Nem igaz az, hogy ezt indirekt módszerekkel kézben lehet tartani. Önámítás arra számítani, hogy majd az állami vállalati igazgató, bürokratikus állami tulajdon mellett önként szigorúan kézben tartja a béreket.

Később, a harmadik fejezetben visszatérek az elmondottak politikai konzekvenciájára és ezzel kapcsolatban a szakszervezetek szerepére. Ezen a helyen csak közgazdasági szempontból szeretnék érvelni. Tudom, hogy a bérek elszaladásának adminisztratív akadályozása sok hátránnyal jár hatékonysági szempontból. Ezen azonban kizárólag úgy lehet változtatni, hogy az állami tulajdon helyébe magántulajdon lép. Csak magántulajdon esetén van a bért emelni akaró munkavállalóval szemben természetes „ellenfél”: az a tulajdonos, aki a saját zsebéből fizeti a bért. Ezt a valóságos természetes konfliktust nem lehet „áltulajdonosi reformokkal” szimulálni. Amíg domináns az állami tulajdon, addig csak bürokratikus módon lehet szembeszállni az alulról jövő béremelési nyomásnak.

Érett kapitalista gazdaságban nem irreális arra számítani, hogy egy restriktív monetáris politika esetleg a bérek befagyasztására vagy akár csökkentésére is kényszerítheti a vállalati szférát. A vállalat nem jut elég pénzhez, és ezért nem hajlandó több bért fizetni a munkásainak. Még ott sem biztos, hogy ez a mechanizmus így dolgozik, de van rá esély. A mai magyar háromnegyed-szocialista, negyed-kapitalista gazdaságban merő önáltatás ebben bízni. Számos példát lehet felhozni arra, hogy a legnagyobb pénzügyi gondban levő állami vállalatok is vígan emelgették saját dolgozóik béréit. Abból indultak ki, hogy ha másra nem is, de erre biztosan lehet valahogy pénzt szerezni. Legfeljebb nem fizetnek a saját szállítóiknak. Ezért nélkülözhetetlen, hogy a mai Magyarországon az állami szektor béreire közvetlenül is szabjanak bürokratikus felső korlátokat.³⁹ Immár

39 Azt remélem, hogy a fenti gondolatmenet közvetlenül, logikai úton belátható; nem szeretnék tekintélyekre hivatkozni. Inkább csak az érdekesség kedvéért írom le a következőket.

1986-ban a kínai kormány hét külföldi szakértőt hívott meg egy eszmecsere: tanácsokat kívánt kapni a reformra vonatkozóan. Az egyik megbeszélésen az infláció veszélyéről volt szó. Hárman szólaltunk fel a meghívottak közül: Eminger, a nyugatnémet Bundesbank volt elnöke, J. Tobin, Nobel-díjas amerikai közgazdász, aki a Kennedy-kormány egyik gazdasági tanácsadója volt, és én, mégpedig ebben a sorrendben. Mindkét nyugati közgazdász, aki egész életében kapitalista viszonyok között működött, és aki közelről ismeri az ottani gazdasági életet, annak elméletét és gyakorlatát, habozás nélkül, nyomatékosan azt tanácsolta: a kommunista Kínában adminisztratív úton korlátozni kell a béreket. Én magam, aki összehasonlító rendszerelméletre és a szocialista gazdaság tanulmányozására specializálódtam, ugyanezt ajánlottam.

évtizedek óta, amióta csak az állami tulajdon piaci reformjának gondolata felmerült, folyik a mellébeszélés ebben a kérdésben.⁴⁰ Ideje szembenézni a keserves ténnyel.

Még egyszer hangsúlyozom, hogy a bérfegyelem megtartása a stabilizációs műtét Achilles-sarka. Ha ez nem sikerül, az egész műtét kudarcot vall.

2.4 Ésszerű árak kialakulása

Kezdjük a kívánatos végeredménnyel. A műtét akkor eredményes, ha Magyarországon a mai önkényes, közgazdasági szempontból irracionális árrendszer helyébe végre közgazdaságilag értelmezhető piaci árrendszer lép. Ennek számos feltétele van. Egy részük aránylag könnyen teljesíthető és nyilvánvaló. Másik részük csak nehezen teljesülhet, és elkerülhetetlenül ellentmondásokat rejt magában.

Szóljunk először a feladat nyilvánvaló részéről. A *magánszektoron* belül valamennyi tranzakció ára alakulhasson teljesen szabadon, állami beavatkozástól mentesen. Ez még nem garantálja, hogy ez a „magánárrendszer” a népgazdaság egésze szempontjából is racionális, hiszen a magánszektor számos egysége eladóként vagy vevőként kapcsolatban áll az állami szektorral, és ezért annak árai begyűrűznek a magánszektor költségeibe és áraiba. Mégis, számos terméket és szolgáltatást illetően aránylag számottevő a magánszektoron belüli input-output áramlás. Sok az olyan ár, amelyben ezek a magánárak alkotják majd azt az „etalont”, amelyhez az állami ár hozzámérhető.

Sokkal nehezebb dió az *állami szektor* árainak rendezése. Két végtől kell tartózkodni. Az egyik: amint arról már fentebb szó volt, nem szabad, de nem is lehet apró részletekig előre kiszámítani árhivatali irodákban a műtétrel együtt érvénybe lépő valamennyi árat. A másik véglét: nem bízhatjuk az árak rendeződését kizárólag a piacra, hiszen a tanulmány első fejezetében éppen azt bizonygattam, hogy az állami vállalat nem igazán piacorientált szervezet. Tudomásul kell tehát venni, hogy itt valamiféle félig piaci, félig bürokratikus árrendszer fog kialakulni. Legyünk szeré-

A kínai kormány nem fogadta meg a tanácsot. A bérek elszaladása, valamint a szinte kielégíthetetlen beruházási éhség által gerjesztett infláció erőteljesen kibontakozott.

40 Tisztelet a kivételeknek. Lásd például Gábor R. István (1988), valamint Gábor R. István és Kővári György (1987) írásait.

nyek. Már az is nagy dolog lenne, ha az állami árak sokkal kevésbé lennének abszurdak, mint az eddigiek; inkább hasonlítanának egy józan piaci árhoz.

Arra van tehát szükség, hogy a stabilizációs műtét indulásához előre kiszámítsanak néhány alapvető árparamétert: devizaárfolyamokat, kamatlábakat, földbérleti díjakat. Ezek megszabásához fontos támpontot ad annak megfigyelése, hogyan szabta meg ezeket a paramétereket egymás közötti tranzakcióiban a valóban piaci alapon működő magánszektor.

A külkereskedelmi forgalom tárgyát képező termékekkel kapcsolatban a kiindulópont a régóta ismert elv: a hazai ár hozzáigazítása a kapitalista országok áraihoz. Elsősorban egy-egy termék tőkés külkereskedelmi partnereinek árait vegyük számításba. A gondolatot szándékosan túlszimplifikálva azt mondanám: magánárfolyamon történő átszámítás után ne különbözzék egymástól drámaian a Mariahilferstrasse és a Rákóczi úti áruház, a burgenlandi és a dunántúli hentesüzlet, a müncheni és a budapesti autópiac relatív árrendszere, azaz a különböző termékek árárányai. Ez leállítja a felesleges bevásárlóturizmus zömét, és leszűkíti, adminisztratív tilalom nélkül, azokra a tranzakciókra, amelyekben valamelyik oldalon komparatív előnyök érvényesülnek.

Ennek az elgondolásnak az érvényesítése feltételezi mindazt, amiről a jelen fejezet korábbi pontjaiban szó volt: a fogyasztási adókulcsok és a vámtarifák szigorú egyöntetűségét, a fogyasztói és a termelői támogatások megszüntetését.

Úgy tűnik, elkerülhetetlen lesz, hogy ezeknek az elveknek az érvényesítésére az állami szektor termékeinek egy részére, legalább kezdetben, kötelező árat írjanak elő. A monopoltermékeknel a reguláció tartós lesz. (A monopoltermékek árát egyébként tőkés országokban is regulálják.) A többi terméknél csak átmeneti az állami árszabályozás, és kezdetből fogva rugalmasan kezelendő. Feltételezésem szerint egy év elég hosszú időszak az átmenethez; utána már ne csak a magánszektor teljes kibocsátása, hanem az állami szektor kibocsátásának túlnyomó része is kerüljön szabad áron forgalomba. Azért ajánlanám az állami szektorra vonatkozóan az induláskor a kibocsátás egy részénél adminisztratív árak előírását, mert ez csökkentheti a kezdeti megrázkódtatást.

Annak idején az 1946-ban végrehajtott stabilizációkor az 1938-as pengő árak alapján alakították ki a forintban megszabott induló relatív árrendszert. Valami hasonló egyszerű eljárásra lenne szükség most is. Ez alkalom-

mal azonban nem múltbeli árakat kellene bázisként elfogadni, hanem a jelenkori kapitalizmus árait. Kiindulhatunk például a mai osztrák és nyugatnémet árakból. Nem mintha azt hinném, hogy tiszta közgazdasági elméleti szempontból ezek mintaszerűen optimális árak. Erről szó sincs; ezeket az árakat is számos tényező torzítja. Emellett nyilvánvaló, hogy a magyar kereslet és kínálat, valamint a magyar költségek eltérnek ezektől. Mégis, ezek *valóságos* árak. A piacgazdaságok közül ezekkel az országokkal a legélénkebb a kapcsolat; ezekkel tesz leginkább összehasonlítást a magyar üzletember és turista. Akár a kezdetben államilag előírt árról van szó, akár az állami vállalat által szabadon meghatározott árról, azt tanácsolnám, hogy induljanak ki a következő pofonegyszerű kalkulációból: mennyiért tudnánk a szóban forgó árut Ausztriában vagy Nyugat-Németországban megvenni vagy eladni. Ezt az árat be kell szorozni a műtét pillanatában érvényes magánárfolyammal. Ez lehet az a hazai ár, amellyel az állami eladó a műtét kezdetén piacra lép.

További fontos támpontot adnak a műtét induló árainak kialakításához a magángazdaság árárainyai. Ezt már említettük a magán-devizaárfolyammal kapcsolatban. A gondolat azonban sokkal általánosabb. Már a műtét előtt valóságos piaci árak alakultak ki például az élelmiszerek magánpiacán, a magánlakások házbéreinél és az ingatlanpiacon, a szolgáltatási szféra jelentős részében és így tovább. Éppen mert ezek valóságos piaci és nem mesterségesen kiagyalt irodai árak, célszerű lehet ezekből kiindulni, amikor az állami vállalat a műtét során kínálatával megjelenik a piacon.

A többit azután rá kell bízni a kereslet és a kínálat játékára. Hamar fel kell szabadítani (a tartósan regulált monopoltermékek kivételével) minden árat. Eltart egy ideig, míg a kereslet és a kínálat „bejátssza” magát az egyensúlyba, és ezzel együtt kialakul a piactisztító egyensúlyi ár. Gondoljunk csak el, hogy eközben külkereskedelmi tevékenység is folyik, mégpedig számottevő mértékben magánkülkereskedelem. Megjelenik a piacon olyan importőr, legyen az magyar állami vállalat, magyar magánvállalat, külföldi tőkés vállalat vagy vegyes vállalat, amely versenybe lép a hazai termelővel. Ha az induló eladási ár nagy jövedelmezőséget biztosított, akkor ez importot vonz, és előbb-utóbb lejjebb nyomja az árat. Fordított esetben ellentétes folyamatok mennek végbe.

Senki sem tudná megmondani, hogy ez mennyi idő alatt zajlik le. Ne legyen illúziónk; nem számíthatunk arra, hogy a műtét megkezdése után

egy évvel már egy olyan rendezett és konszolidált piac lesz Magyarországon, mint Frankfurtban vagy Zürichben. Ne ijedjünk meg a piac „anarchiájától”! Ehhez hozzátartozik, hogy az árak ingadoznak; hogy hol itt, hol ott szédületesen nagy nyereségek vagy veszteségek keletkeznek. A veszteségekhez már hozzászokott a magyar közhangulat. Ehhez hozzátenném: ki-ki gyűrje le a benne felgyűlő irigységet akkor is, ha óriási nyereségek keletkeznek. Ez az alkalmazkodás motorja! A gyors meggazdagodás reménye, még ha végül is keveseknek is fog kijutni, ezeket és százezeket mozgathat abban az irányban, hogy maga is próbálkozzék; valóban kockáztasson, valóban vállalkozzék.

A magyar gazdasági struktúra most tele van aránytalanságokkal, diszharmonióval. Igazi szabad vállalkozás esetén (lásd 1.1 alfejezet) ez nem taszító, hanem vonzó hatású a vállalkozó számára. Minél nagyobb az aránytalanság kereslet és kínálat között, annál inkább lehet keresni minden olyan akcióval, amely a kereslet és a kínálat egyensúlyát helyreállítja. A már igazán harmonikusan strukturált országban jóformán csak technikai újításokkal, jelentős új termékekkel lehet extra jövedelmekhez jutni. A mi felfordult világunk azonban valóságos aranybánya annak, aki keresni akar. De ehhez végre változtatni kell az ezzel kapcsolatos szemléleten, a közvélemény erkölcsi felfogásán, amelyről már szó volt az 1.1 alfejezetben. Milyen sok kárt okozott ebben a tekintetben az évtizedeken át szuggerált közgazdasági elmélet! Azok a gondolatok, amelyek csak a munkával kiérdemelt jövedelmet tekintik erkölcsösnek és ugyanakkor elítélik a „nyerészkedést”, a „spekulációt”.⁴¹ Vagy az az értékelés, amely szerint

41 Ezen a helyen szeretnék néhány megjegyzést fűzni azokhoz az akciókhoz, amelyek a közvetítő kereskedelem kiiktatásával kívánják közvetlen kapcsolatba hozni a mezőgazdasági termelőt és a városi fogyasztót. Ez az ósrégi forma minden városi élelmiszerpiac csirája. A mai Magyarországon, ahol fejletlen a mezőgazdasági termelés és a városi fogyasztó között közvetítő kereskedelem, átmenetileg még hasznos szerepet is tölthet be ez a forma. Mind a termelő, mind a vevő úgy érezheti, hogy jobban járt. Ez azonban csupán időleges eszköz lehet. A tartós megoldást az hozza, hogy modern, kulturált közvetítő kereskedelem épül ki a termelők és a fogyasztók összekapcsolására. Versenyezzenek egymással a különböző felvásárló és értékesítési szervezetek. Vegye át minél nagyobb mértékben ezt a funkciót a magánkereskedelem. Itt is igazi modern piacra van szükség, amelyben a verseny, a vállalkozók szabad belépése szorítja le a közvetítő tevékenység költségét és hasznát.

Meggyőződésem, hogy ezt a gondolatmenetet osztja a legtöbb közgazdász. Ebben a szférában is indokolatlan a romantikus piacellenesség, az „üzleties szellemű közvetítő kereskedelem” elleni hangulatkeltés. Ez csak elriasztaná a vállalkozókat attól, hogy minél többen, egymással versenyezve bekapcsolódnak az élelmiszer-kereskedelembé.

tisztességtelen az, aki „kihasználja a hiányhelyzet okozta erőfölényt”. Mintha nem az lenne bármely piaci eladó egyedüli értelmes reakciója a hiányra, hogy emeli az eladási árat. Az ár nem erkölcsi, hanem közgazdasági kategória. A hiány nem attól fog megszűnni, hogy szépen megkérjük az eladókat: legyenek önmegtartóztatóak és ne emeljék az árakat. Nem prédikációval (vagy rendőri intézkedéssel) kell elérni, hogy az eladó mondjon le az erőfölényének *kihasználásáról*, hanem magát az erőfölényt kell megszüntetni. (Ezt a problémát, és általában a hiánygazdaság felszámolását még részletesebben tárgyalja majd a tanulmány egy későbbi alfejezete.)

Az árakról szólván még egy pillanatra térjünk vissza az állami vállalatok ügyére. Az előző alfejezet megfogalmazta azt a követelményt, hogy meg kell szüntetni a veszteséges állami vállalatok támogatását. Most kanyarodjunk vissza ehhez a gondolathoz még egyszer, a várható új árrendszer fényében. Valljuk meg, hogy tulajdonképpen fogalmunk sincs arról: melyik vállalat vesztesége *igazi* és melyik csupán álveszteség. Aránylag egyszerű a számítás a bányászatban. Nemigen fér kétség ahhoz, hogy a magyar uránbányászat súlyosan veszteséges, hiszen itt aránylag kevés tényezőt kell figyelembe venni a költségoldalán, és egyszerű meghatározni világpiaci áron a kibocsátás értékét. A helyes kalkuláció azonban szinte megoldhatatlan, ha feldolgozóipari termékekről van szó, hiszen azok költségeibe már nagymértékben beleyűrízik azoknak a termékeknek az ára, amelyeknek költségés áralakulásában szerepet játszott a támogatások és adó kivételezések áttekinthetetlen szövevénye. Nem lepődnek meg azon, ha jó néhány állami vállalatról, amelyet ma veszteségesnek tartanak, az derülne ki a mütét nyomán, hogy valójában nem is az. És megfordítva, ha más állami vállalatokról, amelyeket ma nyereségesnek minősítenek, kiderülne, hogy reális költségeken elszámolva, reális adóterhekkel sújtva nem jövedelmezők.

2.5 *Miért egyszerre?*

Valamennyi intézkedés, amelyet az előző alfejezetek leírtak, külön-külön jól ismert. Jó néhány közülük már eddig is részlegesen megvalósult vagy megvalósítását amúgy is tervezik. Folyton ígéretnek hangzanak el az infláció lassítására. Újra és újra lépéseket tesznek a költségvetési kiadások csökken-

tésére és a bevételek növelésére. Teljes gőzzel folyik az úgynevezett monetáris restriktió. Az árak egy része most is fel van szabadítva.

A probléma az, hogy mindezeket a változtatásokat következetlenül, vontatottan hajtják végre. Az egyik intézkedési irányzat mindenkori felemás állapota akadályozza a másik intézkedési irányzat hatását. Tízféle féleredmény összege nem öt egész eredmény, hanem öt egész kudarc. A felsorolt intézkedések mindegyike egymást feltételezi. Csak akkor állítható le az infláció, ha egyensúlyba kerül a költségvetés. Csak akkor hozható egyensúlyba a költségvetés, ha radikálisan új alapokra helyezik az adórendszert. Csak akkor szűnhet meg a veszteséges vállalatok támogatása, ha új adórendszert vezetünk be, és igazi piaci egyensúlyi árak alapján megállapítható: hol az igazi veszteség, és hol az igazi nyereség. De igazi piaci árak nem alakulhatnak ki gyorsuló infláció közepette. Nem folytatom e problémák körkörös, egymásra utalt jellegének magyarázatát, bár még tucatnyi további összefüggést lehetne említeni. Mindez megadja annak *közgazdasági* magyarázatát, hogy miért van szükség egy csapásra végrehajtandó műtetre. Ehhez még két további érvet fűznék hozzá.

Az egyik *gazdaságpszichológiai* indoklás. Ahhoz, hogy egy infláció leálljon, radikálisan meg kell változtatni az inflációs anticipációt. Erről már volt szó. Minél inkább számít minden munkaadó és minden munkavállaló, minden üzletember és minden pénztulajdonos arra, hogy 20 százalékkal nőni fog az infláció, annál inkább ehhez igazítja a piacon kért, illetve felajánlott árakat és béreket. Egy stabilizációs műtét, ha kellő bizalmat és tekintélyt árasztó kormányzat tesz rá ígéretet, elvághatja az inflációs anticipáció önmegevalósító bűvös körét.

A másik érv elsősorban *humanitárius* jellegű. A magyar lakosság sokat szenved a jelenlegi gazdasági bajoktól. A politikai szervezeteknek, pártoknak és minden kormányzati intézménynek az a legfőbb kötelessége, hogy minél inkább enyhítsék ezt a szenvedést. A gazdaság rendbehozása nem oldható meg súlyos áldozatok nélkül. De ha már áldozni kell, senkinek sem könnyíti meg az életét, ha az áldozathozatali időszak vég nélkül elnyúlik. Ha már egy élő ember lábát le kell vágni, akkor humánusabb egyetlen amputációt végezni, kellő érzéstelenítéssel, mint hosszú időre elnyújtva hetenként, havonként egy-egy vékony szeletet levágni a lábból. Széchenyi a Hitelben a foghúzás metaforáját használja: „A’ foghúzó vagy operator – műveglő – akkor kegyetlen, ha esztelen lágyszívűség miatt

lassan és halkán huzdogál, 's csak kis vágásokkal végzi hosszas ideig munkáját.”⁴²

Az emberek joggal háborodnak fel azon, hogy jóformán hetenként rövidítik meg őket hol ezzel, hol azzal. Eljutottunk oda, hogy a húskészítmények áremelésének hírére sztrájkra lehet buzdítani a munkásokat, holott ilyesfajta tiltakozó kísérőjelenségek nélkül, szinte észrevétlenül, ennek sokszorosával károsodik meg folyamatosan milliányi háztartás. Meggyőződésem, hogy egyetlen radikális, erős traumát okozó sokkot inkább képesek lennének elviselni az emberek, ha valóban meg lennének győződve arról, hogy utána javulni kezd a helyzet, mint ezt a mai kilátástalan nyűglődést, a helyzet lassú, de állandó romlását, a társadalom gazdasági görcsökben való vonaglását.

2.6 *Humanitárius és gazdasági tartalék*

A műtetre megfelelő tartalékokkal kell felkészülni. Négyféle tartalékot tekintenek szükségesnek.

1. A legfontosabb egy „*humanitárius*” tartalék. Olyan pénzkeret, amelyből kellő társadalmi ellenőrzés mellett vissza nem fizetendő egyszeri segély adható a bajba jutottaknak. Előbb-utóbb mindenkinek alkalmazkodnia kell a műtét utáni új piaci helyzethez. Annak, aki tartósan képtelen alkalmazkodni, kellő szociálpolitikával kell segíteni; erről majd a következő fejezetben lesz szó. Itt most tehát nem a minden emberséges társadalomban szükséges *állandó* biztonsági hálóról szólok, hanem a műtét egy-két évében alkalmazott *rendkívüli* gyorssegélyekről. Ez indokolt lehet olyanok számára is, akik később képesek lesznek megállni a saját lábukon. Hangsúlyozni is kell, hogy ez átmeneti segély. A társadalom elvárja, hogy minden tagja, aki képes önerejéből talpon maradni, azt előbb-utóbb megtegye. Nincs szükség paternalista gyámkodásra azoknál, akik képesek megteremteni saját normális életfeltételeiket.

2. Szükség van *árutartalékokra*, illetve tartalékkapacitásokra az alapvető létfenntartási cikkekben, energiában, üzemanyagban stb. Lehet, hogy a műtét által indukált első alkalmazkodás görcsösen megy végbe; a súlyos zavarok megelőzhetőek kellő állami tartalékokkal.

3. Az ország rendelkezzeik olyan *konvertibilis devizataralékkal*, amellyel átmeneti zavarok esetén soron kívüli importért fizethet.

42 Széchenyi István (1979), 214. o. Az idézetre Szabó Katalin hívta fel a figyelmemet.

4. Az állami és a magánszektorok szánt normál hitelkereteken felül legyenek *tartalék hitelkontingensek*. Ezekből *áthidaló* kölcsön nyújtható olyan állami vagy magánvállalatok számára, amelyek az operáció közben hirtelen likviditási zavarba kerülnek. Ezek ne puha „szanalási”, hanem kemény hitelek legyenek. Ha a vállalat ennek a kölcsönnek a segítségével túléli a stabilizációs műtét viharát, akkor érdemes volt ezt a lehetőséget megadni. Ha nem éli túl, akkor ez a hitel kárbaveszett, de prolongálni, újabb kölcsönökkel megtoldani tilos. A nagy műtét jelentse a természetes szelekció felgyorsítását. Az áthidaló kölcsön csupán egyetlen utolsó esélyt adjon azoknak a szervezeteknek, amelyek úgy érzik: képesek túlélni ezt a kíméletlen szelekciót.

Mind a négyféle tartalék pénzügyi fedezetét bele kell kalkulálni a műtét tervébe. Eleve bukásra van ítélve a stabilizációs műtét, ha mérlegegyenletei úgy-ahogy egyensúlyban vannak, és azután menet közben derül ki: mégiscsak szükség van egyéni segélyekre, váratlan importra, a vállalati túléléshez szükséges áthidaló hitelekre. Legyen tehát egy *megtervezett* tartalék. Ha nincs rá teljes egészében szükség e rendkívüli célokra, a maradványt majd csak fel lehet használni. Túllépni azonban nem szabad egyetlen forinttal, egyetlen dollárral sem.

2.7 A stabilizációs műtét és a külföld

A stabilizációs műtétet alapjában véve belső erőből kell megoldani. Terveinek összeállításakor csak annyi külföldi segítséget szabad belekalkulálni, amennyire teljes biztonsággal számíthatunk. Ebben az értelemben legyen pesszimista, maximálisan óvatos a terv. Ha ehhez képest azután kedvezőbben alakul a helyzet, akkor a többlet bizonyára jól felhasználható.

Ugyanakkor meggyőződés, hogy éppen azok a változások, amelyeket a tanulmány 1. fejezete, valamint a stabilizációról eddig elmondottak írtak le, rendkívüli mértékben megnövelik a külföldi segítség lehetőségeit. Vegyük sorra az ezzel kapcsolatos legfontosabb teendőket.

1. Mind a jelenlegi kormányzatnak, mind pedig a parlamenti választások utáni új kormányzatnak higgadtan újra kell alakítania a KGST-országokkal fennálló kapcsolatokat. A távolabbi célok összetettek. Egyrészt csökkenteni kell Magyarország függőségét mind import, mind pedig export oldalon. Másrészt elő kellene segíteni, hogy a külkereskedelem szerkezete országunk szempontjából előnyösebbé váljék.

Egyébként a KGST felé irányuló export legfőbb hosszú távon érvényesülő hátránya éppen az, ami a magyar állami vállalatok számára az eddigiekben a legvonzóbb, és ami miatt a leginkább ragaszkodnak ezekhez a piacokhoz, nevezetesen a piacok minőségi igénytelensége. Itt aránylag könnyű eladni olyan termékeket, amelyekről a kemény devizájú országok elzárkóznak. Már csak ezért is nyugodt ütemben, de határozottan át kellene orientálódni igényesebb piacokra. Eközben különösen fontos, hogy a magyar kormányzat a politikai változások nyomán is megőrizze az üzleti kontinuitást. Az aláírt gazdasági szerződés szent; ez a tisztességes kereskedelem alaptörvénye. Nem szabad aláásni Magyarország szavahihetőségét. Csak egészen rendkívüli körülmények indokolhatják gazdasági szerződések egyoldalú felbontását, és ezekhez mindenképpen kérni kell a parlament jóváhagyását.

2. Áttérve a nyugati gazdaságokkal való kapcsolatra, először a magántőkéről szeretnék szólni néhány szót. Annál is inkább, mert a nyilvános vitákban aránytalan hangsúlyt kap az a kérdés, hogyan viszonylanak a nyugati kormányok és a nemzetközi szervezetek Magyarországhoz. Persze ez utóbbiak magatartása is rendkívül fontos, de nézetem szerint ennél is jelentősebb a nyugati üzleti világban működő emberek, vállalkozók, magánvállalati menedzserek viszonyulása Magyarországhoz. Nincsen „Kapitalista Internacionálé”, a világ kapitalistái nem egyesültek. Nem úgy táncolnak, ahogy valamiféle világközpontban, mondjuk Washingtonban, Bonnban vagy Tokióban füttyülnek. Cselekményeiket a láthatatlan kéz, a piac koordinálja, a kísérlet és a tévedés módszerével. Odafigyelnek kormánynyilatkozatokra, de gyakran még inkább arra, amit egy üzletember társuk a klubban magyarországi tapasztalatairól mesél. Száz kormánygaranciát leront egy csalódott ismerős keserves útbeszámolója arról, hogy hányféle bürokratikus akadály nehezítette az életét Magyarországon. Egy társadalmi-gazdasági rendszernek nincs kétféle arca: egy csúnya arc a hazai polgár felé, és egy szép arc a külföld felé. Nem lehet tartósan Potemkin-falvakat építeni: elegánsan berendezett nyugatias bankokkal a Váci utcában, miközben a vidéki városban lehetetlen telefonösszeköttetést kapni Budapesttel és ugyanott az OTP-fiókban hosszan állnak sorban az emberek elemi bankműveletek elvégzetéséért.

Amilyen ütemben fejlődik a magyar magánszektor gazdasági színvonalára és kultúrája, és amilyen ütemben nőnek annak szabadságjogai, olyan

ütemben lesz igazán szervesé a kapcsolat a nyugati üzleti világgal. Az okos, megfontolt, „át nem ejthető” nyugati tőkés nem bízik a számára adott *rendkívüli* feltételekben: különleges adókedvezményben, csak a külföldi számára biztosított konvertibilitásban, speciális vámokban. Csak arra építhet igazán a maga számára, amit külön kegyes engedmény nélkül biztosítanak kivétel nélkül minden magyar állampolgár számára is. Ha az 1.1 alfejezetben mondtak értelmében nincs szüksége engedélyezési tortúrára a vállalkozni kívánó magyar állampolgárnak, akkor nyugodtabban fog vállalkozásba a külföldi állampolgár is. Ha a magyar állampolgárnak egyöntetű, könnyen áttekinthető, lineáris adókat kell fizetnie, akkor a külföldi vállalkozó is látja: neki sem kell nyomasztó adóprogressziótól félnie. Nem folytatom a sort. Itt is folyamatos, fokozatos, *szerves* fejlődésre van szükség. Jó lenne, ha ebből minél több megvalósulna, mire a műtétre sor kerül.

Maga a műtét, nézetem szerint, tovább növelné a nyugati üzletemberek bizalmát. Megnyugtatónak ígérkezne számukra, ha az inflációtól, költségvetési deficitől, torz áraktól, kiismerhetetlen adórendszertől vergődő országban végre rend és stabilitás lenne.

3. A fentiekkel természetesen nem akarnám lekicsinyelni azt a segítséget, amelyet nyugati kormányok és nemzetközi pénzügyi szervezetek nyújthatnak az országnak. Ehhez nem szeretnék részleteiben hozzászólni, csupán egyetlen megjegyzést tennék. Éppen a stabilizációs műtét az az alkalom, amelyhez mozgósítani lehet a nyugati segítség számottevő részét. A nyugati politikai és gazdasági világban sokan úgy érzik, hogy a hetvenes években már megégették a kezüket. Nyakló nélkül adtak kölcsönöket, amelyek elfolytak a kormányok kezén. Ami Magyarországot illeti, azóta is évenként nyújt be a mindenkori kormányzat újabb és újabb reformtervezeteket, miközben az adósság tovább gyűlik, és a gazdasági bajok tovább súlyosbodnak. Most egy vissza nem térő alkalom kínálkozik. Van esély arra, hogy Magyarországnak szabad választáson alapuló parlamentje lesz és olyan kormánya, amely a parlament bizalmára építhet. Tegyük hozzá e tanulmány szellemében: van esély arra, hogy ennek a kormánynak világosan körvonalazott, a sokk-terápiától sem visszariadó stabilizációs programja lesz. Nos, egy ilyen program megvalósításához meg lehetne nyerni külföldi kormányok támogatását, többféle formában. Részben segélyeket kaphatnánk, részben *rendkívüli*, a szokásosnál kedvezőbb feltételű hiteleket,

részben pedig meglévő adósságaink kíméletesebb kezelését. (Ez utóbbira mindjárt visszatérek.) Azt gondolom, hogy külföldi kormányok és nemzetközi szervezetek sokkal szívesebben állnak oda egy belátható időn, egy-két éven belül lebonyolódó műtét támogatásához, mintha csak homályos fogadkozások hangzanak el a távoli jövőre vonatkozóan.

4. Az új kormány programjában tegyen ígéretet a magyar népnek arra, hogy újratárgyalja a magyar adósság ügyét a hitelezőkkel. Ne jelentsen be „átütemezést”, a szó konvencionális értelmében. Ez indokolatlanul csökkentené Magyarország tekintélyét a pénzügyi világban. Remény van arra, hogy a kényszerhelyzetben történő átütemezést Magyarország el tudja kerülni.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy zokszó nélkül, szolgálai engedelmességgel tudomásul kell vennünk, milyen nagy terhet jelent a mai magyar generáció számára az adósságállomány kezelése. Túl sokat szenvedett ez a nép ahhoz, hogy még több évtizednyi türelmet, önmegtartóztatást, további szenvedést ígérjünk azzal kiegészítve, hogy majd valamikor később, 2010-ben vagy 2050-ben végül is jobb világ lesz. Most, ezekben a legközelebbi években kell könnyíteni a magyar nép adósságterhén.

Ez vitatott probléma a nyugati világ közgazdászai és gazdaságpolitikusi körében is, hiszen a világ számos országa nyög súlyos adósságterhek alatt. Akár szocialista, akár kapitalista adós országokról van szó, a központi bankok vezetői egymáshoz igen hasonlóan viselkednek. A fő kritérium számukra: „Vigyázzunk, nehogy a hitelező bankok megharagudjanak!” Egy vállonveregetés a nemzetközi bankárok klubjában nagy kitüntetés; ehhez képest nem sokat számít, mennyire zúgolódnak az emberek az országon belül. Azok pedig, akik a politikai kormányrudat tartják a kezükben, rendszerint dilettánsok a nemzetközi pénzügyekben, és vakon megbíznak saját bankárjaikban. Ha a saját bankárjaik jól rájuk ijesztenek: „Nagy baj lesz, ha nem fizetünk”, kellő rémülettel reagálnak, és inkább még egyet srófolnak az állampolgárt nyomorító présen.

Nemcsak az adós van kiszolgáltatva a hitelezőnek, hanem a hitelező is ki van szolgáltatva az adósnak. Az új magyar kormány, amikor stabilizációs programját bejelenti, ezzel együtt tegyen alkalmas bejelentést arra is, hogy csökkenteni kívánja az adósságtörlesztéssel járó terheit. Nincs szükség kapkodásra, és semmiképpen sem engedhető meg egyetlen hitelszerződés önkényes megszegése sem. Viszont meg kell próbálni minden egyes hitelezőt külön-külön nyugodtan és nyomatékosan meggyőzni arról, hogy

Magyarország nem tudja és nem is kívánja az eredeti ütemezésben törleszteni adósságait. Nem látványos, veszélyes és megalázó kollektív átütemezésre van szükség, hanem kötelezettségeink egyenkénti szívós újrendezésére. Országoként, hitelező bankoként és vállalatoként, hitelszerződésenként kell revideálni a kialakult helyzetet. Már a stabilizációs műtét előtt is minél többet meg kell tenni ebből, később pedig maga a műtét ad alkalmat ilyen tárgyalássorozatokra.⁴³

2.8 A hiánygazdaság felszámolása

Magyarországon jelenleg egyszerre van infláció és hiány.⁴⁴ Az a gazdaságpolitika, amelyet a jelen tanulmány vázol fel, módot ad arra, hogy mindkét, egymással egyébként szorosan összefüggő jelenséget kiküszöböljük. Ezen a helyen, a stabilizációs műtéttel kapcsolatban adom elő ezt a gondolatot, de hangsúlyozni szeretném, hogy a feladat szorosan kapcsolódik azokhoz a teendőkhöz, amelyeket az 1. fejezet ismertetett.

A hiányszindróma összetett jelenség; kialakulásában számos tényező játszik közre. Ez egyszerre mikroés makroprobléma. Oksági magyarázatában szerephez jutnak a szocialista rendszer tulajdonviszonyai, irányítási módszerei, pénzügyi és árrendszere. Éppen azért van esély a hiánygazdaság felszámolására, mert az országban eddig végbement és a jövőben sorra kerülő változások egyszerre zajlanak le valamennyi dimenzióban.

Tulajdonképpen a hiánygazdaság felszámolásának valamennyi feltétele már szóba került a tanulmány eddigi részében, ezért elégséges lesz itt a tömör felsorolás.

1. A stabilizációs műtét keretében egyensúlyt teremtünk a makroszintű kínálat és kereslet között. Amennyiben ezt sikerül megvalósítani a műtét pillanatában, továbbá képesek leszünk ezt az egyensúlyi állapotot megőrizni, akkor ezzel kiküszöbölődött a hiány egyik fundamentális oka: a makroszintű túlkereslet.

43 Az adósságteherrel, valamint a stabilizáció jó néhány más problémájával kapcsolatos álláspontom kialakításában gondolatébresztő hatással voltak rám azok a beszélgetések, amelyeket Jeffrey Sachs-szal, a Harvard Egyetem professzorával folytattam. Értékes tanácsaiért ezen a helyen is szeretnék köszönetet mondani.

44 G. W. Kolodko és W. W. McMahon (1987) a következő angol nevet adták ennek a jelenségnek: „Shortage-flation”, a stagnálás és az infláció együttes jelentkezését jelölő „stagflation” mintájára.

Itt nyomatékosan figyelmeztetnem kell az olvasót: ha a kereslet újra elszalad, akkor az nemcsak inflációs nyomást jelenthet, hanem begerjesztheti a hiány újratermelését is. Ha ugyanis a túlkereslettel szembeszegülve visszafogják az árakat, akkor elkerülhetetlenül megjelenik az úgynevezett visszaszorított infláció, amelynek kísérőjelensége a hiány.

Ez reális veszély. Ha a stabilizációs műtét rosszul sikerül, vagy ha a műtétet követő években újra elszalad a makrokereslet, akkor feltehetően széles körben követelni fogják az áremelkedés megfékezését. Erősödni fog a különböző csoportok politikai nyomása árplafonok, árrögzítések érdekében. Ezzel újraszületik a hiány gerjesztésének egyik mechanizmusa, a visszaszorított infláció.

Mindez egy okkal több arra, hogy a stabilizációs műtéttel valóban létrehozzuk a makroegyensúlyt. Ha valamilyen irányban tévedés történne, akkor az legyen inkább túlkínálat, mintsem túlkereslet.

2. Tulajdonképpen része a fenti 1. feladatnak, de külön is kiemelem: szigorúan kordában kell tartani az állami szektor keresletét. Amint azt az 1.2 alfejezetben kifejtettem: a magam részéről reménytelennek érzem azt, hogy a domináns állami szektor körülményei között az állami vállalatnak kemény költségvetési korlátja legyen abban az értelemben, hogy *belső érdekelttség* készletkiadásainak korlátozására. Nem bízom abban, hogy valódi nyereségérdekelttség fejlődik ki benne. Újra és újra meg fog jelenni a beruházási éhség és a bérlazításra való hajlam. Ezért ajánlottam, hogy kívülről, felülről kell korlátokat szabni az állami szektor költési törekvésének.

Ennek módszerei még nem fejlődtek ki, de kialakulásuk esélyei megnöttek. Más volt ugyanis a helyzet korábban, amikor az állami vállalattal egy-teszt egy-élek felső állami bürokrácia kezében volt minden szabályozási eszköz, mert az maga is ugyanazt a költési hajlamot mutatta. Most viszont létrejöhet egy *független ellenerő*, a többpártrendszerű parlament. Ez nem része a bürokráciának, hanem a nemzet akarata a bürokrácia *főlé* rendeli és hatalmat ad a kezébe arra, hogy kiadási korlátokat szabjon. Amíg a tapasztalat rá nem cáfol, addig abban szeretnék bízni, hogy a bürokráciától független, pontosabban a bürokrácia főlé rendelt törvényhozás képes lesz korlátok közé szorítani az állami vállalatok költési hajlamát. Képes lesz tehát *népgazdasági méretekben* kemény költségvetési korlátot megszabni az állami szektor számára. Ha ezt meg tudja tenni, akkor ezzel a hiány újratermelésének egyik alapvető generátorát sikerül leállítani. Ha ebben kudarcot vall, akkor a hiány újra meg fog jelenni.

3. A hiánygazdaság leküzdésének egyik alapvető módszere a magánszektor kiterjesztése. Már eddig is részlegesen betöltötte ezt a szerepet: számos olyan keresletet, amelyet az állami szektor nem képes fedezni, a formális és az informális magán-tevékenység elégíti ki. Ha Magyarországon sokkal kevésbé volt eddig is hiány, mint sok más szocialista országban, akkor annak az volt az egyik fő magyarázata, hogy a második gazdaság részben kitöltötte az első gazdaság által hagyott űrt.

A magánszektor költségvetési korlátja kemény; költségének szigorúan korlátot szab az az egyszerű tény, hogy a magántulajdonos saját zsebéből fizet. Ezért a magánszektor oldaláról nem fenyeget az a veszély, hogy kereslete elszalad. Itt tehát nincs belső hajlam a túlkereslet újratermelésére, mint az állami szektorban.

Az 1.1 és 1.3 alfejezetekben elmondottak szellemében remélhetően sor kerül a magánszektor fellendülésére. Kívánatos lenne, ha a közvélemény megértené: hogyan is működik ilyen esetben a magánkezdemenyezés és a piac. Éppen a hiány az, ami mágnesként vonzza a vállalkozót, feltéve, hogy megengedik neki a hiányhelyzet kihasználását. A már telített piac nem ígér nagy profitot. Ha viszont valahol fizetőképes kereslet jelentkezik és vele szemben nem elégséges a kínálat, akkor a mozgékony tőkének érdemes odasietnie, mert ott jó üzlet kínálkozik. Ez a fajta rugalmasság, kezdeményezés, a kínáلكozó lehetőségre való gyors lecsapás, a szabad belépés, a verseny – mindez együttvéve segít hozzá az ezerféle mikrohiány leküzdéséhez.

A magánvállalkozás szabad belépése a termelés és forgalom bármelyik területére, beleértve a szabad magánimportot is, kialakítja azt a piaci rezsimit, amelyet úgy szoktunk nevezni: az eladók versenye a vevőért.⁴⁵

4. Mindhárom fenti ponttal összefüggő követelmény az áralakulás szabadsága és rugalmassága. Ez egyrészt szükséges a kereslet és a kínálat közti makroegyensúly fenntartásához. De szükséges ahhoz is, hogy a kereslet és a kínálat gyorsan alkalmazkodjék egymáshoz mikroszinten is.

45 A kapitalizmus viszonyai között ez leginkább az úgynevezett „korlátozott verseny” piaci struktúrájában fejlődik ki. Ebben az eladók azzal próbálják elhódítani egymástól a vevőt, hogy jobb minőséggel, előzékeny kiszolgálással, gyorsabb szállítással próbálnak fölénybe kerülni riválsaikkal szemben. (Lásd erről Scitovsky Tibor [1951], 1971) és E. Domar (1987) munkáit.

Ahogy azt a 2.4 alfejezet hangsúlyozta: a stabilizációs műtét nyomán általában szabad áraknak kell érvényesülniök.⁴⁶

A Bevezetőben megkülönböztettük az egycsapásra végrehajtandó feladatot azoktól a teendőktől, amelyek csak fokozatosan valósíthatók meg. A hiánygazdaság felszámolásához a kettő kombinációja szükséges. A stabilizációs műtét megteremti a hiány megszüntetésének néhány szükséges feltételét (makroegyensúly, széles körű árfelszabadítás), de ez még nem foglalja magába valamennyi szükséges feltételt. Ennek ki kell egészülnie hosszán tartó változásokkal, nevezetesen a magánszektor egészséges fejlődésével és az állami szektor keresletének kemény kézben tartásával.

2.9 Műtét és gyógyulás

Miután áttekintettem a stabilizációs műtét fő összetevőit, még néhány záró megjegyzésre van szükség.

Olyan műtétet ajánlok, amelyet még soha egyetlen ország sem végzett el. Sor került már infláció leállítására vagy radikális lassítására a Szovjetunióban, mind az első, mind a második világháború után. Ennek társadalmi, és főképpen politikai feltételei nyilvánvalóan gyökeresen különböztek a mai magyar állapotoktól.

Jó néhány nagyarányú stabilizációs műtétet hajtottak végre a második világháború után a kapitalista világban. Kelet és Nyugat határán volt 1946-ban Magyarország, amikor a világtörténelem leggyorsabb inflációját sikerült leállítani. Igaz, már megjelentek a későbbi szocialista rendszer egyes elemei (a kommunista párt előrenyomulása a hatalomban, a szovjet hadsereg jelenléte), de a gazdaság alapján véve a magántulajdon alapján állt. Olyan stabilizáció volt ez, amelyben együttműködött valamennyi, az újjáépítést előmozdító politikai párt és amelyet egyaránt támogatott a magántőke és az akkor szervezkedni kezdő munkásság.

Nagy sikert jelentett a sokszor példaképpen említett 1948-as nyugat-németországi reform. Ez is igazi *műtét* volt; egy csapásra végrehajtott fordulat, amely egyszerre vezetett be stabil pénzt és szinte teljes liberalizá-

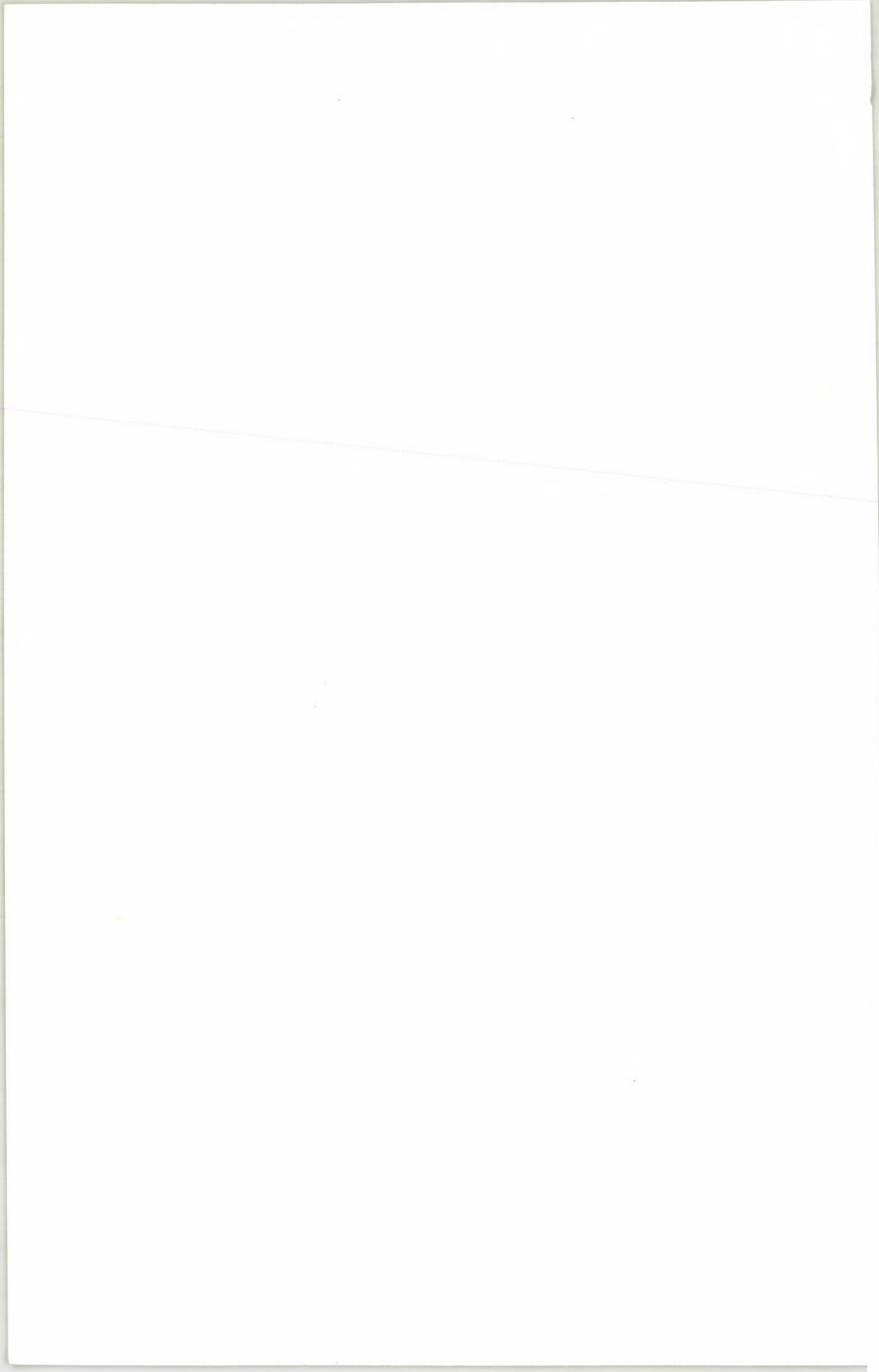
46 Tartósan csupán a monopoltermékek körében, átmenetileg valamivel szélesebb körben érvényesülhetnének kötött árak. A magánszektor tranzakcióiban azonban mindvégig szabadon alakulnának az árak.

lást. Igen ám, de ott alapjában véve magángazdaságról volt szó. Néhány nagy monopolszervezetet szétbontottak, de a tulajdonviszonyok végeredményben érintetlenek maradtak. Sok mindenben kellett gondolkoznia Erhardtnak és tanácsadóinak, de azon nem, hogyan kell laboratóriumi úton mű-magántulajdonosokat kreálni. Ezek élő személyben ott voltak körülötte.

Nem tudom ebben a tanulmányban más radikális stabilizációs műtétek (például az izraeli vagy bolíviai) akció tapasztalatait elemezni. Annyi azonban ezekről is elmondható, hogy noha súlyos betegségektől gyötört gazdaságban hajtották őket végre, és noha ezekben már jóval nagyobb volt a köztulajdonú szektor, mint Erhardt Németországában – azért ezek is alapjában véve magángazdaságok voltak.

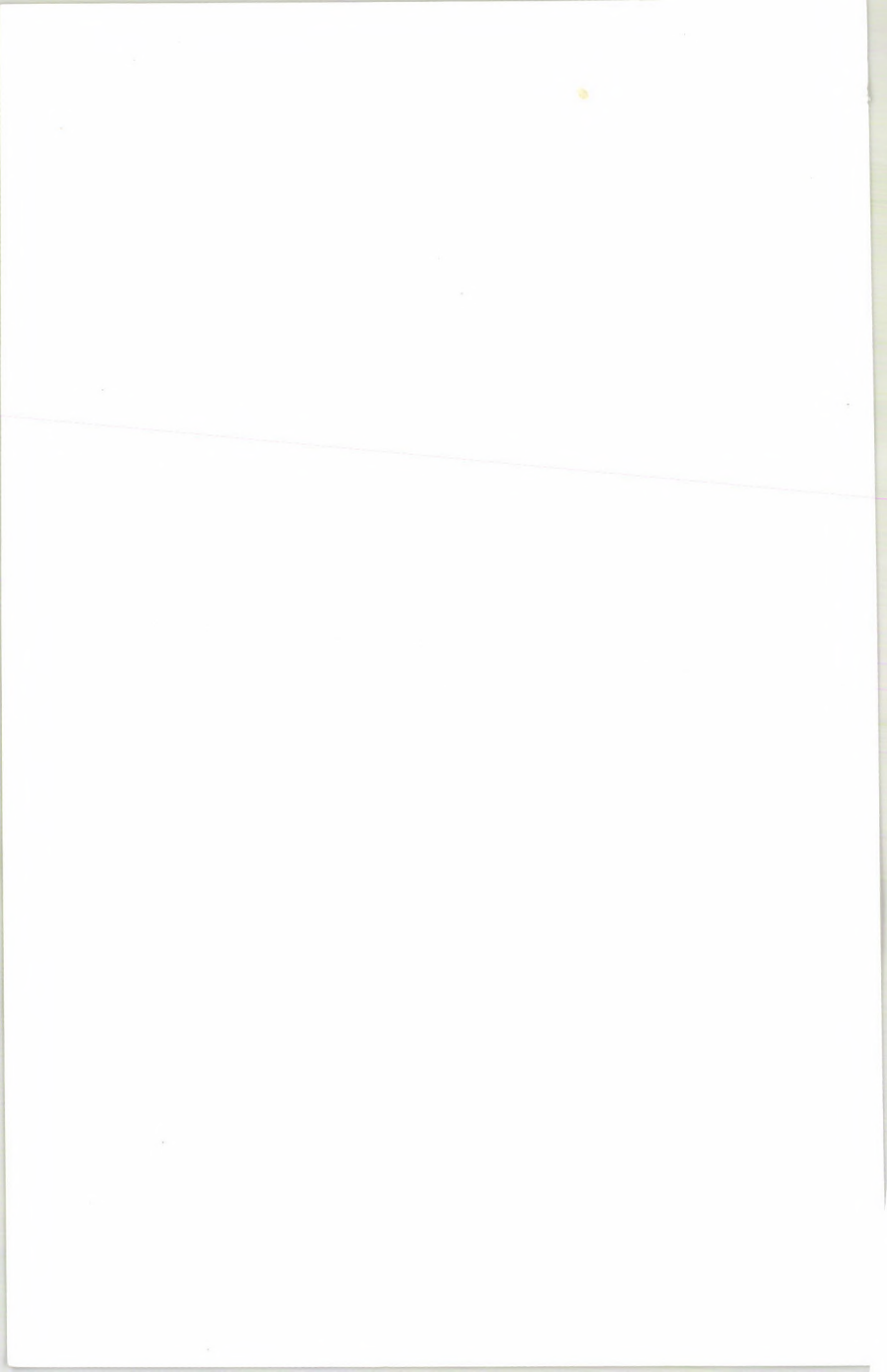
Magyarország (és Lengyelország) jelentik az első kísérletet arra, hogy párhuzamosan oldódjék meg két nagy feladat: a gazdaság átmenete a magánszektor domináns szerepe felé és ezzel együtt az alapvető makroalkalmazkodás és stabilizálás megvalósítása. Ez adja a feladat rendkívüli nehézségét.

A műtetre vonatkozó elhatározás és a döntés vaskövetkezetes, gyors végrehajtása azt az érzetet keltené a lakosságban, hogy belátható időn belül véget ér a görcsök, a vonaglás korszaka. Aki maga már átment súlyos betegségen, vagy szeretett hozzátartozójánál figyelte meg ezt a folyamatot, ismeri azt a lelkiállapotot, amikor a beteg a következőképpen fordul orvosához: „Nem bírom tovább. Bármilyen történjék is, vessenek véget a szenvedésnek. Inkább vállalom a műtét kockázatát, de most már végre történjék valami velem.” Úgy érzem, hogy a magyar lakosság lelkiállapota közeledik, vagy már el is jutott ehhez az érzéshez. Az emberek torkig vannak az örökös apró változtatgatással és a velük járó bizonytalanságérzettel. Azt hiszem, el lennének szánva arra, hogy vállalják egy radikális műtét kockázatát. Még ha a műtét átmenetileg traumával, az eddigi helyzet felborulásával, átmeneti zavarokkal jár is, legalább utána igazi rendhez, nyugalomhoz, lecsillapodáshoz vezethet.



3.

A GAZDASÁGI
ÁTMENET FELADATAI
POLITIKAI NÉZŐPONTBÓL



3.1 A program népszerűsége

Mennyiben népszerű az a program, amit javaslok? Nem lehet mindenkinek minden szempontból tetszeni. Az átmenetnek az az útja, amelyet ez a tanulmány felvázol, nem populista program. Mielőtt azonban rátérnék arra, hogy hol várható ellenállás, kiemelném a programnak azokat a vonásait, amelyek nézetem szerint népszerűnek ígérkeznek. Még ezek a vonásai sem lesznek *osztatlanul* népszerűek; vonzerejük függ attól, hogy az állampolgár milyen etikai és politikai nézeteket vall és melyek gazdasági érdekei.

1. A tanulmányban vázolt elgondolás vonzó az őszintén *szabadelvű* emberek számára. Az egyéni szabadság nem az egyedüli érték; a legtöbb magyar ember felfogásában más értékek is nagy súlyt kapnak, például a társadalom anyagi jóléte, az egyenlőség, a társadalmi igazságosság, a nemzeti érdek elsőbbsége az egyéni érdek felett és így tovább. Az értékek részben kiegészítik egymást, de nem egyszer konfliktusba kerülnek. A tanulmányban felvázolt fejlődési út vonzó azok számára, akiknek a szemében az egyéni autonómia, az állampolgár szuverenitása legalábbis egyenrangú más értékekkel. Azok számára, akik nem fogadják el az egyén alárendelését az államérdeknek, mozgalmak, pártok, vezérek által elrendelt kollektív érdekeknek.

A fenti bekezdésben minden mondatba, amelyben az „egyén” szó szerepel, behelyettesíthetnők a „család” szót is. A tanulmányban felvázolt program nem tesz megkülönböztetést a szó szoros értelmében vett individuum és az egyének legkisebb közössége, a család között. Autonómiát és szuverenitást követel a család számára; arra kívánja rábízni a gazdasági döntések minél nagyobb részét.

A szabadság szó manapság ismét divatban van Magyarországon. Tanulmányom igyekezett minél konkrétabb tartalmat adni ennek a szónak a gazdálkodás szférájában. Minden egyén, illetve minden család maga rendelkezessék munkaerejével, termékeivel, szabadidejével, pénzével és vagyonával. Az állam hagyja végre békén az egyént, a családot; csak akkor avatkozzék be az életébe, ha más egyénet, más családokat kell megvédenie a szabadságukkal valóban visszaélőkkel szemben.

2. Meggyőződésem szerint a tanulmányban felvázolt gondolatok rokon-szenvesek annak, aki az itt definiált értelemben *vállalkozni* akar és mer. Annak, aki kész kockázatot vállalni; kész beruházni a saját pénzét, saját vagyonát.

Nem osztom azok felfogását, akik szerint csak egyetlen helyes emberi magatartásforma létezik. Eszem ágában sincs elítélni azt, aki fegyelmezett munkavállaló, rendesen ledolgozza a munkaidejét, engedelmeskedik főnöke utasításainak, majd a munkaidő végeztével hazamegy, és a nap hátralévő részét pihenéssel, családi foglalatosságokkal tölti. Az emberek nagyrésze ilyen. Azt is megértem, hogy létezik meditáló embertípus: szemlélődik, dohogó megjegyzéseket tesz. Még hasznos gondolatébresztő szerepe is lehet az ilyen egyénnek. És végül vannak emberek, akik a körülmények szerencsétlen összejátszása folytán még akkor sem lehetnének különlegesen aktívak, ha meglennének ehhez a belső indítékaik. (Utóbbiakról külön is szólni fogok.)

Miközben tehát nyoma sincs gondolataimban e magatartásformák bírálatának, mégis világossá szeretném tenni: ez a program nem rájuk épít. Adam Smith gondolataihoz kell visszatérnünk. Mindenki, aki a maga és családja javára kész többletteljesítményt nyújtani és ezzel több pénzt keresni, az egyúttal a közösség javát is szolgálja. A nemzeti jövedelem és a nemzeti vagyon nem magasztos kollektivisták kategória; nem is rejtélyes közgazdasági statisztikai fogalom. Szerezzen magadnak több jövedelmet, és ezzel nő a nemzet jövedelme. Gyűjts össze magadnak több vagyont, és ezzel nő a nemzet vagyona. Ha építettél magadnak egy házat, akkor ezzel nőtt a nemzet házálmánya. Ha a fiókodban 1000 dollár gyűlt fel, akkor ezzel nőtt a nemzet devizakészlete. A nemzeti jólét az egyéni jólétek összessége.

Fordulatra van szükség az emberek gondolkodásában. A gazdagodás sokáig restellni való folyamatnak minősült. Az emberek csontja velejéig elhatolt az a téveszme, amely szerint ha neki több jut, akkor ezt mástól vette el. Mindenki, akinek jól megy, az mást zsákmányol ki. Tulajdonképpen szégyenletes, hogy ezt nem osztogatja azonnal szét. Ha meg önként nem teszi, el kell venni tőle. Súlyosan elítélő kicsengése van az olyan szólásnak: „kaporj kurta, neked is jut”.

Az ország súlyos gazdasági válságban van. Nem annak jár tisztelet, aki minél hangosabban együtt nyög a többiekkel. A legnagyobb tisztelet annak jár, aki siránkozás helyett és az állami segítségért való kilincselést mellőzve, hozzálát *saját* anyagi helyzetének megjavításához. Ne sírjon, hanem vállaljon túlórát, termessen valamit a saját kertjében, fektesse be a pénzét saját vállalkozásába, társuljon másokkal és alakítson egy vállalatot, hozzon be külföldről valami terméket, amire itthon szükség van és adja el, és így to-

vább és így tovább. Ezerféle lehetőség van arra, hogy pénzt csináljon mindenki. Tisztelet annak, aki örökös panaszkodás helyett nekilát és pénzt csinál. Soha nem volt még időszerűbb a régi mondás: „segíts magadon és az Isten is megsegít”. Állami segítséget az kapjon, aki valóban *képtelen* magán segíteni. Aki képes lenne magán segíteni, de passzivitásból, tunyaságból, gyávaságból nem teszi, azt nem kell szidni, de nem kell különösebben sajnálni sem. Az csak annyiban az állam áldozata, hogy évtizedek alatt le is szoktatták az egyéni cselekvésről. A változás nem annyira újfajta erkölcsi nevelésen fog múlni, bár persze erre is szükség van. Maguk a társadalmi változások hozzák majd létre a közgondolkodás átalakulását. Előbb-utóbb rájönnek az emberek, hogy kinek-kinek a saját kezébe van letéve saját boldogulásának ügye.

Ez az 1. pontban leírt vonzerő szerves kiegészítője. A tanulmányban leírt elgondolás vonzó annak számára, aki egyéni (illetve családi) autonómiát igényel és egyúttal vonzó annak számára, aki élni is akar ezzel az autonómiával. Aki tud és akar egyénileg kezdeményezni, cselekedni, vállalkozni.

3. Az elgondolás vonzó lehet azok számára, akiknek *tulajdonuk* van, vagy akik tulajdont akarnak szerezni. Itt a tulajdon legszélesebb spektrumára gondolok. Ez kezdődik a legkisebb tulajdonegységnél: egy kis kertnél, némi összegyűjtött pénznél. Folytatódik a kisés középtulajdonnal: családi házzal, nyaralóval, magántulajdonú bolttal vagy műhellyel. És végződik tetszőleges méretű nagyobb tulajdonnal. Bármilyen is a tulajdon nagysága, meg kell oltalmazni az állam önkényeskedésével szemben.

Egészséges politikai pluralizmus mellett kialakulnak pártok, illetve egyesületek, amelyek a tulajdonosok meghatározott csoportjaira orientálódnak. Van, aki csak, vagy elsősorban a kisparaszt érdekeit kívánna védeni, más a városi kispolgárságét, ismét más szervezkedés a nagyvállalkozók mellett áll ki. Bizonyára lesznek politikai erők, amelyek szélesebb célkitűzésekkel mintegy „keresztülnyúlnak” ezeken a tulajdonosi alcsoportokon. Tanulmányom nem kíván tanácsot adni ehhez a szerveződéshez. Az itt kifejtett gondolatokat magáévá teheti bármely olyan politikai erő, amely elsőrendűen fontosnak tekinti a magántulajdon biztonságát és szabad fejlődését.

A tanulmány nemcsak biztatni akar magánakkumulációra, hanem olyan politikát javasol, amely el akarja hárítani az akadályokat a magánakkumuláció elől. Hogy egy példát említsek a mezőgazdaság köréből: nem javasolja a korábban kegyetlenül likvidált kulákgazdaságok állami rendszabályokkal

történo visszaállítását, valamiféle mesterkelt „rekulakizálást”. De ugyanakkor szeretne utat nyitni a falusi polgárosodásnak. Örülünk annak, ha szerves fejlődés útján megjelennek tőkeerős, korszerűen felszerelt farmok, amelyek dán, nyugatnémet és amerikai mintára mind kevesebb munkaerő lekötésével, mind nagyobb arányban tudják átvenni a mezőgazdasági termelés feladatát.⁴⁷

A mezőgazdaság példáján túllépve: a javasolt átmenet vonzó lehet azok számára, akik vállalják a szolid polgári fejlődés érdekében folytatott takarékoság áldozatát. Nem az üzleti kalandoroknak szeretnék kedvet csinálni, akik bármilyen rabló eszközzel minél hamarabb pénzt harácsolnak össze és utána odébbállnak. A javasolt gazdaságpolitika anyagi, erkölcsi és jogi garanciákat kíván adni azoknak, akik évről-évre pénzt tesznek félre, azt vállalkozásuk bővítésébe fektetik bele, és eljutnak a kisüzemből a középüzemhez, majd a nagy vagy akár az óriásüzemhez. Lenin azt írta: a kisárutermelés napról napra, óráról órára, tömegesen termeli a kapitalizmust. Ez igaz. Aki ettől megijed, az nyilvánvalóan nem érthet egyet azzal a fejlődési úttal, amelyet ez a program felvázol, mert az a legeredményesebb kisárutermelőt is bürokratikus beavatkozással meg akarja akasztani a kisárutermelés szintjén. Az így

47 Szokás szerint itt is elhárítom a nyugati példára való hivatkozást. Kár arra utalni, hogy „lám, még Amerikában és számos nyugat-európai országban is állami pénzzel támogatják a kisfarmereket”. Ez vitatott kérdés; sokak szerint nem erénye, hanem hibája a nyugati gazdaságpolitikának. Lehet, hogy az ottani parlamenti képviselők egy része azért teszi ezt, hogy ezzel szavazókat nyerjen meg. Elképzelhető, hogy magyar parlamenti képviselőket is motivál majd ugyanez a szempont. Én azonban nem kívánom magamat képviselőnek jelöltetni, és ezért nyugodtan elmondhatom, amit gondolok.

Itt is érvényes mindaz, amit az átmenet humanitárius kívánalmairól mondtam. Biztosítani kell, hogy a magyar mezőgazdaság korszerűsödése emberséges körülmények között menjen végbe. Amennyiben például a termelőszövetkezetből most válik ki egy új paraszti kisgazdaság, akkor indokolt lehet mintegy „kezdő lökésként” egy egyszeri pénzbeli támogatás, vagy egy rendkívüli hosszúlejáratú hitel. Ezzel meg lehet könnyíteni, hogy az új gazdaság talpra álljon.

Később azonban a paraszti magángazdaság is működjék hasonlóan kemény piaci feltételek mellett, mint a magánszektor többi része. Ne részesüljön tartósan állami dotációban. Jusson rövid-, középés hosszúlejáratú hitelekhez, de a hitelfeltételek ne legyenek puhábbak azokénál, amelyek a magánszektor más szféráiban érvényesek.

Lehet, hogy jó ideig termelékenyebb a törpegazdaság, mint egy rosszul működő termelőszövetkezet, és akkor jól meg is tud élni. Elkövetkezhet azonban később olyan idő, amikor a törpegazdaság elmarad a modern kisés középfarm mögött, és beavatkozás nélkül kiszorulna a versenyből. Ekkor *átmenetileg* alkalmazkodási segélyben kell részesíteni, mindaddig, míg a törpegazdálkodó család képes megtalálni azt az új életformát, amelyben jobban boldogul. Nem szabad azonban arra berendezkedni, hogy a lakosság bármely keresőképes rétege, bármely gazdasági forma tartósan csak az államkassza támogatásával tudja túlélését biztosítani.

gondolkodik: rendben van, hogy van egy kis földed vagy egy kis műhelyed. Ha sokat keresel, költsd el az IBUSZ-nál luxusutazásra, vagy építs magadnak egy ízléstelenül összekalibált nyári lakot. Ahhoz azonban nincs jogod, hogy kisárutermelőből igazi kapitalistává legyél. A tanulmány teljes határozottsággal elveti ezt a gondolatmenetet. Nem indítványozza azt, hogy állami dekrétummal mesterségesen kell kapitalista vállalatokat létrehozni, hanem meg akarja teremteni a magántőke akkumulációjának természetes lehetőségeit. A program vonzó azok számára, akik ezt biztató lehetőségnek tekintik.

4. A stabilizációs műtét kilátásba helyezi az *infláció leállítását*. Nézetem szerint az inflációs folyamat vámszedőinek szűk csoportjától eltekintve ez milliók számára vonzó program. Gondoljuk csak el: ha a hatalomra kerülni akaró politikai erők ezt teljes felelősséggel megígérik, és utána ígéretüket *betartják*, ez rendkívül megnöveli támogatásukat. Az infláció megállításáért sokan hajlandóak lennének áldozatokat hozni.

Szomorúan állapítható meg, hogy a sok áremelkedés közepette eddig ezt soha senki nem ígérte meg. Többek között ezért érzik az emberek a helyzetet kilátástalannak. Hol azért háborodnak fel az emberek, mert szinte hetenként nyilvánosan bejelentenek áremelkedéseket, hol meg azért, mert bejelentés nélkül megy végbe a többi áremelés. Legalábbis a népgazdasági átlagot tekintve tulajdonképpen kisebb a baj a *reál*fogyasztás alakulásával, mint amennyire ezt a lakosság hangulata érzékeli. Széles rétegeknél a nominálbérek emelkedése kompenzálja, néha még túl is haladja az áremelkedést. És mégis mindenki fel van bősztülve az árak folytonos növekedése miatt. Ezért egy határozott, egyértelmű stabilizációs program igen népszerű lehet. Még akkor is számítani lehet népszerűségére, ha meghirdetői becsületesen előre bejelentik: ez nagy megrázkódtatással, nagy egyszeri áremelkedéssel jár.

De nem győzöm hangsúlyozni, e népszerűség megtartása azon múlik, hogy betartják-e az ígéretet.

5. A program egyik vonzó pontja a *hiánygazdaság felszámolására* tett ígéret. Akárcsak az inflációról szólva, ezzel kapcsolatban is sajnálattal állapítható meg, hogy tulajdonképpen egyik politikai áramlat vagy pártprogram sem vállal erre kötelezettséget. Pedig ez a lakosság egyik legsúlyosabb panasz; a hiány, a sorbanállás, az eladónak való kiszolgáltatottság gyöttri a falusi és a városi embert, a fiatalot és az öreget, a szegényt és a jobbmódút. Kínozza a fogyasztót és állandóan zavarja a termelő munkáját is. Azelőtt mindenki, aki Hegyeshalomnál átlépte a határt, szinte az első nagy élmények között

éppen azt érzékelték, hogy pénzért minden kapható. Ez volt az egyik legérzékletesebb különbség a kétféle rendszer között. A hiány felszámolása tenné hasonlóképpen kézzelfoghatóvá a magyar állampolgár számára, hogy valóban változott a rendszer, és végre a magyarok is élvezhetik a vevők piacának előnyeit.

6. A felvázolt gazdaságpolitika vonzerőt gyakorol mindazokra, akiknek nem közömbös, mi történik *az állam pénzével* és akiknek elégük van abból, hogy ezzel a pénzzel grasszáljanak. Akik azt kívánják, hogy minden olyan tisztviselő, akinek állami pénz van a gondjára bízva, nyilvános, szigorú politikai ellenőrzés alá kerüljön.

7. Ha nem is lelkesítően vonzó, de nem is végletesen riasztó a program azok számára, akik kötődnek *az állami tulajdon eszméihez*. Most nemcsak az állami vállalatok menedzsereire gondolok, hanem mindazok közérzetéről beszélek, akik őszinte meggyőződéssel vállalták és vállalják a szocializmus számos eszméjét és akiknek a szemében önmagában vett értéket képvisel az a tény, hogy a termelőeszközök nincsenek magántulajdonban. A javasolt gazdaságpolitika óva int attól, hogy durva kézzel és felelőtlenül likvidálják az állami tulajdont; hasonló felelőtlenséggel, mint ahogy annak idején a magántulajdont likvidálták. Nem ál, hanem valóságos versenyhelyzetet kíván teremteni. Olyan mértékben növekedjék a magánszektor szerepe, amilyen mértékben be tudja bizonyítani fölényét a bürokratikus állami tulajdonnal szemben. Legyen módja a magánszektornak megvásárolni az állami szektor egyes egységeit, de olyan ütemben, ahogyan saját pénzével, saját vagyonát is fedezetül adva, hitellel kiegészítve képes erre.

A program nem zárja el az utat a valóságos demokratikus önkormányzati tulajdon és az igazi szövetkezeti tulajdon előtt sem.

Mindez szerves fejlődés eredményeképp menne végbe. Öt, tíz vagy talán húsz év kell ahhoz, hogy kiderüljön: az organikus polgárosodás végeredményeképp mekkora marad az állami tulajdon részaránya. Mindenesetre csak annyi maradjon, hogy végül is az állami szektor viselkedésmódja legyen kénytelen alkalmazkodni a kemény költségvetési korláttal rendelkező, valóban piacra orientált, szolid üzleti politikát folytató magánszektoréhoz, és nem megfordítva.

Azok számára, akik mind a mai napig meg vannak győződve az állami tulajdon életképességéről, ez olyan perspektíva, amely cselekvő munkára készítet, nem pedig dühödtté ellenállásra. Mindenképpen vonzóbb azoknál a programoknál, amelyek egy csapásra lerombolnák az állami tulajdont.

8. A javasolt politika megálljt kiált az *állami javak széthordásának*, elkótyavetyelésének, bármiféle jogcímen történjék is az. Olyan jelenség ez, amely bosszantja, sőt felháborítja az embereket. Évtizedeken át hirdették a jelszavak, hogy az állam vagyona a nép vagyona. Ez igaz is, meg nem is. Nem bizonyult, nem is bizonyulhatott igaznak annyiban, amennyiben egy tízmilliós ország lakossága nyilvánvalóan nem képes önmaga igazgatni a termelés bonyolult gépezetét. Amint ez a tanulmány is több helyen megállapította, az állami tulajdon mindenkié és senkié.

Annyi azonban mégis csak igaz, hogy a mai állami tulajdonban országunk lakosságának munkája, áldozata testesül meg. Joga van ahhoz, hogy tudja, mi történik ezzel a nagy kincessel. A javasolt program azt követeli, hogy mindennemű értékesítés a nyilvánosság előtt történjék tisztességes üzleti feltételek között. Ez népszerű gondolat, amely híveket szerezhet a programnak.

9. Az előző pont része, de itt külön is kiemelném: nem szabad a külföld számára kiárúsítani az állami vagyont. Ebben a tekintetben is felvilágosult *nemzeti* politikára van szükség, nem ostoba, nacionalista elszigetelődésre, idegengyűlöletre, provinciális Nyugat-ellenességre. Nagyon hasznos, ha külföldi üzletemberek vásárolnak magyar üzemeket; irodákat, üzleteket létesítenek hazánkban; betársulnak magyar vállalkozásokba. Ez azonban úgy menjen végbe, hogy a magyar népnek haszna legyen belőle. Nem az a siker fokmérője, hogy hány magyar–nyugati vegyes vállalat megalapításának ünnepélyes ceremóniája zajlott le, tévéközvetítéssel, okmányok cseréjével és koccintásokkal. Ehelyett inkább konkrét elemzésekre lennének kíváncsiak, amelyek tárgyilagos adatokkal igazolják: ezek az ügyletek valóban hasznot hajtanak ennek az országnak a számára.

Körültekintően kell szabályozni azokat a törvényes korlátokat, amelyek határt szabnak a külföldi tőke mértéktelen behatolásának. Nem bürokratikus tilalmakkal kell elvenni a kedvüket, hanem becsületesen és nyíltan kell megmondani: milyen mértékben és milyen feltételek között vannak szívesen látva, és mi az, amit túlzásnak éreznénk.

Ez a fajta, minden sovinizmustól mentes, de öntudatos nemzeti politika bizonyára nagy vonzerőt gyakorolhat.

A program nemzeti jellegéről szólva érdemes még egy észrevételt tenni. Ez a tanulmány több helyen is felhívta a figyelmet arra, hogy nincs szükség a mai nyugati üzleti világ intézményeinek majmolására. Nem azért óvok ettől, mert úgy gondolom, hogy Magyarországnak előbb-utóbb egy nemzeti

színű értéktőzsdét kell kitalálnia, a New York-i, zürichi és tokiói értéktőzsde tapasztalatainak átvétele helyett. Azért próbáltam, az ár ellen úszva, óva inteni külföldi példaképek elhamarkodott másolásától, mert számos olyan intézmény van, amely csak szerves történelmi fejlődés eredményeképpen tud egészségesen kialakulni. Az elmúlt évtizedek sokféle intézménye azért nem vált be, mert mesterkéltné és kiagyalt elmeszülemény volt, amelyet ráerőltettek a társadalomra. A magyar történelmi fejlődés új szakasza létre fogja hozni a maga természetes útján a piac, a gazdálkodás, az üzleti világ sokféle szervezeti formáját, jogi intézményét, társadalmi szokását. Nyilvánvalóan hatni fognak ezekre a külföldi példák, a nyugati partnerekkel folytatott kapcsolatok. Tanuljunk tőlük minél többet, de méltósággal. Nem az a legfontosabb, hogy egy külföldi bankár vagy gyáros állítson ki rólunk minél jobb bizonyítványt; ezt egyébként gyakran elég felületes benyomások alapján teszik. A jó osztályzatokat idehaza kell megszerezni.

10. Végül még egy fontos vonzereje lehet a tanulmányban felvázolt politikának: ez *rendet* teremt a káoszban. Szinte nincsen olyan magyar állampolgár, aki ne azt érezné, hogy ebben az országban felfordulás, rendtelenség, összevisszaság van. Egyik nap születik egy rendelkezés, másik nap visszavonják. Hol ezt mondják, hol azt. Egymásnak ellentmondó intézkedések lépnek életbe, és a gazdasági vezető vagy az egyén úgy érzi: válogathat, hogy melyiket tartja be és melyiket sérti meg. A törvénynek nincs tekintélye. Az emberek nem érznek különösebb lelkiismeret-furda-
lást, ha egy szabályt megsértenek, legfeljebb bosszankodnak, ha lebuknak.

Ugyanakkor a „rend” gondolatához félelmetes asszociációk tapadnak: tankok, a véleményüket szabadon kinyilvánító emberek börtönbe zárása vagy egzisztenciális tönkretétele. Sokan úgy vélik, hogy a „rendpárti” és a „resztalinizátor” szinonimák. Szalai Sándor, az ismert szociáldemokrata szociológus sokszor idézett keserű mondása volt, hogy csak két lehetőség között választhatunk: a kaszárnya és a bordélyház között. Aki nem híve a kaszárnyafegyelemnek, az nyugodjék bele a bordélyház anarchiájába.

Ha másban nem is, ebben azért látok harmadik utat is. Ennek az országnak rendre van szüksége, de nem a kaszárnya rendjére. A javasolt politika ezt a rendcsinálást próbálja körvonalazni. Legyen vége az infláció okozta bizonytalanságnak; annak, hogy senki nem tud kalkulálni, mert nem látja előre, hogy holnap mi mibe kerül. Legyenek szilárd törvények,

amelyek garantálják az egyéni autonómiát és a magántulajdont, a megtakarítás és a befektetés biztonságát. Legyen rendben az államháztartás. Szűnjék meg végre az, hogy nyakló nélkül költik az állam pénzét, majd bankjegypréssel teremtik meg a költés fedezetét.

Ez tehát rendpárti program – ez lehetne vonzerejének egyik legfontosabb forrása.

3.2 Feszültségforrások

Az előző alfejezetben felsoroltam, hogy a felvázolt gazdaságpolitika mennyiben gyakorolhat vonzerőt és azt is, hogy ezek a vonzó vonások kikre, a lakosság mely csoportjaira gyakorolhatnak hatást. Nem szeretnék azonban hamis reményeket kelteni. Ez a program vonz is és taszít is; rokonszenvet kelt és ellenállást ébreszt. A pro vagy kontra állásfoglalás nem tagolódik szimplifikált marxista séma szerint: ennek az osztálynak kifejezi, amannak a másik osztálynak pedig sérti az érdekeit. A szó marxista értelmében vett „osztály” fogalmában gondolkodva, egyazon osztály különböző tagjai más-más módon reagálhatnak a javasolt politikára. Sőt, továbbmegyek, valamely egyén is ambivalens módon viszonyulhat a programhoz. Noha a tanulmányban felvázolt politika nézetem szerint szerves egységet alkot, sokan úgy érzik majd, hogy egyes pontjait készek elfogadni, miközben más pontjait visszautasítják. Sokféle feszültség várható; ezek közül csupán néhányat szeretnék foglalkozni.

A) *Az állami szektor dolgozóinak bére.* Katasztrófához vezetne, ha a javasolt gazdaságpolitikát az állami szektor dolgozóinak aktív ellenállásával szemben próbálnák megvalósítani. Ez lehetetlen. Érdemes ezzel kapcsolatban elgondolkozni külföldi példákon.

Az egyik példa a második világháború utáni Nyugat-Németország és Anglia fejlődésének összehasonlítása. A győztes Angliában hatalomra került a munkáspárt, államosításokat hajtottak végre, és rendkívül megnőtt a szakszervezetek politikai súlya. Megindult, majd állandósult a redisztributív küzdelem. Nagy sztrájkokkal kívántak nagyobb részt kiharítani a szervezett munkásság számára. Nem is egyszer aránylag kis, de a termelésben kulcsszerepet játszó munkáscsoportok voltak képesek sztrájkjaikkal egész ágazatokat megbénítani. Anglia gazdasági növekedése nem állt meg és nem került súlyos válságba, de azért eléggé vontatottan haladt és elmaradt versenytársaié mögött.

Másképp alakult a helyzet a vesztes Nyugat-Németországban. A stabilizációs műtét idején liberális-konzervatív jellegű párt volt hatalmon, később ez a párt és a szociáldemokrata párt felváltva tartották kezükben a kormányzatot; rövid ideig nagy koalíció is működött. Ami azonban mindvégig állandó maradt, az a szakszervezetek konstruktív együttműködése az állammal és a magánszektorral. Más szóval, hogy a pejoratív bolsevik jellemzéssel éljünk, „osztálybéke” uralkodott. A súlyos gazdasági veszteségekkel sújtott nyugatnémet gazdaság mindhárom főszereplője: a (kis, közép és nagy) magántulajdonosi szektor, az állami bürokrácia és a munkavállalók, szakszervezeteik által képviseltetve, megértették, hogy öngyilkos politika a redisztributív marakodás. A tanulmány egy korábbi helyén már használt hasonlatot folytatva: a fő dolog az, hogy mind nagyobb darab kenyér legyen a kezünkben, és nem az, hogy az adott darabon hogyan marakodunk.

Nem szeretném egyetlen tényezőre visszavezetni azt a nagy különbséget, amely a háború utáni angol és nyugatnémet fejlődés között mutatkozik, a nyugatnémet javára. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a fentiek kiemelték a különbségek magyarázó tényezői közül az egyik legfontosabbat vagy talán a legfontosabbat.

Vegyünk egy közelebbi példát: Lengyelországot. Egészen a közelmúltig, a nemzeti egységkormány megalakulásáig, 10-15 éven át háború folyt a munkavállalók és az állam, mint munkaadó között. Történelmileg egyedülálló küzdelem volt ez, amelyben a Szolidaritás oldalán összefonódott a demokratikus szabadságjogokért folytatott harc a „szabályos” szakszervezeti tevékenységgel (ez utóbbin a nominálbérek növeléséért küzdő sztrájkmozgalmat értve). Ez egyszerre volt hősi kiállítás a parlamenti demokráciáért és egyúttal a gazdasági katasztrófa előkészítése. Leginkább az éhségstrájkhoz hasonlít, amelyben a politikai hős inkább éhen hal, de nem adja fel az elveit. Csakhogy az emberek milliói az ilyen hősi gesztusokra rendszerint csak rövid, átmeneti időre képesek. Utána szeretnének jóllakni; nem is csak egyszer, hanem minden nap. Kenyeret, húst akarnak, sőt mi több, kényelmes és nyugodt életet. Márpedig az örökös munkabeszüntetés ennek anyagi feltételeit ássa alá. Lengyelországban most kirajzolódtak egy olyan koalíció feltételei, amelynek keretein belül megegyezhetnek egymással a gazdaság fő szereplői: a bürokrácia, az állami szektor vezetői, és a magánszektor, valamint a munkavállalók, mégpedig mind az állami, mind a magánszektor munkavállalói.

És most térjünk vissza a külföldi példáktól a magyar helyzetre. Milyen perspektívát tár az állami szektor dolgozói elé a tanulmányban vázolt gazdaságpolitika? Számukra is vonzó lehet sok minden abból, amit az előző alfejezet tíz pontban felsorolt, hiszen ezek zöme nem „osztályhoz kötött” vonás. Lehet például, hogy egy gyáripari munkás maga nem akar vállalkozásba kezdeni, de szívesen látná, hogy falun maradt testvérének magánparaszti gazdasága virágzik, vagy hogy a fia betársult egy városi magánvállalkozásba. Ő is állampolgár, akit gyötör a bürokrácia ezerféle kötöttsége és a meghirdetett program szabadelvűsége, az állampolgári jogok védelme neki is könnyebbé teszi az életét.

De nem akarom elkenni a valóságos dilemmát. A tanulmány 1.4 és 2.3 alfejezetei egyértelműen kinyilvánították: *szigorú bérfegyelmet* javaslok. A stabilizációs műtét alatt ez az állami szektor béreinek befagyasztását igényli vagy csak csekély mértékű emelését engedi meg. A konkrét stabilizációs tervben alakul majd ki, hogy mekkora lehet ez az emelés, ha arra egyáltalán sor kerülhet; ebben nem tudok számszerűen állást foglalni. Amiben viszont határozottan szeretnék véleményt nyilvánítani: azt a nominál bérszínvonalat, amit a stabilizációs program előír, vaskézzel érvényesíteni kell. Ha itt eleresztik a gyepőt, akkor vége! Akkor minden kezdődik előről, a bérek elszaladását követi az árak elszaladása; ha az árakat demagóg követelések hatására lefékezik, tömegessé válik a hiány és így tovább. Ott vagyunk, ahol a műtét előtt voltunk. Hiába volt a nagy megrázkódtatás; utána újabb műtétnek nekimenni sokkal-sokkal nehezebb, vagy lehetetlen.

Talán nem reménytelen előre megegyezni az állami szektor munkavállalóival, hogy vállalják ezt az önmegtartóztató bérfegyelmet. Igyekezni kellene meggyőzni őket arról, hogy enélkül nincs kivezető út a nemzet gazdasági katasztrófájából. Végsősoron, a műtét végeztével ők is azok közé kerülnek, akik nyertesei lesznek a változásoknak. Ez nem „nulla összegű játék”: amennyit az egyik nyer, annyit veszít a másik. Itt mindenki nyerhet. A mai nyugatnémet munkás többet nyert, mint angol társa. Ha a gazdaság végre fellendül, a termelés nő, az infláció megáll, az árakban bízni lehet, a megkeresett forint nem olvad szét a zsebünkben, a félretett pénz vásárlóereje szilárd marad, akkor mindez kedvező a munkás számára is.

Évtizedeken át meg volt fosztva a munkás a sztájk jogától. Most kezd rájönni arra, hogy milyen hatalmas fegyver van a kezében. Megértem, nem könnyű ellenállni a kísértésnek és nem élni ezzel a hatalommal.

Rivalizálás indult meg a szakszervezeti mozgalomban. Aki most történész-ként és politikai szociológusként figyeli a helyzetet, könnyen magyarázatot talál számos szakszervezeti funkcionárius viselkedésére. Eddig azzal vádolták őket, hogy összefonódtak a hatalmon lévő párttal és állami bürokráciával, azok „transzmissziói” voltak. Sokan úgy érezhetik: itt az ideje megmutatni, hogy ez többé nem igaz. Ez népszerű a munkások körében; ráadásul veszélytelen, hiszen most már senkit sem visz el az ÁVH azért, mert sztrájkot szervez.

Nem prédikálok szakszervezeti fegyverletételt. Legyenek résen a szakszervezeti emberek a munkások valóságos sérelmei ügyében.⁴⁸ Óriási társadalmi súlyuk tudatában vegyenek részt az új kormányzat gazdaságpolitikájának formálásában. De bánjanak csínján a sztrájk kétélű fegyverével. Az ország gazdasági talpraállása végül is azon múlik, hogy sikerül-e a gazdaság főszereplőinek előre megegyezőniök egymással, és utána képesek lesznek-e a megegyezést megtartani.

B) *Munkanélküliség*. A munkanélküliség veszélyéről már szó volt a tanulmány korábbi részében. Némi ismétlés veszélyét vállalva újra beszélni kell erről ezen a helyen, a feszültségforrások között.

Elhangzott a következő követelmény: csak akkor szabad megszüntetni egy munkahelyet, ha már *előre* gondoskodtak minden dolgozó számára új munkahelyről. Nézetem szerint ennek a követelménynek a teljesítése nem garantálható. Felelőtlenség lenne bármely kormányzat részéről erre határozott ígéretet tenni. Olyan szakszervezeti mozgalom, amely konstruktív módon akar részt venni az ország talpraállításában, nem állhat elő ezzel a követeléssel.

Nem biztosítható ez még konszolidált piaci gazdaságban sem. Minél gyorsabb és rugalmasabb a termelés alkalmazkodása a mindenkori piaci adottságokhoz, annál gyakoribb, hogy hol itt, hol ott munkahelyek szűnnek meg. Célszerű, hogy a termelésnek ez az alkalmazkodása gyorsan és rugalmasan menjen végbe.

A fenti követelmény teljesítése különösen abszurd annak a súlyos műtétnek a megvalósítása közben, amelyet a 2. fejezet vázolt fel. Ott éppen arról van szó, hogy nem tudjuk és nem is akarjuk íróasztal mellett előre eldönteni a

48 Nem kívánom lebeszélni a szakszervezeti mozgalmakat arról, hogy aktívan részt vegyenek az országos gazdaságpolitika kialakításában. Erre a 3.3 alfejezetben még visszatérek. Azt azonban hangsúlyozni szeretném, hogy igen nagyok a feladatok mikroszinten: a munkavállalók helyi érdekvédelmében, a jobb munkakörülmények kiharcolásában, a hatalmukkal visszaelni akaró helyi vezetők elleni fellépésben, a vállalatban belüli feszültségek kiküszöbölésében. Ebben a tekintetben bizonyára sokkal többet lehetne tenni, mint amennyi eddig történt. Emellett vannak olyan érdekvédelmi tevékenységek, amelyek átfogóan egy-egy *egész szakmát* érintenek és amelyek megint csak szakszervezeti érdekvédelmet igényelnek. Ez azonban az adott helyzetben ne abból álljon, hogy redistributív követeléssel lépnek fel és a maguk szakmájának nagyobb béremelést követelnek, mint amennyiben a többi szakma részesül. Ha minden szakma ezt teszi, akkor éppen az következik be, amitől a fentiekben óva intett a tanulmány: fellazul a bérfelegyem és újra beindul a bér—árspirál.

„struktúrapolitikát”, hanem a piacra bizzuk a kínálat és a kereslet egymáshoz igazodását. Nem tudjuk előre kiszámítani a piaci árakat, és ennek megfelelően azt sem, hogy melyik üzem lesz tartósan veszteséges. Becsületesen bevallottam: ez az operáció nagy megrázkódtatás lesz. Hogyan lehetne hát garantálni, hogy minden egyes olyan dolgozót, akinek a munkahelye a megrázkódtatás közepette megszűnik, már tárt karokkal vár egy másik üzem, benne egy másik munkagép vagy egy másik íróasztal, és hozzá egy másik lakás?

Tarthatatlan ígéretés helyett néhány reális kötelezettség vállalható. Ezek között megkülönböztetem az átmeneti intézkedéseket és a munkaerőpiac tartós, távlati helyzetére vonatkozó rendezést.

Ami az átmeneti intézkedéseket illeti, már a 2.6 alfejezetben említettem a műtét idejére képzendő „humanitárius” tartalékokat. Segítséget kell adni mindenkinek, akit a stabilizáció bajba hoz, mindaddig, amíg képes az új helyzethez alkalmazkodni. Nem tekintem feladatomnak ebben a tanulmányban annak kidolgozását, hogy milyen formában és milyen feltételekhez kötve kell ezt a segítséget megadni. Ha egyáltalán megjegyzést fűzök ehhez, az nem a segély nagyságára és átadásának szervezetére vonatkozik, hanem inkább a szellemére. Ez nem megalázó könyöradomány, hanem a társadalom szolidaritásának megnyilvánulása azok iránt, akik önhibájukon kívül szenvedő alanyai egy súlyos megrázkódtatásnak. Tisztelni kell azok emberi méltóságát, akik ezekben a nehéz hónapokban rá lesznek szorulva erre a segítségre.

Rátérve a hosszabb távlatban való gondolkodásra: meg kell szoknunk azt a gondolatot, hogy *mindig* lesz súrlódásos munkanélküliség. (Mellesleg szólva korábban is volt, de méreteiről keveset tudtunk.) Minél alkalmazkodóképesebb egy gazdaság, annál gyakoribb, hogy munkahelyek, sőt egész vállalatok vagy iparágak megszűnnek. Schumpeter híres kifejezésével, a fejlődés feltétele a *teremtő rombolás*. Ahol pedig rombolás van, ott munkahelyek szűnnek meg. Ki kell építeni tehát a súrlódásos munkanélküliséggel kapcsolatos intézmények és jogszabályok rendszerét, a munkanélküli-segély szabályaitól az átképzés szervezetein keresztül a lakásmobilitásig és az áttelepedés biztosításáig. Nagy szükség van ebben a kormányzat és a szakszervezetek együttműködésére.

Végül pedig a legfontosabb garancia a tartós és tömeges munkanélküliséggel szemben a gazdaság növekedése. Sőt, még élesebben kell fogalmazni: ez az *egyedüli* garancia. A szocialista tervgazdaság egyik legnagyobb vívmánya volt Magyarországon és sok más szocialista országban a teljes foglalkoztatottság. Nem azzal érte ezt el, hogy alkotmányba foglalta a

munkához való jogot, hanem a gazdasági növekedés meghatározott stratégiájával. A korábbi gazdálkodási forma e vívmányának megőrzéséért nem azzal kell küzdeni, hogy sztrájkokkal, fenyegetőzéssel, politikai nyomással ragaszkodnak egy „szerzett joghoz”, a teljes foglalkoztatottság jogához. Azt kellene elérni, hogy a gazdaság ismét lendületet vegyen, és a növekedés teremtsen mind több és több munkahelyet.⁴⁹

Miközben ijesztgetjük egymást, néha okkal, néha túlzott mértékben a munkanélküliség rémével, számos ágazat ma is munkaerőhiánnyal küszködik, és ez még inkább így lesz a jövőben. Az eddiginél sokkal gyorsabban kell növekednie és sok munkaerőt fog igényelni a szolgáltatási szféra. Külön is kiemelem a magánszektor növekedésének szerepét. Az előttünk álló években a magánszektor gyors kibővülése, ha elhárulnak a fejlődését gátló bürokratikus korlátok, képes lesz felszívni a „nagy műtét” során felszabaduló munkaerő számottevő részét.

C) *A szegények ügye.* Végzetes lenne a stabilizáció és az ország gazdasági felvirágoztatása szempontjából, ha ilyesféle szereposztás alakulna ki: a kormányzat képviseli a közgazdasági szempontot és *vele szemben* kell képviselni az emberiség szempontjait. Más formában is megfogalmazhatnám ezt a kártékonynak ígérkező antagonizmust. A kormányzat áll a gazdagok mellett, és aki a szegények mellett áll, annak szembe kell szegülnie a kormányzattal. Vagy egy másik kettősség: a kormányzat legyen technokratikus, és az ellenzék dolga, hogy vele szemben a szociálpolitikai szempontokat követelje.

Szeretném remélni, hogy ennek a tanulmánynak az olvasója világosan érzékeli: minden sorát az emberért való aggodás hatja át. Ez érvényes a program alapvető célkitűzéseire, amelyek – remélhetően – növelik a lakosság anyagi jólétét. De nem szeretném ezen a helyen megkerülni azt a problémát, hogy a súlyos gazdasági bajok következtében még nehezebbé

49 A munkaerő-felesleg felszívását a szocialista gazdasági rendszer keretei között elsősorban egy meghatározott növekedési stratégia biztosítja, amelyet *erőltetett növekedésnek* szoktunk nevezni. Ennek számos árnyoldala van: az erőforrások pazarlásával jár együtt, aránytalanságokat hoz létre a gazdaság szerkezetében stb.

Amint azt a fentiek hangsúlyozzák, most is elsősorban a gazdasági növekedéstől várjuk új munkahelyek megteremtését. Kívánatos lenne azonban, hogy ez most *harmonikus* növekedési stratégia alapján menjen végbe, azaz az erőltetett növekedés sokféle hátrányától és torzításától mentesen.

Itt csupán utalni szerettem volna a probléma növekedésméleti oldalára; részletesebb kifejtésre ezen a helyen nincs terünk.

vált a lakosság legszegényebb rétegeinek helyzete. Más szóval, néhány észrevételt tennék a szociálpolitika ügyében.

Első megjegyzésem ismétlés a korábban már elmondottakhoz képest: a legfontosabb szociálpolitikai intézkedés napjainkban az infláció megállítás. Aki komolyan gondolja, hogy segíteni kell a szegényeken, az teljes mellet álljon ki a stabilizáció mellett, és tartózkodjék olyan javaslatoktól, amelyek a stabilizációt aláásnák.

Második megjegyzésem ugyancsak ismétlés: a stabilizációs műtét idejére tartalékot kell képezni olyan alkalmi segélyekre, amelyek támogatják az átmenetileg bajbajutottakat.

A harmadik megjegyzés: szükség van egy sokéves szociálpolitikai program kidolgozására. Vannak nálam sokkal inkább hivatott szakemberek, akik e program részleteihez hozzászólhatnak. Megragadom ezt az alkalmat arra, hogy tiszteletemet fejezzem ki azoknak, akik sok-sok éve szenvedélyes kiállással és gyakorlatias tettekkel szállnak síkra a szegények, a hátrányban lévők ügyéért.⁵⁰ Bizonyára készek most is, sok más szakértővel együtt, részt venni ilyen program megszerkesztésében. A magam részéről ebben a tanulmányban a kérdésnek csupán egy-két közgazdasági és etikai vonatkozásához szeretnék hozzászólni.

A szociálpolitikai program kialakításában elkerülhetetlenül két egymással ellentétes szempont ütközik. A szükséglet végtelen, az erőforrás pedig véges. Minden szociálpolitikus, minden lelkiismeretes szociálpolitikai tisztviselő, minden szociográfus és író megállás nélkül sorolhatná az elkészerítő esetek ezreit, az ínség és a szenvedés megannyi megindító történetét. Akiben együttérzés van, nem képes ezt megrendülés nélkül látni vagy hallani. Vele szemben áll egy keserves állapotban lévő ország, nyakig adósságban. A társadalmi felelősségtudattal bíró közgazdász számára világos: egyedül a termelés hatékony növelése, a gazdasági fellendülés vezetheti ki a bajból az országot. Ehhez beruházások kellenek; ösztönző bérek, sőt nagy keresetek azoknak, akik vállalkozásaikkal a legnagyobb lendületet adják; meg kell javítani a hosszútávú fejlődés érdekében az oktatást és a tudományos kutatást és így tovább, és így tovább.

Meggyőződésem szerint az egyedüli lehetőség az, hogy józan felső

50 Lásd Kemény István úttörő írásait, továbbá Ferge Zsuzsa (1988, 1989) és Solt Otília (1985) munkáit.

határokat kell szabni a szociálpolitikai kiadásoknak. Ne kelljen ezzel kapcsolatban naponként apró csatákat vívni, ahol az egyik oldalon ott állnak a „szociálpolitikuskok”, a „szegénypártiak”, a másik oldalon pedig a kőszívű „fiskálisok”. Erre való a demokratikus parlament; erre való az ország költségvetéséről folytatott felelős vita. Minden egyes képviselő politikai felelősségének tudatában gondolja át állásfoglalását. Alakítsa ki saját véleményét, hogy az összes egyéb kiadásokat is figyelembe véve, valamint azt is belekalkulálva, hogy a kiadások fedezetét adókkal kell előteremteni, mekkora kiadást szavaz meg szociálpolitikai célokra. Végeredményben születik majd egy parlamenti határozat, amely egy évre érvényes. Azt hiszem, még célszerűbb, ha ebben a kérdésben lehetőleg két-három évre előre hoznak döntést. Ez adjon keretet a szociálpolitika részleteit kidolgozó személyek és intézmények tervezői munkájának. Az általuk kidolgozott program legyen rugalmas. Legyenek kijelölve azok a tartalékba tett feladatok, amelyek elvégezhetők, ha a helyzet a vártnál kedvezőbben alakul. Hasonlóképpen legyenek előre kijelölve azok a feladatok is, amelyek teljesítéséről kénytelenek leszünk lemondani, ha a helyzet a vártnál kedvezőtlenebbül alakulna. Mindazonáltal nagyjában-egészében tervezzük meg: mennyi az az erőforrás, amennyit a mai Magyarországon szociálpolitikai célokra fordíthat. *Ez* legyen a gondolkodás kiindulópontja, nem pedig az, hogy Svédországban még az unokáját gondozó nagymama is fizetést kap az államtól ezért a tevékenységéért. Majd ha rendben lesz az ország szénája, és az egy főre jutó nemzeti jövedelem szintje elérte a svéd színvonalat, visszatérhetünk erre az elképzelésre.

Nem ok nélkül hangsúlyoztam az *országgyűlési képviselő* szerepét. Az emberek azonosulnak társadalmi feladatukkal. Elvárható a pénzügyminisztertől, hogy a parlament előtt hangsúlyozza az államkincstár szempontjait; ez a kötelessége. És az is kívánatos, hogy a sajtóban feltárják a nyomor, a szenvedés riasztó eseteit, és ezzel hassanak a közvéleményre, és a parlament tagjainak lelkiismeretére is. Végeredményben azonban *dönteni kell* és (ahogyan azt a közgazdász szaknyelv mondja), allokálni kell a szűkös erőforrásokat. A parlament és csak a parlament joga és politikai felelőssége ezt a döntést meghozni.

Még egy észrevételt fűznék a szegények ügyéhez, mégpedig ismét olyan témakörben, amelynek egyaránt van politikai, etikai és közgazdasági vonatkozása. Szerintem egy szegény embernek attól lesz jobb az élete, ha

csökken a szegénysége, és nem attól, hogy más, korábban jobbmódú emberek hozzá hasonlóan szegényekké válnak. Tudom, hogy ez vitatható álláspont; mindenesetre szeretném hangsúlyozottan megfogalmazni a saját álláspontomat. Pesties kiszólással így fogalmaznék: nekem sose fájjon más pénze. Kissé emelkedettebb stílusban azt is mondhatnám: számomra semmilyen erkölcsi elégtételt nem ad az, hogy mástól elveszik keresményének, megtakarításának, vagyonának azt a részét, amit én már „túl soknak” tartok. Mert hát mennyi az a túl sok? Mondjuk odáig még minden rendben van, ameddig valaki 50 százalékkal többet keres, mint én. Rendben van, keressen kétszer annyit. De ötször-tízszer annyit? Ez már felháborítóan igazságtalan...

Ez tarthatatlan gondolatmenet. Senki sincs felhatalmazva arra, hogy megszabja: mi az a kereseti és vagyoni színvonal, amit ő erkölcsileg megengedhetőnek minősít, és hol kezdődik az a színvonal, amely már erkölcstelen. Ha ebbe az ítélkezésbe belekezdünk, akkor már nyílegyenesen rajta vagyunk azon az úton, amely a magántulajdon elkobzásával végződik.

Ezért azt javasolnám: ne azzal nyugtassuk meg a magyar társadalom szegényeit, hogy hangzatos szavakkal uszítunk a „gazdagok” ellen. Egyetlen kiló hússal sem jut több a nyugdíjas fazekába, ha mégoly sok híradó kép mutatja be a balatoni villát vagy a luxuscikkek vásárlóit. A nyugdíjasnak valóban oda kell adni azt a húst. Ez a szociálpolitika és nem az egalitárius demagógia.⁵¹

Kevésbé végletes fogalmaznék, ha már hosszú polgárosodási korszak állna mögöttünk; ha már konszolidálódott a tisztas magántulajdon. Ha már kifejtette mozgósító erejét az a tudat, hogy a becsületos munkával, üzleti tisztességgel megteremtett magánvagyon átöröközhető a gyerekekre és unokákra. Más szóval, pártolnék némi redisztributív adózást, ha mondjuk a mai Franciaország polgára lennék; bár a nyugati világ polgáraként is túlzásnak érezném azt a szélsőséges redisztribúciót, amelyet Svédországban alkalmaznak. Attól tartanék, hogy ez már ellenőszüntözést

51 Itt visszaidézném a tanulmányunk azt a korábbi pontját, amely a Rawls-féle igazságelvet tárgyalta. A társadalmi igazság elsősorban azt követeli, hogy a legalsó réteg helyzete folyamatosan javuljon. Ehhez ösztönözni kell többletteljesítményre és vállalkozásra. Az ösztönzéshez pedig elengedhetetlen, hogy a legügyesebbek, legtakarékosabbak és legszerencsésebbek kezében nagy vagyon halmozódjék fel.

ad még ott is, és teljesítmény-visszatartásra készlet, visszafogja az egészséges akkumulációt. Csakhogy nem vagyok sem francia, sem svéd, hanem a mai magyar problémákon kell gondolkodnom. Ezen a helyen szeretnék nyomatékosan visszautalni mindarra, amit az 1.1 alfejezetben fejtettem ki. Mi az újrapolgárosodás kezdetének kezdetén tartunk csak. Most még az van napirenden, hogy megnyugtassuk a magánszektor minden résztvevőjét, a kisparasztot, a modernizálást kezdő farmert, a kisiparost és a magán-nagyvállalat tulajdonosát: ne félj, akkumulálj, nem vesszük el azt, ami a tiéd. Nem akarjuk mindenáron lefölnöni a „túlzott” keresetedet, mert azt akarjuk, hogy önként beruházásra költsed. Sőt, örökösökkel sem akarunk „kitolni”; téged sem kényszerítünk rá arra, hogy különböző trükkökkel játsszad ki az örökösödési törvényeket. Arra sem készítünk, hogy magad mindent elköltsél, hiszen gyerekeid, unokáid amúgy sem örökölhetik a vagyonedat. Rövid időhorizonttal dolgozó, mohó kalandorok helyett inkább dinasztia-alapítókat szeretnénk látni, mert ezekből lesz az igazán szolid vállalkozó.

Látszólag messzire kanyarodtunk el a szociálpolitika ügyétől. De ez csak a látszat. Arra akartam nyomatékosan felhívni a figyelmét mindazoknak, akik a közvéleményt formálják, és akik végül a parlamentben az ország pénzéről döntenek: szociális demagógiával, egalitárius „szövegeléssel” nem pótolható a kézzelfogható, a költségvetésre valóságos anyagi terheket rozó szociálpolitikai *tett*.

3.3 Erős kormányt!

Azt a gazdaságpolitikát, amelyet tanulmányom felvázol, csak erős kormány képes megvalósítani. Ez vonatkozik azokra a fokozatos változtatásokra, amelyeket főképp az 1. fejezet ismertetett, és arra a „nagy műtetre” is, amelyet a 2. fejezet vázolt fel. Sokféle feladat igényel itt erőt és keménységet. Le kell törni azoknak a hivataloknak a packázását, amelyek akadályozzák a magánszektor fejlődését. Kézben kell tartani a parlament által előírt fiskális és monetáris politikát. Biztosítani kell a pénzügyi figyelmet és a bérfigyelmet.

Természetesen az „erős kormány” többféle változata ismeretes. Nagy megrázkódtatással járó stabilizációs programot, a piacgazdaság erősítését esetleg végrehajthatná egy represszív autoritáriánus kormányzat, valami-

féle chilei vagy török típusú katonai diktatúra. Felhozhatnánk ezzel szemben szűken vett közgazdasági érveket is: a mai magyar gazdaságban, amelyben óriási állami szektor működik, nem boldogulna sem Pinochet, sem az őt annak idején körülvevő Chicago-fiúk. De eltekintek a közgazdasági érveléstől. Ezen a variáns on nem vagyok hajlandó gondolkodni, mégpedig nem *közgazdasági*, hanem *politikai* és *etikai* megfontolások miatt. Bármilyen közgazdasági teljesítményt hozna is egy represszív eszközök révén erős kormány, én a magam részéről élesen ellene vagyok annak, hogy *ezen az áron* jöjjön létre a stabilizáció.⁵²

A másik lehetőség: olyan kormányzat, amelynek ereje abban rejlik, hogy a nép támogatja. Olyan kormányzat, amelynek a szabad választások után igazi népi felhatalmazása, „mandátuma” van arra, hogy erős kézzel rendbe tegye a gazdaságot. Hadd folytassam a 2. fejezetben megkezdett metaforát. Egy műtét végrehajtható úgy, hogy a beteget meg sem kérdezik, hanem elkábítják, majd végrehajtják rajta azt, amit az orvos szükségesnek tart. Civilizált társadalmakban nem ez a szokás. Az orvos megmagyarázza a betegnek a műtét szükségességét, kockázatát, majd engedélyt kér tőle a végrehajtására. Szememben ez, és csak ez látszik elfogadhatónak az általam javasolt műtéttel kapcsolatban. Az operációt végre kell hajtani, de a beteg, azaz a magyar társadalom választott képviselőinek beleegyezésével.

Nem ennek a tanulmánynak a feladata találgatásokba bocsátkozni, mi lesz a jövőbeni magyar kormány összetétele. Tanácsot sem tudok, de nem is akarok adni erre vonatkozóan; ez nem az én szakmám. Csupán egyetlen megjegyzésre szorítkozom ezzel kapcsolatban. Azok a politikai, közgazdasági és etikai konfliktusok, amelyeket tanulmányomban tárgyaltam, ott tükröződnek minden egyes párton és mozgalmon *belül* is. Például abban a formában, hogy egy-egy párton belül frakciók, csoportok léteznek. Vagy például abban a formában, hogy egyik-másik párt programjában nem ritka a belső ellentmondás és inkonzisztencia. Egyszerre hirdetnek egy eszmét és annak ellentétét, vagy elkenik az igazán nehéz konfliktusokat. A valóságban azonban ezek a konfliktusok léteznek és a gazdasági nehézségek fokozódásával még tovább fognak éleződni.

52 Elterjedt az a nézet, hogy represszív, tekintélyuralmi rendszerek hatékonyabbak a makroalkalmazkodási feladatok teljesítésében és a stabilizációs intézkedésekben. Ez tévedés; 44 autoritáriánus és 39 demokratikus rendszer összehasonlítása azt mutatja, hogy ebben a tekintetben egyik sem mutat különösebb fölényt a másikkal szemben. (Lásd S. Haggard és R. R. Kaufman tanulmányát, 1989, 63. o.)

A köznyelv és a politikatudomány a *koalíció* kifejezést kétféle értelemben használja. A *szűkebb* értelmezés arra utal, hogy milyen pártok vagy politikai erők alkotnak együttesen *kormányt*; ez már szóba került az imént. De van egy *szélesebb* értelmezés is: milyen pártok, mozgalmak, csoportok, társadalmi erők működnek együtt valamilyen formában közös feladatok megoldására. (Ebben a szélesebb értelemben Adenauer és Erhardt Nyugat-Németországában koalícióban volt a kereszténydemokrata kormányzat, a magánszektor és a sztrájkjogokkal *nem* élő szakszervezet.) Az alábbiakban koalícióról szólva ezt a szélesebb értelmezést használom. Eközben nyitva hagyom azt a kérdést, hogy a széles értelemben vett koalíció mely erői vesznek részt közvetlenül a kormányban, és melyek azok, amelyek ugyan kívül állnak a kormányon, de nem obstruálják azt. Esetleg konstruktív ellenzéki erőként működnek, de nem keresik a konfrontációt az alapvető gazdasági feladatokban.

Ami mármost a jövőendő magyar (széles értelemben vett) koalíciót illeti: szükség van a saját jövőjében bízó, valóban vállalkozó magánszektorra. De ne álljon ezzel szemben olyan állami bürokrácia, amely saját helyzete felett kétségbeesve, ahol csak teheti, akadályokat gördít eléje. És ne álljon a kormányzat politikájával fogcsikorgatva szemben az az üzemi munkásság, amely az átalakulás vesztesének érezné magát és amelyet rivalizáló szakszervezetek hergelnek. A gazdasági átmenet sikere azon áll vagy bukik, hogy azokat a konfliktusokat, amelyek ezek között az erők között kialakulhatnak, sikerül-e áthidalni, békés megegyezésig eljuttatni.⁵³

Tanulmányom megpróbálta összefoglalni azokat a feladatokat, amelyekben nézetem szerint meg kellene állapodniok a jövőendő koalíció (mind a szűk, mind a széles értelemben vett koalíció) résztvevőinek. Ha ez sikerül, és ha a megegyezést megtartják, akkor van remény arra, hogy az ország gazdaságát rendbe tegyük és a fejlődés meggyorsuljon. Ha nem sikerül, ha a koalíció szétesik, ha azt kezdettől fogva vagy egy rövid türelmi időszak elteltével megtámadják és szétverik, akkor az ország menthetetlenül tovább csúszik majd lefelé a lejtőn.

53 Figyelemre méltó tanulmánygyűjtemény készült arról a problémakörrel, mennyire *törekmenek* azok a koalíciók, amelyek a korábban autoritáriánus rezsimek helyébe lépő új demokráciákat támogatják. (Lásd J.M. Nelson, 1989) E tanulmányok a latin-amerikai, afrikai és ázsiai tapasztalaton alapulnak. A kelet-európai helyzet sok tekintetben különbözik, abban azonban rokonságot mutat az előbbiekkal, hogy néhány alapvető társadalmi csoport közötti megegyezésre van szükség az új demokrácia politikai és gazdasági stabilizálódásához.

4.

SZEMÉLYES UTÓSZÓ

NOHA TANULMÁNYOMAT első személyben, egyéni meggyőződésemtől fűtve írtam, igyekeztem mindvégig a *tárgyhoz* hozzászólni. Mondanivalóm végére érve azonban kikívánczik belőlem néhány személyes megjegyzés.⁵⁴ Az önéletrajzok áradata önti el az országot; tartózkodni szeretnék attól, hogy ebben részt vegyek, de mégsem tudom elkerülni, hogy egy-két életrajzi elem is keveredjék ezekbe a záró megjegyzésekbe.

1956 nyarán a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének fiatal munkatársaként egy kis munkacsoportot vezettem, amely javaslatot dolgozott ki a magyar gazdaság reformjára. Az akkor összeállított mintegy százötven oldalnyi anyag sok ponton előrevetítette azokat a gondolatokat, amelyek később, az 1968-as reformban öltöttek testet. Mai szemmel *naivnak* látom ezt a javaslatot. Még ha teljes egészében meg is valósult volna, bizonyára nem oldotta volna meg a rendszer egyetlen alapproblémáját sem.

Harminchárom év telt el. Azóta egyetlen egyszer sem vállalkoztam arra, hogy összefoglaló gazdaságpolitikai javaslatot fogalmazzak meg. Munkáimból adódtak gazdaságpolitikai következtetések; néha egy-egy részletjavaslat is kikerült a kezemből. Átfogó programot azonban sohasem írtam.

Az elmúlt évtizedekben azt tekintettem hivatásomnak, hogy a szocialista gazdaságot (a „létező szocializmust”) tanulmányozzam, annak működését próbáljam megérteni és megmagyarázni. A valóság megfigyelőjének és elemzőjének tekintettem magamat. Hogy csak a legutolsó évekről szóljak: egy könyvön dolgozom, amely a szocialista gazdasági rendszerről összegyűlt mondanivalómat foglalja össze. Most ennek a röpiratnak a megfogalmazásával csupán egy rövid időre léptem ki abból a szerepkörből, amelyet önmagamnak kitűztem és amelyet a továbbiakban is hivatásomnak fogok tekinteni. Azért váltok egy tanulmány erejéig szerepkört, mert egyedülálló a történelmi alkalom. Annyi évtized után először tűnik úgy: lesz olyan parlament

54 A jelen tanulmány kibővített írásos változata egy előadásnak, amelyet 1989. augusztus 25-én tartottam Budapesten. Ez szűk körű megbeszélés volt, amelyen kormányzati vezetők, állami vállalati menedzserek, továbbá több ellenzéki párt és mozgalom gazdasági szakemberei vettek részt.

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik inspiráló személyes beszélgetéseikkel hozzájárultak a tanulmányban leírt gondolatok kialakításához. Külön is kiemelem azt a nagy segítséget, amit Dániel Zsuzsától kaptam. Hálás vagyok legközelebbi munkatársamnak, Kovács Máriának áldozatkész és alapos munkájáért, továbbá Fazekas Lászlónénak, Fáró Évának és Vári Juditnak figyelmes és gondos közreműködéséért.

és olyan kormány, amely elé bizalommal terjeszthetem elgondolásaimat. És ráadásul ez a jövődő parlament és kormány rettenetes nehézségek közepette fog hozzákezdeni munkájához. Ha tehát felgyűlt bennem valami mondanivaló, most van az a pillanat, amikor azt közölnöm kell.

A tanulmányt igyekeztem nagyon gyorsan megszövegezni. Ez persze nem mentsége a benne rejlő hibáknak. Mindenesetre ez alkalommal mellőztem azt a sokszoros újrafogalmazást, amelyet a ráérősebb kutatások megengedtek. De ha gyorsan írtam is, maguk a gondolatok nem rögtönzöttek. Hosszú évek óta töprengek ezeken a kérdéseken; az elgondolások szorosán következnek azokból a kutatásokból, amelyeket az elmúlt évtizedekben végeztem. Következnek a szocialista gazdasági rendszer tanulmányozásából, valamint abból, hogy igyekeztem ezt a rendszert sokféle vonatkozásban összehasonlítani a múlt és a jelen kapitalista gazdaságaival. A tanulmány „gazdaságpolitikai röpirat”, de olyan szerző tollából, aki az elmúlt évtizedeket tudományos kutatással töltötte és energiáit a jövőben is erre kívánja koncentrálni.

Amikor korábbi (és jövődő) munkakörömnek megfelelően leíró-magyarázó elméleti műveken dolgozom, azaz úgynevezett pozitív tudományt művelek, mindig fel kell tennem a kérdést önmagamnak: mi a megállapításaim *prediktív ereje*? Ha eddig ez és ez történt, mi várható a jövőben? Szinte reflexszerűen kísért most is ez a szerepkör, és felteszem magamnak a kérdést: vajon megvalósul-e majd mindaz, amit ez a tanulmány javasol? És persze felteszik ezt a kérdést azok is, akikkel ezekről a problémákról beszélgettem.

Nem tudom. Nincsenek illúzióim: tudom, hogy milyen sok erő hat a javasolt elgondolások megvalósítása ellen; tudom, milyen nagy veszélyek leselkednek arra a törékeny koalícióra, amelyet a javaslatok megvalósítása feltételez. De azért az elgondolásnak van esélye. Szeretném azt remélni, hogy ezt az esélyt nem szalasztjuk el.

HIVATKOZÁSOK

- ANTAL László. „Fejlődés – kitérővel. A magyar gazdasági mechanizmus a hetvenes években”, *Gazdaság*, 1980, 15. évf. 3. sz. 28–56. o.
- ANTAL László. *Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985.
- BARONE, Enrico. „The Ministry of Production in the Collectivist State”, [1908], in: F. A. Hayek (szerk.), 1935, 245–290. o.
- BÁRSONY Jenő. „Hol tart a tulajdonreform ügye?”, *Közgazdasági Szemle*, 1989, 36. évf. 5. sz. 585–596. o.
- BAUER Tamás. „A vállalatok ellentmondásos helyzete a magyar gazdasági mechanizmusban”, *Közgazdasági Szemle*, 1975, 22. évf. 6. sz. 725–735. o.
- BÉKESI László. „Jövedelmi reform – elosztási ígéretek nélkül”, Wiesel Iván beszélgetése Békesi Lászlóval. *Társadalmi Szemle*, 1989, 44. évf. 7. sz. 16–23. o.
- BELYÓ Pál és DEXLER Béla. *Nem szervezett (elsősorban illegális) keretek között végzett szolgáltatások*. Kézirat. Budapest: Szolgáltatáskutatási Intézet, KSH, 1985.
- BERGSON, Abram. „Market Socialism Revisited”, *Journal of Political Economy*, 1967, 75. évf. 5. sz. 655–673. o.
- BRUS, Włodzimierz. *The market in the socialist economy*. London: Routledge and Kegan Paul [1961], (1972).
- DOMAR, E. *The blind man and the elephant*. Kézirat. 1987.
- CSÓÓR Klára és MOHÁCSI Piroska. „Az infláció fő tényezői”, *Gazdaság*, 1985, 19. évf. 2. sz. 21–39. o.
- ERDŐS Tibor. „Ágondolt gazdaságpolitikát! A külső és a belső egyensúly, a gazdasági növekedés és az infláció problémái.”, *Közgazdasági Szemle*, 1989, 36. évf. 6. sz. 545–557. o.
- FERGE Zsuzsa. „Gazdasági és szociális érdekek és politikák”, *Gazdaság*, 1988, 12. évf. 1. sz. 47–64. o.
- FERGE Zsuzsa. „A negyedik út”, *Valóság*, 1989, 32. évf. 4. sz. 7–19. o.
- FISHER, Irving. *Constructive income taxation*. New York: Harper, 1942.
- GÁBOR R. István. „A második (másodlagos) gazdaság”, *Valóság*, 1979, 22. évf. 1. sz. 22–36. o.
- GÁBOR R. István. „Lépés-kényszerek és kényszerlépések. Jegyzetek két évtized kormányzati munkaerő- és bérpolitikáiról”, *Közgazdasági Szemle*, 1988, 35. évf. 7–8. sz. 803–807. o.

- GÁBOR R. István és GALASI Péter. *A „második” gazdaság. Tények és hipotézisek.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981.
- GÁBOR R. István és KÖVÁRI György. „A munkaerőpiac állami koordinációja és a bérszabályozás”, *Gazdaság*, 1987, 21. évf. 4. sz. 48–58. o.
- Gazdaságirányítási Konzultatív Bizottság. „A szocialista piacgazdaság megteremtése. Tézisek a gazdasági reformkoncepciót kidolgozó munkabizottságok számára”, *Figyelő*, 1988. december 8., 1. és 17–20. o.
- HAGGARD, Stephan és KAUFMAN, Robert R. „Economic Adjustment in New Democracies”, in: J. M. Nelson (szerk.), 1989, 57–78. o.
- HANKISS Elemér. *Kelet-európai alternatívák.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.
- HAYEK, Friedrich A. (szerk.) *Collectivist economic planning.* London: Routledge and Kegan Paul, 1935.
- JUHÁSZ Pál. „Társadalmi csoportok együttműködése az első, második és harmadik ökonómiában”, *Fogyasztói Szolgáltatások*, 1981, 4. sz.
- KIDRIC, Boris. *Sabrana Dela.* Beograd: Izdavacki Centar Komunist, 1985.
- KIS János. *Vannak-e emberi jogaink?* Budapest: Független Kiadó, 1986.
- KOLODKO, Grzegorz W. és McMAHON, Walter W. „Stagflation and Shortageflation: A Comparative Approach,” *Kyklos*, 1987, 40. évf. 2. sz. 176–197. o.
- KORNAI János. *A gazdasági vezetés túlzott központosítása.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957.
- KORNAI János. „Feljegyzés az árakról és az inflációról”, in: *Régi és új ellentmondások és dilemmák.* Budapest: Magvető, 1989, 81–91. o.
- LAKI Mihály. *Alternatívák és alternatívok.* Az új politikai szervezetek gazdasági nézetei. Közgazdasági Információs Szolgálat, 1989. augusztus 4. Kézirat.
- LANGE, Oscar. „On the Economic Theory of Socialism”, *Review of Economic Studies*, 1936. okt. és 1937. febr., 4. évf. 1. és 2. sz. 53–71. és 123–142. o.
- LAVOIE, Don. *Rivalry and central planning. The socialist calculation debate reconsidered.* Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- LENGYEL László. *Végkifejlet.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.

- LIBERMAN, Evsey G. „The Plan, Profit and Bonuses”, in: *Socialist economics: Selected readings*. Szerk.: A. Nove és D. M. Nuti. Middlesex: Penquin Books, [1962], (1972), 309–318. o.
- MISES, Ludwig Von. „Economic Calculation in the Socialist Commonwealth”, [1920], in: F. A. Hayek (szerk.). 1935, 87–130. o.
- MUSGRAVE, Richard A. és MUSGRAVE, Peggy B. *Public finance in theory and practice*. New York: McGraw Hill, 1980, [1973].
- NELSON, Joan M. (szerk.) *Fragile coalitions: The Politics of economic adjustment*. New Brunswick és Oxford: Transaction Books, 1989.
- NISKANEN, William A. *Bureaucracy and representative government*. Chicago: Maldine, 1971.
- NOZICK, Robert. *Anarchy, state and utopia*. New York: Basic Books, 1974.
- PETSCHNIG Mária Zita. „Inflációs feszültségek és megoldásaik”, *Gazdaság*, 1986, 20. évf. 4. sz. 38–51. o.
- PETŐ Iván. „Polgárosodás, restauráció nélkül”, *2000*, 1989. augusztus, 5–8. o.
- PÉTER György. „A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában”, *Közgazdasági Szemle*, 1954a, 1. évf. 3. sz. 300–324. o.
- PÉTER György. „Az egyszemélyi felelős vezetésről”, *Társadalmi Szemle*, 1954b, 9. évf. 8–9. sz. 109–124. o.
- PÉTER György. „A gazdaságosság és jövedelmezőség jelentősége a tervgazdaságban I-II”, *Közgazdasági Szemle*, 1956. 3. évf. 6. sz. 695–711. o. és 7–8. sz. 851–869. o.
- RAWLS, John. *A theory of justice*. Cambridge: Harvard University Press, 1971.
- SÁRKÖZY Tamás. „Egy törvény védelmében, I-II”, *Figyelő*, 1989. augusztus 24. és augusztus 31, 3. o.
- SCITOVSKY, Tibor. *Welfare and competition*. Homewood, Ill.: Irwin, [1951], 1971.
- SEN, Amartya. „A választás szabadsága”, *Tervgazdasági Fórum*, 1988, 4. évf. 1. sz. 1–13. o.
- SOLT Ottília. „Szegények pedig nincsenek”, in: *Isten éltesse Pista. Kemény István 60. születésnapjára*. Szerk.: Havas Gábor, Kenedi János és Kozák Gyula. 1985. Szamizdat.

- SUN Yefang. „Some Theoretical Issues in Theoretical Issues”, in: *Social needs versus economic efficiency in China*. Szerk.: K. K. Fung. Armonk: M. E. Sharpe, 1982. Eredetileg 1958 és 1961 között publikált írások.
- SZÉCHENYI István. *Hitel*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979.
- SZELÉNYI Iván. *Szocialista polgárosodás*. 1986. október. Kézirat.
- SZELÉNYI Iván. *Socialist entrepreneurs. Embourgeoisement in rural Hungary*. Manchin R, Juhász P., Magyar B. és B. Martin közreműködésével. Madison: University of Wisconsin Press, 1988.
- TARDOS Márton. „Gondolatok a pénz szerepéről. Az állam és a vállalatok közötti gazdasági kapcsolatok Magyarországon”, *Gazdaság*, 1981, 15. évf. 1. sz. 58–74. o.
- TARDOS Márton. „A gazdasági szervezetek és a tulajdon”, *Gazdaság*, 1988a, 22. évf. 3. sz. 7–21. o.
- TARDOS Márton. „A tulajdon”, *Közgazdasági Szemle*, 1988b, 35. évf. 12. sz., 1405–1423. o.
- TÍMÁR János. *A társadalmi újratermelés időalapja*. Kézirat. Budapest: Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, 1985.
- TAYLOR, Fred M. „The Guidance of Production in a Socialist State”, *American Economic Review*, 1929. 19. évf. 1. sz. 1–80. o.
- VISSI Ferenc. „Infláció a gazdaság stabilizálásának időszakában”, *Gazdaság*, 1989, 23. évf. 1. sz. 5–28. o.

TARTALOM

BEVEZETÉS	5
1. A TULAJDON	11
1.1 A magánszektor	13
1.2 Az állami szektor	26
1.3 A két szektor arányának eltolódása	39
1.4 Más tulajdonformák	46
1.5 Összefoglalás: Duális gazdaság	49
2. A STABILIZÁCIÓS MŰTÉT	51
2.1 Az infláció leállítása	55
2.2 A költségvetés egyensúlyának helyreállítása	61
2.3 A makroközeslet kézbentartása	76
2.4 Ésszerű árak kialakulása	80
2.5 Miért egyszerre?	84
2.6 Humanitárius és gazdasági tartalék	86
2.7 A stabilizációs műtét és a külföld	87
2.8 A hiánygazdaság felszámolása	91
2.9 Műtét és gyógyulás	94
3. A GAZDASÁGI ÁTMENET FELADATAI POLITIKAI NÉZŐPONTBÓL	97
3.1 A program népszerűsége	99
3.2 Feszültségforrások	107
3.3 Erős kormányt!	116
4. SZEMÉLYES UTÓSZÓ	119
HIVATKOZÁSOK	123

Készült a Borsodi Nyomdában, 1989-ben
Felelős vezető: Horváth Ferenc



 A Z U T Ó S Z Ó B Ó L

Az elmúlt évtizedekben azt tekintetem hivatásomnak, hogy a szocialista gazdaságot (a „létező szocializmust”) tanulmányozzam, annak működését próbáljam megérteni és megmagyarázni. A valóság megfigyelőjének és elemzőjének tekintetem magamat. Hogy csak a legutolsó évekről szóljak: egy könyvön dolgozom, amely a szocialista gazdasági rendszerről összegyűlt mondanivalómat foglalja össze. Most ennek a röpiratnak a megfogalmazásával csupán egy rövid időre léptem ki abból a szerepkörből, amelyet önmagamnak kitűztem, és amelyet a továbbiakban is hivatásomnak fogok tekinteni. Azért váltok egy tanulmány erejéig szerepkört, mert egyedülálló a történelmi alkalom. Annyi évtized után először tűnik úgy: lesz olyan parlament és olyan kormány, amely elé bizalommal terjeszthetem elgondolásaimat. És ráadásul ez a jövődő parlament és kormány rettenetes nehézségek közepette fog hozzakezdeni munkájához. Ha tehát felgyűlt bennem valami mondanivaló, most van az a pillanat, amikor azt közölnöm kell.

Kornai János

 A S Z E R Z Ő R Ő L

Kornai János a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének osztályvezetője és a Harvard Egyetem professzora. Első könyvét 1956-ban írta *A gazdasági vezetés túlzott központosítása* címmel. Legismertebb műve *A hiány*.